

De architectuur van het logeren.

Over het ontstaan, de stedenbouwkundige inpassing
en de bouwkundige geschiedenis van het Amstel Hotel in Amsterdam

ir. K.M.L. de Wild

Colofon

De architectuur van logeren. Over het ontstaan, de stedenbouwkundige inpassing en de bouwkundige geschiedenis van het Amstel Hotel in Amsterdam.

ir. K.M.L. de Wild
Masterscriptie Kunstgeschiedenis
Juli / augustus 2017

Track Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg
Universiteit Utrecht

Feedback en begeleiding dr. Dirk van de Vijver
Universitair hoofddocent dep. Geschiedenis en Kunstgeschiedenis

Titelblad. Afb. 1. E. Lopes Cardozo, *Aquarel/schets Amstel Hotel Oostgevel (Prof. Tulpplein)*, 1990-1992, kopie van een aquarel, privé archief Lopes Cardozo.

Masterscriptie
Universiteit Utrecht

ir. K.M.L. de Wild

De architectuur van logeren.

-

Over het ontstaan, de stedenbouwkundige inpassing
en de bouwkundige geschiedenis van het Amstel Hotel in Amsterdam

Colofon

Voorwoord

Inleiding		7.
Hoofdstuk 1	‘De historische context waartegen het Amstel Hotel is ontstaan’	16.
	De stedenbouwkundige ontwikkeling van Amsterdam.	16.
	Het ideale Amsterdam van Samuel Sarphati.	19.
Hoofdstuk 2	‘Ontstaansgeschiedenis Amstel Hotel’	29.
	Wat is een Grand Hotel?	29.
	De bouw van het hotel aan de Amstel.	32.
	Een gestandaardiseerde opzet.	38.
	Vergroting van de capaciteit door Margadant.	42.
Hoofdstuk 3	‘Overlevering, bouw- en restauratiegeschiedenis’	46.
	Modernisering en verbouwingen tot aan de Tweede Wereldoorlog.	46.
	Verandering in het hotelbedrijf en toerisme na 1945.	49.
	Logeren en restaureren.	53.
Concluderende samenvatting	‘Amstelografie’ ¹	57.

Bibliografie

Lijst met gebruikte afbeeldingen

---

1 Het woord *Amstelografie* verwijst naar een reeks brochures en pamfletten uit de twintigste eeuw uitgegeven door de Amstel Hotel Maatschappij. In de reeks wordt de gastronomie en het hotelbedrijf van het Amsterdamse Grand Hotel uitvoerig uiteengezet. Enkele van de boekjes zijn nog te vinden in het niet geïnventariseerde archief ‘Amstel Hotel N.V.’, Stadsarchief Amsterdam, invent. nr. 1109.

Voorwoord.

Als recent afgestudeerde architectuurstudent met een passie voor restaureren en geschiedenis leek het volgen van een tweede masteropleiding architectuurgeschiedenis een logische vervolgstap. Toch bleek na een jaar als ‘architectuurhistoricus’ te leren denken de twee werelden verder van elkaar af te staan dan ik bij voorbaat had gedacht. Als architect heb ik geleerd ‘praktisch te kijken’ naar het gebouwde erfgoed (wat is er mogelijk, hoe versterken we het gebruik en hoe veranderen we de oorspronkelijke functie van het gebouw?). Hoe anders is het om als architectuurhistoricus ‘theoretisch te kijken’, dus niet per definitie de aanpassingen van het gebouw al zien maar te beseffen ‘wat wel en niet mag’. De master in Utrecht heeft mijn kennis in dit opzicht verbreedt, en daarnaast geleerd kritisch te kijken naar de hippe architectuurbenadering van het herbestemmen. De grootste uitdaging bij dit leerproces voor mij was het opzetten van een nauwkeurig (en academisch verantwoord) onderzoek en de zoektocht naar de daarbij behorende essays, papers, artikelen en andersoortige teksten. Het was de architect Hendrik Willem Valk (1886-1973) die bij de verbouwing van het raadhuis in Vught in het gedenkboekje vermeldde “*dat men een architect niet moet vragen om te schrijven. We zijn nu eenmaal architecten en geen schrijvers!*”.² Ik dacht dat ik mij bij deze uitspraak kon aansluiten toen ik aan dit scriptieavontuur begon, hopelijk kan ik met dit betoog over het Amsterdamse Amstel Hotel mijn ongelijk bewijzen.

Deze scriptie voor de master Kunstgeschiedenis aan de universiteit van Utrecht is in het tweede semester van het collegejaar 2016-2017 tot stand gekomen. Echter had dit onderzoek niet geschreven kunnen worden zonder de hulp van enkele essentiële personen en instanties, waarnaar mijn grote dank uitgaat. Allereerst naar mijn scriptie- en stagebegeleider aan de universiteit dr. Dirk van de Vijver, voor zijn kritische feedback en continu doorvragen naar de argumenten die ik soms te stellig in het verhaal verwerkte. Mijn dank gaat ook uit naar dr. Pieter Vlaardingebroek voor zijn suggesties tijdens het (stage)onderzoek. Ook wil ik de geweldige groep architectuurgeschiedenis studenten waar ik deel van uit mocht maken bedanken voor alle steun en feedback tijdens het schrijfproces. Daarnaast is dit dankwoord niet compleet zonder Van Hoogevest Architecten te vermelden, in het bijzonder mijn stagebegeleider bij het Amstel Hotel Ronald van Wakeren en architectuurhistorica Carien van Hoogevest, voor de geweldige periode die ik als stagiair op de bouwsteigers van het hotel heb mee mogen maken. Ook moet ik in dat opzicht Richard en Boy van het aannemersbedrijf Burgy in Leiden bedanken voor alle mogelijkheden die ze mij hebben gegeven in de stageperiode. Ook wil ik Erik Lopes Cardozo bedanken voor zijn tijd en zijn gulle gift om het oorspronkelijke bouwhistorische materiaal uit de jaren 1980 en 1990 aan mij beschikbaar te stellen. Als laatste gaat mijn dank uit naar het Utrechts Archief, het Nieuwe Instituut en het Stadsarchief Amsterdam (en haar medewerkers voor hun engelengeduld met mij en het niet geïnventariseerde archief van het hotel).

---

² H.W. Valk, ‘Over de verbouwing van Leeuwenstein’, in: *Gedenkboek uitgegeven bij gelegenheid der officieele opening van het nieuwe gemeentehuis te vught, Vught 1937*, pp. 8-11.

Inleiding.

‘Reizen! In onze eeuw van stoom is het niets bijzonders meer. De spoorwegen en booten doen ons spotten met afstanden ...’.¹ Dit laat negentiende-eeuws citaat uit het werk van de auteurs A.N.J. Fabius en Ed. van Biema vat perfect samen in hoeverre de reislust van de mens sinds de negentiende-eeuwse industrialisatie was veranderd. Tot aan het midden van die eeuw werd voornamelijk voor handel, politiek en religieuze noodzaak gereisd, maar de uitvinding van de stoomlocomotief en –boot resulteerde inderdaad in een grote omslag.² Reizen werd meer betaalbaar voor diverse lagen van de bevolking en ontwikkelde zich tot een van de grootste vrijetijdsbestedingen van de mens. Met name de trein en het snel uitbreidende Europese spoorwegennetwerk hebben de fundamenten gelegd voor de ontwikkelingen die later uit zouden groeien tot het moderne toerisme. Deze processen hadden echter ook grote invloed op de architectuur van de Europese steden en reisbestemmingen. Waar voor de opkomst van het nieuwe reiswezen een simpel logement met een bed in een stadsklooster, particulier woonhuis of het stadhuis voor vooraanstaande vreemdelingen voldoende luxe had, was dit niet toereikend voor de rijkere toeristen die langere tijd op hun bestemming vertoefden. De onopvallende stedelijke instellingen die voorheen de reizigers herbergden maakten plaats voor een geheel nieuw gebouwtype: het hotel.

Afb. 2. A. Jager, *De achtergevel van het Amstel Hotel aan de Amstel*, 1875, foto, Stadsarchief Amsterdam (SA) collectie kabinetfoto's, invent. nr. 010005000992.

1 A.N.J. Fabius, E. Van Biema, *Reizen en pleisteren, bijdragen tot de geschiedenis van het Hôtel en Reiswezen*, Amsterdam 1895, p. 7.

2 B. Vreeken, E. Wouthuysen, *De Grand Hotels van Amsterdam. Opkomst en bloei sinds 1860*, 's-Gravenhage 1987, p. 8.

Ook in Amsterdam droegen de internationale ontwikkelingen in de hoteltypologie bij aan het oprichten van hotels en toeristische stadsgebieden. In de eerste helft van de negentiende eeuw troffen bezoekers, in vergelijking met andere grote hoofdsteden, een stad aan waar de tijd had stil gestaan.³ De industrialisatie, zoals zij in steden als Londen en Parijs reeds had plaatsgevonden, bleek in Amsterdam nog ver te zoeken. Het ambachtelijke bedrijf was de grootste industrie van de stad en de machine had haar intrede nog niet volledig ingezet. De pijnlijke achterstand die Nederland had op haar buurlanden werd echt duidelijk tijdens de eerste wereldtentoonstelling in Londen in 1851.⁴ Daar bleek dat stadsuitbreiding en -verfraaiing door de opkomst van de industrie in andere landen al op gang waren gekomen. Bovendien werden vanwege de grote aanloop van toeristen naar deze steden speciaal ontworpen hotels gebouwd om de vreemdelingen te herbergen.

Een Amsterdammer die na het bezoeken van de wereldtentoonstelling ‘*The Great Exhibition of the Work of Industry of all Nations*’ in Londen in 1851 actie ondernam om de hoofdstad op te waarderen was dr. Samuel Sarphati (1813-1866).⁵ Als pionier voor stedelijke uitbreiding in Amsterdam ontwikkelde hij, in navolging van Londen en Parijs, plannen voor een grootse stadsuitbreiding waarin een Nederlands georiënteerd nijverheid- en tentoonstellingsgebouw het glorieuze middelpunt moest worden.⁶ Dit Paleis voor Volkslijt (1864) – het Amsterdamse *Crystal Palace* – werd een decennium na de wereldtentoonstelling 1851 opgeleverd door Sarphati’s vriend en architect Cornelis Outshoorn (1810-1875) aan het Frederiksplein in Amsterdam. Om de toestroom van toeristen die nu zeker naar het opgewaardeerde Amsterdam zouden komen te herbergen was echter nog altijd geen representatief hotel gebouwd. Wederom met Sarphati als initiator ontwierp Outshoorn enkele jaren later het gebouw wat het eerste Nederlandse Grand Hotel zou worden: het Amstel Hotel aan het Professor Tulp plein te Amsterdam (1867). Het betekende het begin van een volledig nieuw toeristisch tijdperk in Amsterdam.⁷

Links. Afb. 3. Smeeton en Tilly, *Portret van Cornelis Outshoorn (1810-1875) om zijn gebouwen*, 1875, prent, SA collectie tekeningen en prenten, invent. nr. 010097000096.

Rechts. Afb. 4. H. Wolff, *Portret van arts Samuel Sarphati (1813-1866), oprichter van het Paleis voor Volkslijt en het Amstel Hotel*, ca. 1850, prent, SA collectie tekeningen en prenten, invent. nr. 010097014618.

3 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 2), pp. 15-19.

4 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 2), p. 15.

5 H. van der Kooy, J. de Leeuwe, *Samuel Sarphati 1813-1866. Een biografie*, Amsterdam 2001, pp. 112-115.

6 Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 5), pp. 114-117. Hij bezocht in ieder geval Hamburg, Parijs en Londen.

7 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 2), pp. 6-7. Met de komst van het Amstel Hotel ontstond er een grote bloeiperiode voor Grand Hotels in Amsterdam. Zeker met de wereldtentoonstelling 1883 (Amsterdam) in het vooruitzicht volgden na het Amstel nog een handjevol Grand Hotels.

Ondanks dat het Amstel Hotel het eerste gebouw van Nederland in deze nieuwe negentiende-eeuwse typologie was en in sommige kringen synoniem staat voor 'hét Grand Hotel van Nederland' is er bijzonder weinig architectuur-, cultuur-, en/of bouwhistorisch onderzoek naar gedaan.⁸ Het hotel komt in twee wat uitgebreidere overzichtswerken over Grand Hotels in Nederland voor: *Grand Hotels in de Benelux* van Bruls en Van Hooff (1991), en *Grand Hotels in Amsterdam* van Vreeken en Wouthuysen (1987). Deze werken geven een historisch overzicht betreffende de ontwikkeling van de negentiende-eeuwse reislust en de komst van de eerste (Grand) hotels in Nederland. Echter, in beide boeken benadrukken de auteurs dat het (architectuur)historisch onderzoek naar de Grand Hotels van Nederland zeer bemoeilijkt wordt door de schaarste van het bronmateriaal.⁹ Doordat er nog geen aandacht is besteed aan het grondig uitvoeren van architectuurhistorisch onderzoek naar de Nederlandse Grand Hotels is er een lacune ontstaan in de historiografie.¹⁰ De architectuur van het Amstel is wel belangrijk genoeg om aangewezen te worden als Rijksmonument en bescherming te genieten, maar eigenlijk kunnen er in de wetenschappelijke bronnen geen concretere architectuurhistorische argumenten worden gegeven anders dan dat het Amstel het eerste gebouw van de Grand Hoteltypologie in Nederland is.¹¹ Tegelijkertijd blijkt dat er voor het Amstel Hotel wel vraag is naar grondig (architectuur)historisch onderzoek, zeker in de huidige tijd van monumentenzorg en –restauratie.¹²

De basis voor dit onderzoek zal om bovenstaande redenen de ontstaans- en bouwgeschiedenis van het Amstel Hotel zijn. Niet alleen de architectuur en opbouw van het hotel, maar ook de ontwikkeling van de stedenbouwkundige plannen uit dezelfde periode staan daarbij centraal. De casus in Amsterdam wordt door middel van een vergelijking met andere Europese (hoofd)steden gekoppeld aan een breder internationaal kader. Dit is belangrijk omdat de hotels van de Benelux vaak achterwege gelaten worden in de internationale onderzoeken naar Grand Hotels.¹³ In dit geval van Amsterdam zullen de stedenbouwkundige plannen van Sarphati worden vergeleken met andere Europese voorbeelden uit dezelfde periode. Grote drijfkracht achter de stedenbouwkundige uitbreidingen in de negentiende eeuw was de opkomst van het spoorwegennetwerk, welke resulteerde in een compactere maatschappij en snellere verbindingen tussen landen, steden en mensen.¹⁴ Het ontwerp en de bouwgeschiedenis van het Amstel zal daarnaast worden gekoppeld aan de ontwerptheorieën en handboeken uit de negentiende en twintigste eeuw. Aan de hand van het bouwhistorisch onderzoeksrapport, uitgevoerd onder Van Hoogevest Architecten, kan het hotel in haar bouwstappen met verschillende

---

8 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 2), p. 73. Het Amstel Hotel heeft een vooraanstaande rol in de Nederlandse hotelgeschiedenis vanwege het feit dat zij het eerste voorbeeld in Nederland was van de Grand Hoteltypologie.

9 W. Bruls, D. Van Hooff, *Grand Hotels van de Benelux*, Amsterdam 1991, pp. 7-8. Volgens de auteurs is de hotellerie bij uitstek een bedrijfstak waar nauwelijks naar het verleden wordt gekeken. Men is continu aan het moderniseren om de gasten van de hoogste kwaliteit accommodatie te voorzien. Voor het hotelbedrijf is het bijhouden van een architectuurhistorisch archief niet lonend, waardoor veel informatie en correspondentie tussen bedrijf en (bouw)firma's vaak helaas verloren is gegaan.

10 Gedurende dit onderzoek is gebleken dat architectuurhistorische bronnen voor het Amstel Hotel te Amsterdam enorm verspreid zijn over het hele land. Diverse archieven hebben snippers van (bouw)historische informatie, waarvan het meeste niet zo zeer te doen heeft met de architectuur van het gebouw maar de geschiedenis van het gevestigde hotelbedrijf.

11 Rijksmonumentenregister, *monumentnummer: 4741*,

< <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monuments/4741?MonumentId=4741> > geraadpleegd op 27-05-2017. In de redengevende omschrijving wordt enkel vermeldt dat het "een der eerste paleisachtige hotel is" en zij in een "renaissance-eclectische" stijl is gebouwd in "het silhouet van een Frans kasteel".

12 Zowel de huidige eigenaren van het hotel (Katara Hospitality en InterContinental Hotel Group) als dhr. G. Van Hoogevest (het architectenbureau wat momenteel de restauratie van de gevels en het dak uitvoert) zouden graag een architectuurhistorisch rapport hebben waar de volledige geschiedenis van het hotel in beschreven staat.

13 Bruls en Van Hooff 1991 (zie noot 9), p. 7.

14 C. Wagenaar, *Town planning in the Netherlands since 1800*, Rotterdam 2011, pp. 162-163.

voorbeeldhotels worden vergeleken.¹⁵ Uiteindelijk zal de combinatie van praktijkgericht bouwhistorisch onderzoek en het theoretisch gericht literatuuronderzoek leiden tot de eerste grondige architectuur- en bouwhistorische uiteenzetting voor het Amstel Hotel in Amsterdam. Het doel van deze scriptie is om de lacune binnen de literatuur op te vullen met een nauwkeurig en zo compleet mogelijk verhaal over de bouw-, architectuur-, en ontstaansgeschiedenis van Nederlands' "eerste der paleisachtige hotels".¹⁶ De basis zal omwille van de structuur van de scriptie driedelig worden beantwoord: op welke manier speelden negentiende-eeuwse stadsvernieuwingen een rol voor de planning van het Amstel; hoe heeft de hoteltypologie bijgedragen aan het ontwerp van het Amstel Hotel; en hoe is het Amsterdamse hotel gedurende haar levensduur veranderd en verbouwd? Elke deelvraag zal in een individueel hoofdstuk worden behandeld, daarbij zal in elk hoofdstuk het Amstel Hotel centraal staan.

Vanwege haar functie als "publiek woonhuis" is het Grand Hotel bij uitstek een van de nieuwe openbare typologieën uit de negentiende eeuw.¹⁷ Het eerste hoofdstuk zal nagaan op welke manier in de negentiende eeuw de stadsuitbreidingen van Amsterdam en hun nieuwe openbare gebouwen werden gepland. Hiervoor worden beide voorstellen aan het gemeentebestuur voor stadsvernieuwing, de *Adressen aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volkswlijt], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis'* (1860 en 1862) van Samuel Sarphati met bijbehorende ontwerptekeningen bestudeerd.¹⁸ Met behulp van het onderzoek *Het Plan van dr. Samuel Sarphati* van Arnold van der Valk (1983) zullen de oorspronkelijke voorstellen en plannen verduidelijkt worden.¹⁹ De opzet van het hoofdstuk is dusdanig ingedeeld dat de situatie in Amsterdam ten alle tijden centraal blijft staan. Desalniettemin geeft enkel het bestuderen van het Amsterdamse bronmateriaal te weinig informatie om een antwoord te geven op de manier waarop de nieuwe openbare (hotel)typologie in de hoofdstad werd geïntroduceerd. De motivering voor de plaatsing en de inhoud van die discussies is voor het merendeel niet te achterhalen, waardoor een vergelijking met andere Europese steden inzicht kan geven op de manier waarop in Amsterdam het hotel in de stedenbouwkundige context is geplaatst. De desbetreffende steden die voor dit onderzoek zijn onderzocht worden door Sarphati in zijn adressen zelf als motivatie aangedragen: het Parijs van Georges-Eugène Haussmann (1809-1891), de *Social Hygiene Movement* in Engeland, en de plannen van Willem Nicolaas Rose (1801-1877) in Rotterdam.²⁰ De voorbeeldplannen die Sarphati aandraagt in zijn adressen zijn illustratief om zijn eigen stedenbouwkundige uitbreiding te kunnen begrijpen. Tijdens de bespreking van het plan Sarphati in Amsterdam worden direct de relaties gelegd met de stedenbouwkundige voorbeeldplannen. Hiervoor

---

15 K.M.L. de Wild, *Bouwhistorisch onderzoek en waardstelling Amstel Hotel Amsterdam*, Universiteit Utrecht 2017.

16 Rijksmonumentenregister (zie noot 11).

17 K. Bosma e.a., *Bouwen in Nederland 600-2000*, Zwolle 2007, pp. 460-461. Naast het ontstaan van de hoteltypologie in de negentiende eeuw kende deze periode ook een ontwikkeling van andere nieuwe typologieën zoals musea, warenhuizen, bibliotheken, gevangenissen, concertgebouwen en ziekenhuizen. Tezamen met de spoorwegstations zijn dit de grote, maar vooral nieuwe, openbare typologieën uit de negentiende eeuw.

18 Een adres is een particulier initiatief of voorstel aan de gemeente om iets te veranderen aan de openbare ruimte van het gemeentelijke grondgebied. Beide oorspronkelijke adressen zijn in de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, afdeling Bijzondere Collecties, te raadplegen.

19 A. Van der Valk, 'Samuel Sarphati en het begin van de stadsuitbreiding in Amsterdam', uit: P.M.M. Klep, e.a., *Wonen in het Verleden. 17e – 20e eeuw economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie*, Amsterdam 1987, pp. 115-127.

20 S. Sarphati, *Adres aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volkswlijt], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis*, Amsterdam 1860, pp. 15-20

zal uitsluitend literatuuronderzoek worden verricht, en de casussen zullen op macroniveau worden besproken.²¹ Dit is belangrijk voor een beter begrip van de historische context waarin Sarphati zijn plannen formuleerde. Daarom wordt er ook gebruik gemaakt van diverse twintigste en eenentwintigste stedenbouwkundige studies zoals het leidende boek op historisch stedenbouwkundig gebied: *Formes urbaines: de l'ilot à le barre* (Panerai, Castex en Depaule 1977, Nederlandstalige versie: *De Rationele Stad: Van bouwblok tot wooneenheid*, 2003). Daarnaast zijn B. Chapman's *Baron Haussmann and the Planning of Paris* (1953) en G. Stephenson's *Architecture, Town Planning and Civic Design* (1985, beide artikelen uit *The Town Planning Review*) belangrijke artikelen om de ontwikkeling van de stedenbouwkundige plannen in Parijs en Londen te begrijpen. Voor het begrip van de concurrentie tussen de Nederlandse steden en hun stedenbouwkundige uitbreidingen in de negentiende eeuw vormt het werk van Cor Wagenaar *Town Planning in the Netherlands since 1800* (2011) een van de belangrijkste stukken literatuur voor dit hoofdstuk. Bovendien werden de plannen van Sarphati door zijn overlijden in 1866 minder 'ideaal' uitgevoerd dan dat zij op papier beloofd waren.²² Vanwege deze situatie wordt er aan het einde van dit hoofdstuk een terugkoppeling gegeven naar Amsterdam, waarbij de stedenbouwkundige plannen na de dood van Sarphati kort worden besproken. Hierin komen in ieder geval de plannen van Jacobus van Niftrik (1833-1910) uit 1867 en de deels uitgevoerde uitbreiding ter hoogte van de oude stadsomwalling van Jan Kalf (1831-1913) uit 1877 aan de orde.²³

Het tweede hoofdstuk zal de ontstaansgeschiedenis van het Amstel Hotel behandelen. Daarbij is het gebouw zelf de hoofdbron. Welke (historische) ontwikkeling heeft zij doorgemaakt en op welke manier zijn de gestandaardiseerde ontwerpen, vaak via architectenhandboeken, terecht gekomen in het ontwerp van het Amstel Hotel? Het hoofdstuk behandelt de geschiedenis van het Amstel Hotel vanaf haar ontstaan in 1865 tot aan de eerste grote verbouwing in 1899. Leidend voor deze deelvraag zijn daarom de bestekken voor de opbouw van het hotel van de architect Outshoorn uit 1865 en het bestek voor de verbouwing van Dirk Margadant (1849-1915) uit 1899.²⁴ Daarnaast vormen het bouwhistorische onderzoek geschreven tijdens de praktijkstage in 2017 en de beeldbank van de gemeente Amsterdam belangrijke bronnen voor de opbouw en de (oorspronkelijke) architectuur van het hotel. Dit hoofdstuk begint met de algemene typologische beschrijving aan de hand van *A History of building types* van Nicolaus Pevsner uit 1976. Daarbij wordt gefocust op wat nu wordt verstaan onder het archetypen Grand Hotel. Daarna wordt de historische ontwikkeling van de typologie kort behandeld. Op deze manier wordt duidelijk gemaakt hoe de Grand Hoteltypologie in Nederland terecht is gekomen. De Nederlandse architecten uit de negentiende eeuw vonden de nieuwe hoteltypologie niet zelf uit maar zij gebruikten voor hun ontwerpen voorbeelden uit het buitenland en modellen uit boeken.²⁵ Met name deze modellen, verzameld in architectuurhandboeken of typologische handboeken, waren handige ontwerpinstrumenten voor de negentiende-eeuwse architect die nog niet bekend was met de nieuwe typologie. Deze negentiende-eeuwse werken zijn vaak lastig te achterhalen en het is niet met zekerheid te zeggen welke handboeken Cornelis Outshoorn heeft

---

21 De ontwikkeling van Parijs en Londen in de negentiende eeuw is al vele keren onderzocht en besproken. Deze scriptie zal zich beperken tot een beknopt overzicht van essentiële elementen uit deze plannen, die als voorbeeld voor Amsterdam hebben gefungeerd.

22 Van der Valk 1987 (zie noot 19), pp. 125-126.

23 Beide stadspannen zijn te raadplegen in de online beeldbank van het Stadsarchief.

24 Bestek van C. Outshoorn (1865) is te raadplegen in het archief van het Nieuwe Instituut Rotterdam (invent. nr. VUCA47), het bestek van Margadant is beschikbaar in de Tresor collectie van de bibliotheek van de TU Delft.

25 E. Gramsbergen, *Kwartiermakers in Amsterdam. Stedelijke instellingen als aanjagers van de ruimtelijke ontwikkeling 1560-1880*, Nijmegen 2014, pp. 194-195.

geraadpleegd voor het ontwerp van het Amstel Hotel. Het bouwhistorisch onderzoek heeft twee modelboeken opgeleverd welke in dit hoofdstuk tezamen een concreet programma van eisen voor een Grand Hotel ontwerp uiteen zullen zetten. Dit programma, ontstaan door het analyseren van het gedetailleerde handboek van Eduard Guyers' *Das Hotelwesen der Gegenwart* (1885) en het algemene architectuurhandboek van Josef Durm *Handbuch der Architektur* (1904), zal representatief zijn voor een soortgelijke opdracht waar Outshoorn voor stond bij het ontwerpen van het Amsterdamse hotel.²⁶ Aan de hand van de gestandaardiseerde ontwerpen en programma's van eisen die voorhanden waren in de handboeken wordt gekeken hoe de architect zijn ontwerp voor het Amstel heeft vorm willen geven. Helaas heeft Outshoorn zelf niks nagelaten waaruit opgemaakt kan worden welke referenties hij heeft gebruikt voor het Amstel, maar door het koppelen van de kennis uit de handboeken en de typologische ontwikkeling aan de (bouw)geschiedenis van het Amstel Hotel kan worden nagegaan hoe het hotel binnen het kader van de Europese Grand Hotels past.

Met dit representatieve programma van eisen kan het ontwerp van het Amstel Hotel in een historisch kader geplaatst worden. Dat wil zeggen dat het een algemene basis is waarmee het Amsterdamse hotel vergeleken kan worden met de rest van de Europese Grand Hotels uit diezelfde periode. De ontwerpkeuzes van Outshoorn worden waar mogelijk gekoppeld aan de informatie uit de architecten handboeken en de algemene typologische beschrijving. De bouwgeschiedenis in dit hoofdstuk zal vanaf de ontwikkeling van het ontwerp in de jaren 1860 tot aan de grote verbouwing door Dirk Margadant (1849-1915) uit 1899 besproken worden. Het gebouwwolume veranderde door het toevoegen van extra verdiepingen tussen de uiteinden en de middenpartij. Ook verandert op dit moment het gebruik van het gebouw waardoor de historische handboeken niet meer representatief zijn voor de verdere bouwgeschiedenis.

Met de verbouwing van Margadant in 1899 werd een lange periode van verbouwingen en modernisering ingeluid. Het Amstel moest wel moderniseren wilde het in de top van de hotellerie in Europa blijven staan. Met name op bouw- en interieurtechnisch gebied is er vanaf het begin van de twintigste eeuw veel gebeurd. Het derde hoofdstuk van deze scriptie zal een inventarisering geven van de (ver)bouwgeschiedenis en restauratiehistorie van het hotel vanaf 1900, en waar mogelijk gekoppeld aan de gangbare modernisering in luxe hotelontwerp. Om deze reden is het bouw- en architectuurhistorisch onderzoek, uitgevoerd onder Van Hoogevest Architecten (2017), en het bijbehorende bouwhistorisch rapport met waardekaarten van primair belang. Dit onderzoek is uitgevoerd door het combineren van beschikbaar archiefmateriaal met de documentatie tijdens de recente restauratiewerkzaamheden aan het exterieur van het pand.²⁷ Leidend voor dit onderzoek zijn daarom de historische tekeningen, prenten en foto's uit diverse archieven uit Nederland. De archiefstukken komen onder andere van de Gemeente Amsterdam, die de bouwvergunningen van het Amstel vanaf 1906 voor dit onderzoek

---

²⁶ Representatief omdat de opdracht van Sarphati niet is overgeleverd en niet kan worden verwezen naar de referenties die Outshoorn zeker heeft gebruikt.

²⁷ De archieven die voor het bouwhistorisch onderzoek zijn geraadpleegd zijn verspreid over het hele land, dit is waarschijnlijk ook de reden waarom er vooralsnog geen (bouw) historisch onderzoek naar het hotel is uitgevoerd. Het materiaal is voor het overgrote deel ook niet (goed) geïnventariseerd of volledig versnipperd (met name bouwtekeningen uit verschillende historische perioden zijn kwalitatief zeer slecht). Een greep uit de archieven gebruikt voor het bouwrapport: Stadsarchief Amsterdam toegang Amstel Hotel NV (niet geïnventariseerd), Beeldbank Amsterdam, Archief van Bouwvergunningen 1906-2010 (beschikbaar gesteld door de gemeente Amsterdam), Bijzondere Collecties van de bibliotheek UvA, diverse archieftoegangen van het Nieuwe Instituut, het Utrechts Archief, het bouwdoos van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed, het privé archief van architect E. Lopes Cardozo, het privé archief van Willem Schermerhorn (Haarlem).

beschikbaar heeft gesteld. Ook het niet geïnventariseerde archief 'Amstel Hotel N.V.' (nr. 1109) uit het Stadsarchief van Amsterdam was een belangrijke bron voor dit onderzoek. Daarnaast zijn archieven van het Nieuwe Instituut, de Rijksdienst Cultureel Erfgoed, het Utrechts Archief en de Universiteit van Amsterdam geraadpleegd.

De bloeitijd van de Grand Hotels was bij uitstek tot aan de Tweede Wereldoorlog.²⁸ In de oorlog werden de gebouwen met enige regelmaat bezet door Duitse soldaten, die na hun vertrek in 1945 vaak zwaar verwaarloosde gebouwen achterlieten. Dit is vaak de jammerlijke reden waarom veel van de negentiende-eeuwse Grand Hotels vlak na de oorlog zijn afgebroken, en de hotellerie een ommekeer in bedrijfsvoering moest gaan maken. Na de Tweede Wereldoorlog verdween de manier waarop Grand Hotels gebouwd en beleefd werden en kwam daarvoor het massatoerisme in de plaats.²⁹ Bij deze veranderingen hoorden dan ook moderniseringsverbouwingen in de overgebleven hotels, waarbij alleen gekeken werd naar de moderne maatstaven van hotelontwerp en niet naar de monumentwaarde van het historische gebouw. Om de individuele bouwgeschiedenis van het Amstel Hotel in een bredere context te kunnen plaatsen wordt er in dit hoofdstuk, in navolging van het vorige hoofdstuk, wederom gebruik gemaakt van de voor de hand liggende architectonische trends voor hotel ontwerp. Daarom vormen de modernere werken van Otto Riewoldt (*Hotel Design*, 1998), F. Lawson (*Hotels, Motels and Condominiums: Design, Planning and Maintenance*, 1976) en het recente architectonische onderzoek van Thomas Avermaete (red., *Hotel Lobbies and Lounges. The Architecture of Professional Hospitality*, 2013) voor dit onderzoek de basis voor de studie van de modernisering van het Grand Hotel na de komst van het massatoerisme in de tweede helft van de twintigste eeuw.³⁰

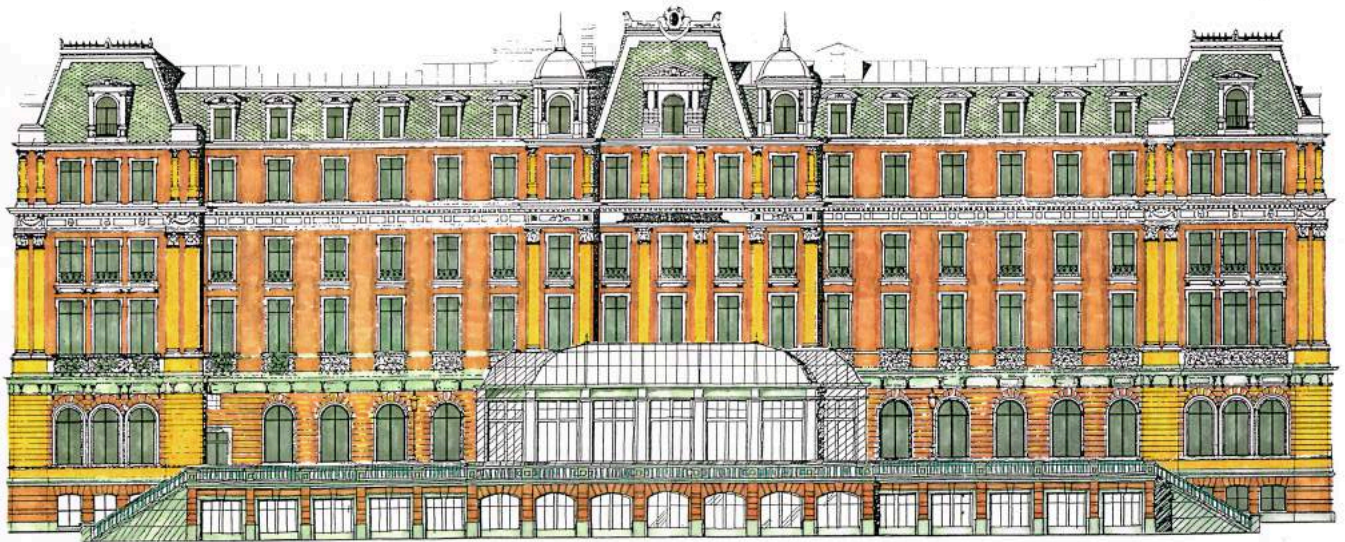
Naast het literatuuronderzoek naar de moderne hotelontwerppraktijk, en het bouwhistorisch- en archiefonderzoek specifiek voor het Amstel Hotel, wordt in dit hoofdstuk ook de recente restauratiegeschiedenis besproken. Hierbij zijn drie grote restauratiecampagnes van belang: de restauratie van het exterieur uit de jaren 1980 onder de architect Erik Lopes Cardozo, de integrale restauratie van het interieur in de jaren 1990 wederom onder Lopes Cardozo, en de huidige campagne voor het restaureren van het exterieur door Van Hoogevest Architecten (2017). De restauratiecampagnes worden besproken aan de hand van de bestekken, (ontwerp)tekeningen en interviews met betreffende architecten. Hiervoor hebben zowel dhr. Lopes Cardozo als dhr. Van Hoogevest hun privé archieven beschikbaar gesteld. Daarnaast is er op de bouwsteigers van het hotel meerdere malen onderzoek uitgevoerd en zijn de huidige restauratiewerkzaamheden geobserveerd en gedocumenteerd.

---

28 Bruls en Van Hooff 1991 (zie noot 9), pp. 14-15.

29 Bruls en Van Hooff 1991 (zie noot 9), pp. 14-15. Men verbleef niet meer maandenlang in het hotelgebouw maar de verblijven werden korter van duur (een paar dagen tot enkele weken).

30 Het is voor dit hoofdstuk echter lastiger de ontwikkelingen van de verbouwinggeschiedenis van het Amstel te koppelen aan internationale voorbeelden dan in het vorige hoofdstuk. De belangrijkste reden daarvoor is het feit dat de ontwerp handboeken niet specifiek voor de luxe hotels geschreven zijn maar voor de 'normale' hotellerie. Voor het commerciële hotelbedrijf zijn diverse onderzoeken en handboeken voorhanden, terwijl de Grand hotellerie vanaf de Tweede Wereldoorlog nauwelijks nog vernieuwingen zag.

Afb. 5. E. Lopes Cardozo, *Schets van de westgevel van het Amstel Hotel met de nieuwe lounge*, 1990-1992, inkt op papier, Amsterdam. Foto: privé archief E. Lopes Cardozo.

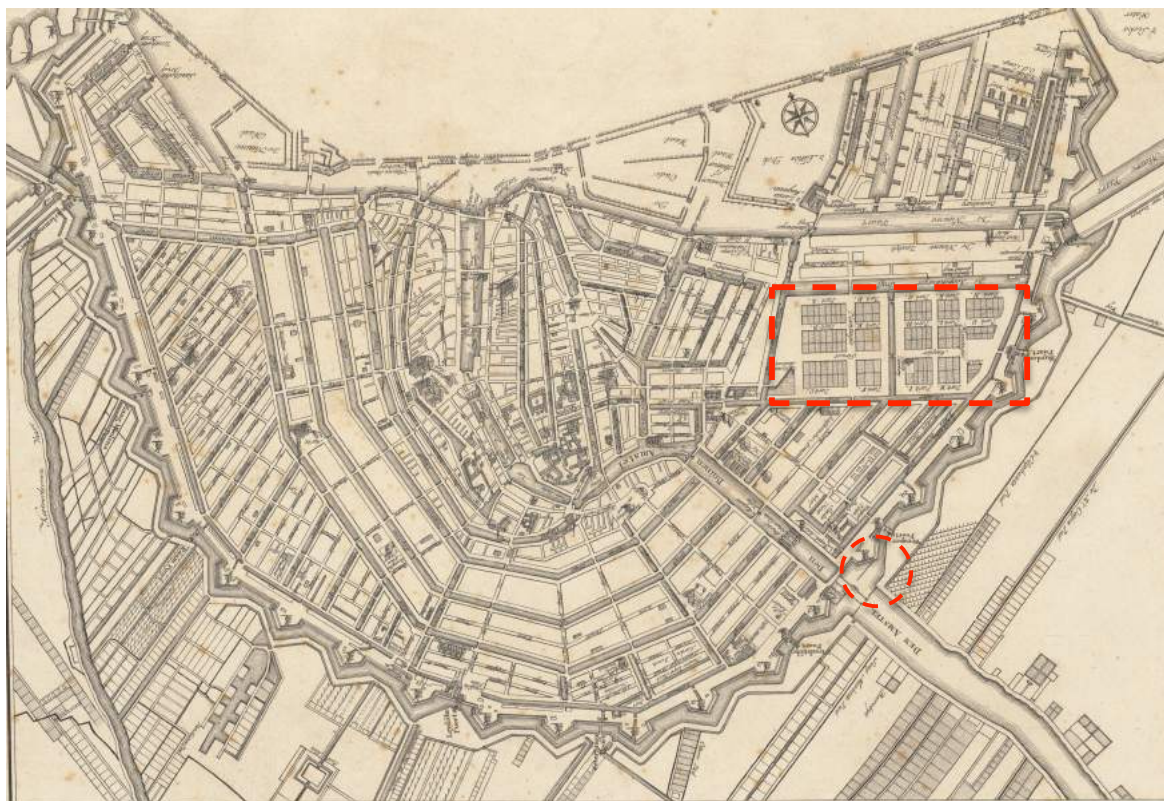
Uiteindelijk concludeert het derde hoofdstuk met een beschrijving hoe het Amstel Hotel sinds de eerste verbouwingen in 1900 tot aan de laatste restauratiecampagnes is veranderd. Hoe hebben de veranderingen in bedrijfsvoering van het hotel invloed gehad op – met name – het interieur van het gebouw? Zijn daar ontwerptheorieën of moderne architectenhandboeken aan te koppelen? Het doel van dit hoofdstuk is echter niet een herhaling van het bouwhistorisch rapport te geven, maar om in grote lijnen de individuele geschiedenis van het Amsterdamse Amstel Hotel uiteen te zetten en in context te plaatsen. Er zal in deze scriptie daarom ook geen waardeoordeel gegeven worden aan de (huidige situatie van de) architectuur. De opzet van dit laatste hoofdstuk is chronologisch georiënteerd, waardoor deze als een uitgebreide tijdlijn kan worden gezien. Met een aantal belangrijke historische stappen zal de architectonische, bouwhistorische en sociale geschiedenis van het hotel worden besproken.

De resultaten van de drie deelvragen zullen in de concluderende samenvatting van deze scriptie samen komen. Voor het hoofddoel om de (bouw)historie van het Amsterdamse hotel goed uiteen te zetten is een samenvatting van de belangrijkste resultaten van de drie deelvragen een passend antwoord. In dit concluderende stuk zullen de belangrijkste processen en ontwikkelingen voor de bouw van het hotel tot een bondige samenvatting van de bouw- en architectuurgeschiedenis van het Amstel Hotel komen. Bovendien wordt er een blik geworpen op de bouwkundige toekomst van het hotel en eventuele vervolgonderzoeken.

Hoofdstuk 1. De historische context waartegen het Amstel Hotel is ontstaan.

De stedenbouwkundige ontwikkeling van Amsterdam.

Afb. 1. E. Maaskamp, *Kaart van Amsterdam*, 1800, tekening, Stadsarchief Amsterdam (SA) collectie Atlas Kok, invent. nr. KOKA00171000001. (De rode cirkel is de locatie van het toekomstige Amstel Hotel, de rode rechthoek is de wijk Plantage)

De ontwikkeling van de openbare stedelijke instellingen in Amsterdam heeft een grote rol gehad in de ontstaansgeschiedenis van de negentiende-eeuwse gebouwtypologieën.¹ In de hoofdstad waren er sinds de middeleeuwen stadskloosters die vele openbare functies op zich namen: zij waren naast religieus centrum ook representatieve herberg, handelsgebouw en de plaats voor zieken- en armenzorg.² In de stedenbouwkundige geschiedenis van Amsterdam groeide deze functies in de zeventiende en achttiende eeuw uit in eigen gebouwtypologieën: het ziekenhuis, de beurs, het wetenschapsgebouw en het stadshotel.³ De nieuwe stedelijke instellingen kregen in de Amsterdamse stadsplattegrond een eigen wijk waar zij op stedenbouwkundig niveau volledig overheersten.⁴ De wijk Plantage ontpopte zich in de zeventiende en achttiende eeuw tot cultureel en

1 E. Gramsbergen, *Kwartiermakers in Amsterdam. Stedelijke instellingen als aanjagers van de ruimtelijke ontwikkeling 1560-1880*, Nijmegen 2014, pp. 199-200. Een stedelijke instelling in deze context betekend in feite een modern openbaar gebouw, oftewel alle soorten gebouwtypologieën waar de bevolking samen kon en mocht komen (zoals museum, hotel, restaurant, koffiehuis, bibliotheek, theater, etc.).

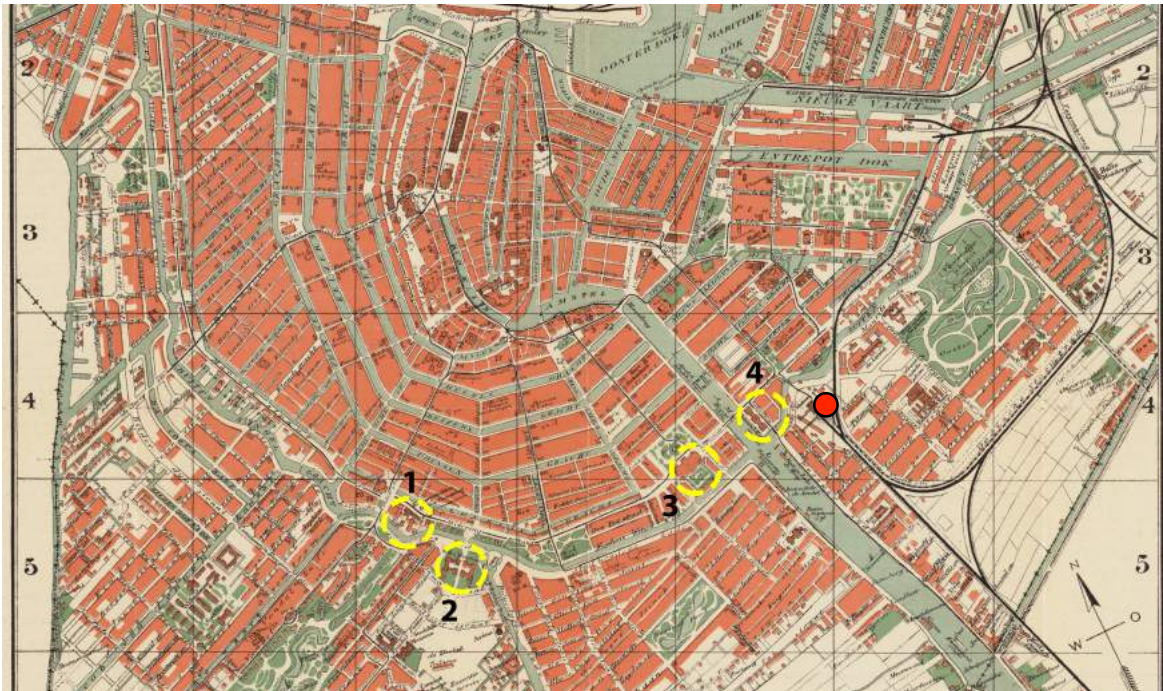
2 Gramsbergen 2014 (zie noot 1), pp. 87-88.

3 Gramsbergen 2014 (zie noot 1), pp. 93-97. De differentiatie in functies met een eigen vormtaal en typologie begon in Amsterdam pas na de reformatie. De typische opbouw van de stadskloosters (grote hallenkerken/zalen) bleef tot ver in de zeventiende eeuw bruikbaar voor met name de ziekenhuizen.

4 Gramsbergen 2014 (zie noot 1), pp. 199-202.

wetenschappelijk gebied (Afb. 1).⁵ Maar de nieuwe publieke bouwtypologieën zoals koffiehuisen, hotels en theaters waar men kon samenkomen kwamen pas in de negentiende eeuw als ‘openbare instelling’ tot ontwikkeling.⁶ In het negentiende-eeuwse Amsterdam ontstond de traditie om deze stedelijke instellingen op voormalige bolwerken van de omwalling te bouwen, daar was immers voldoende ruimte om indrukwekkende gebouwen te plaatsen (Afb. 2).⁷ Hierbij nam het zuidelijke gedeelte van de voormalige omwalling met de aanbouw van het Paleis voor Volksvlijt, het Amstel Hotel, het DeLaMar theater en het Rijksmuseum (museumplein) de rol van cultureel centrum over van de Plantage.

Afb. 2. E. de Geest, H.J. Schellema, *Plattegrond der stad Amsterdam, de gele cirkels stellen de oude bastions voor waar in de negentiende eeuw openbare bouwtypologieën werden gepland*. 1: DeLaMar theater, 2: Rijksmuseum, 3: Paleis voor Volksvlijt, 4: Amstel Hotel, de rode stip is de locatie van het oude Weesperpoortstation, 1900, kaart, SA collectie Atlas Kok, invent. nr. KOKA00533000001.

Uiteindelijk kwam het maken van stadsplannen pas op gang met de invoering van de Nederlandse Grondwet in 1848, waarbij de bestuurlijke rivaliteit tussen de Nederlandse steden onderling en hun (overblijfselen van) fortificaties overbodig werden.⁸ Het resultaat van de grondwet was een veelvoud van zowel burger- als gemeentelijke initiatieven voor stadsuitbreiding en verfraaiing, waarbij Rotterdam met eigen stadsarchitect Willem Nicolaas Rose (1801-1877) vooropliep.⁹ In 1841 ontwikkelde hij in opdracht van de gemeente Rotterdam

5 Gramsbergen 2014 (zie noot 1), pp. 9-12. Outshoorn ontwikkelde voor dit oude kloostergebied ook twee ziekenhuisontwerpen.

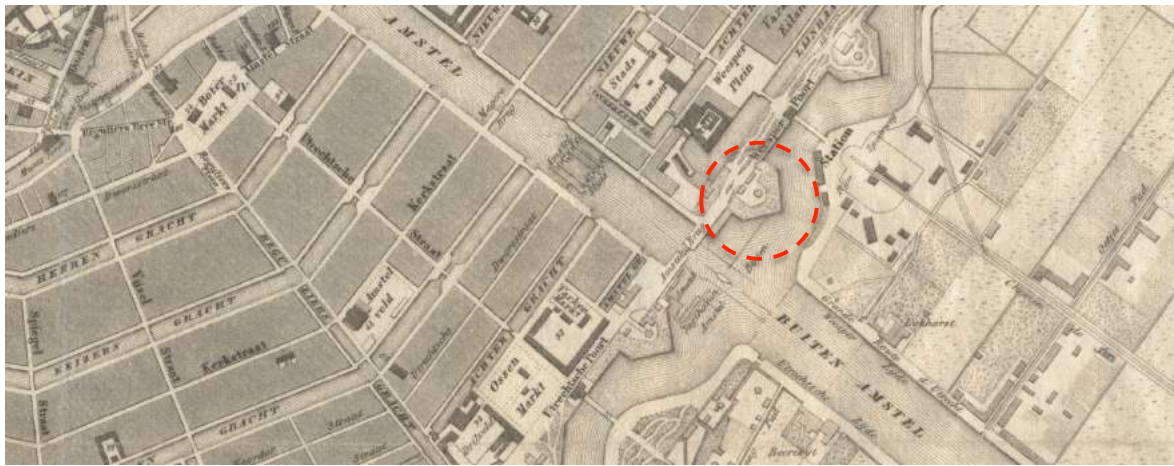
6 S. Komossa, *Hollands bouwblok en publiek domein. Model, regel, ideaal*, Nijmegen 2010, pp. 143-153. Met name de koffiehuisen, restaurants en de hotels ontwikkelde zich tot publiek toegankelijke interieurs.

7 Gramsbergen 2014 (zie noot 1), p. 31. De planning van de nieuwe stedelijke instellingen van Amsterdam komt in navolging van Parijs en Londen, waarbij de manier waarop de gebouwen als paviljoens in een open stedelijk weefsel veelvoudig terug komt (bijv. in het Paleis voor Volksvlijt en het Rijksmuseum).

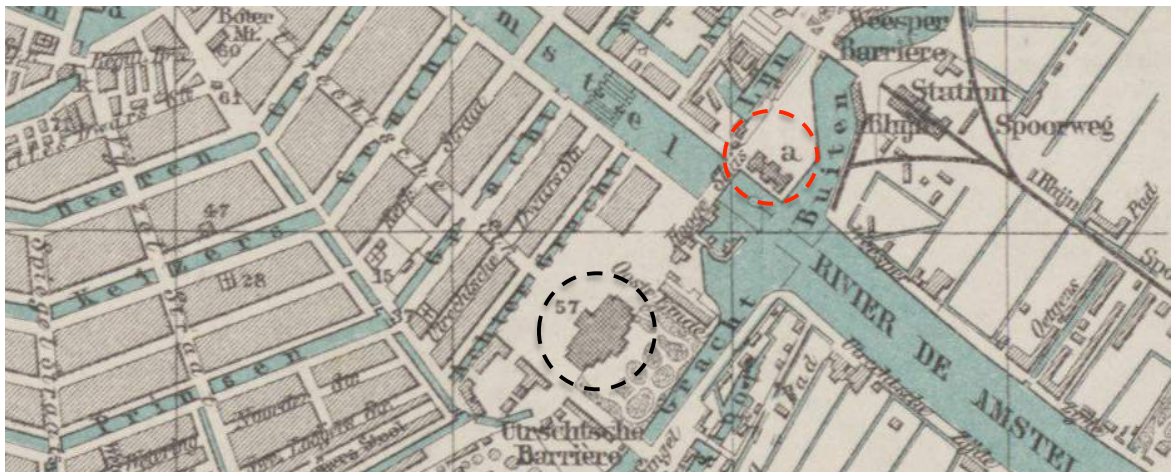
8 C. Wagenaar, *Town Planning in the Netherlands since 1800*, Rotterdam 2011, p. 121-122. De wedijver tussen de verfraaiings- en uitbreidingsplannen van de Nederlandse steden had echter wel een oorsprong in diezelfde rivaliteit.

9 Wagenaar 2011 (zie noot 8), pp. 112-118.

een stadsuitbreiding tussen Delfshaven en de historische stad. Amsterdam dreigde hierdoor rond 1850 op een grote achterstand te raken bij de havenstad.¹⁰ Dit kwam mede omdat de gemeente Amsterdam na de aanleg van de grachtengordel in de zestiende en zeventiende eeuw geen noodzaak zag in het maken van stadsplannen.¹¹ De fortificaties werden pas in de tweede helft van de negentiende eeuw geslecht waarna er een grote ring van bouwgrond beschikbaar kwam voor integrale uitbreidingsplannen zoals zij ook in andere steden plaatsvond.¹² De noodzaak voor het vergroten en verfraaien van Amsterdam had daarnaast weer indirect te maken met het vergroten van het Nederlandse spoorwegenetwerk en de steeds groter wordende aangroei van vreemdelingen en toeristen in de hoofdstad.¹³ De grootste aanjager van de stedenbouwkundige vergroting in Amsterdam in de eerste decennia na 1850 was de joodse armenarts Samuel Sarphati.

Afb. 3. Buffa en Zonen, *Detail bolwerk Oosterblokhuis (rode cirkel) van een kaart van Amsterdam, 1850, steendruk, SA collectie Kaarten van geheel Amsterdam, invent. nr. KAVA00087000001.*

Afb. 4. E. Wagner, *Detail Oosterblokhuis met Amstel Hotel (rode cirkel) in een kaart van Amsterdam uit de reisgids 'Holland und Belgien' van Baedemaker (zwarte cirkel Paleis voor Volkslijt), 1870, steendruk, SA Collectie Atlas Kok, invent. nr. KOKA0049300000.*

10 Wagenaar 2011 (zie noot 8), p. 118.

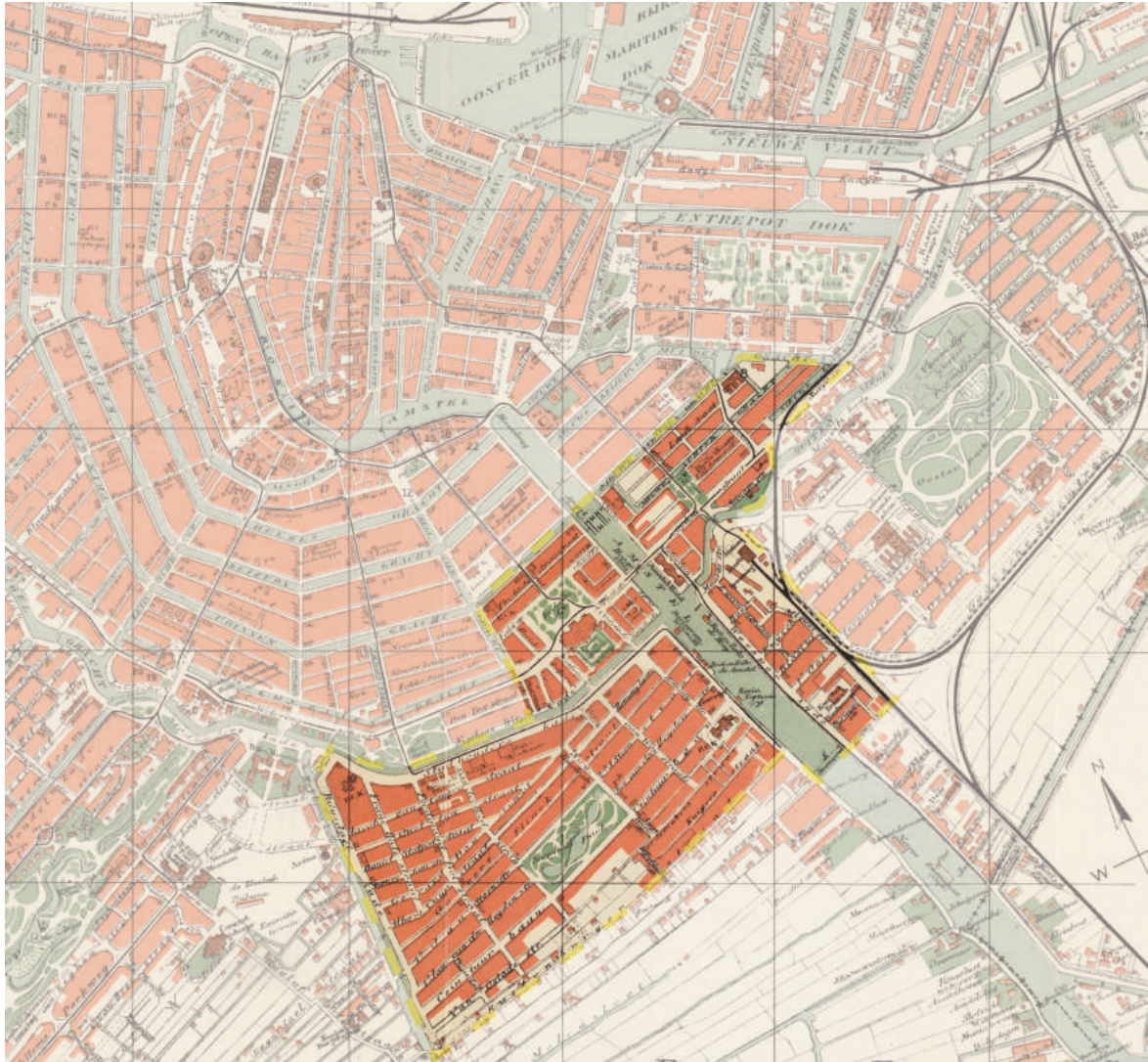
11 Wagenaar 2011 (zie noot 8), p. 143. Er was immers nog voldoende bouwgrond binnen de stadsomwalling beschikbaar.

12 Wagenaar 2011 (zie noot 8), p. 148. Het slechten van de omwalling werd pas in 1860 voltooid.

13 Wagenaar 2011 (zie noot 8), p. 131.

Het ideale Amsterdam van Samuel Sarphati.

Afb. 5. K.M.L. de Wild, *Omtrek van het plangebied van S. Sarphati, getekend op de stadsplattegrond van E. de Geest en H.J. Schellema uit 1900, 1900/2017, tekening/analyse, afbeelding door auteur.*

Samuel Sarphati werd geboren in het drukbevolkte en verarmde joodse gedeelte van Amsterdam.¹⁴ Naast een loopbaan als armenarts heeft hij verschillende particuliere initiatieven voor het bevorderen van de leefomstandigheden van de arbeidersklasse en de stedenbouwkundige situatie in Amsterdam tot stand gebracht.¹⁵ Een van de directe noodzaken voor zijn verfraaiingsplannen stond in direct verband met de hygiëne en de leefomstandigheden in de stad. Het gemeentebestuur zag oogluikend toe dat in de zomermaanden, wanneer de

¹⁴ H. van der Kooy, J. de Leeuwe, *Samuel Sarphati 1813 1866. Een biografie*, Amsterdam/Antwerpen 2001, p. 12-15.

¹⁵ Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 14), pp. 9-11 en 113-114. Zo heeft hij, naast het oprichten van diverse arbeiderswoningen, een vuilophaaldienst, een meel- en broodfabriek voor betaalbaar brood, ook het tentoonstellingsgebouw voor Nederlandse nijverheid het Paleis voor Volkslijt en het Amstel Hotel verwezenlijkt. Een speerpunt waar Sarphati zich gedurende zijn hele leven mee bezig heeft gehouden is het tentoonstellen van de Nederlandse nijverheid en industrie door middel van producttentoonstellingen. Vanaf 1841 nam hij deel aan een commissie ter voorbereiding van een landelijke nijverheid tentoonstelling, welke zo succesvol is gebleken dat de commissie in 1847 en 1849 een vervolg gaf aan de tentoonstelling uit 1841.

hygiënische toestand het slechtst was, de rijkste Amsterdamse families massaal de stad verlieten om in een schoner milieu te vertoeven.¹⁶ Uiteindelijk verdween de allerrijkste sociale klasse vrijwel volledig uit de stad. De sociale en hygiënische situatie in Amsterdam, zeker in de arbeiderswijken zoals de Jordaan, Marken en Uilenburg, waren uiteindelijk zo erbarmelijk dat zij een gevaar vormden voor de gehele stad.¹⁷ Niet alleen waren er meerdere bronnen van infecties (een van de grootste bronnen was in feite het gebruik van de grachtengordel als open riool) maar waren de sterftcijfers zo hoog en verspreid over alle lagen van de bevolking, dat enkele hygiënisten (vaak welgestelden uit de rijkere sociale klassen die in de stad wilden blijven wonen) met particuliere initiatieven kwamen om de vieze stad te verschonen en het leefklimaat te verbeteren.¹⁸

Sarphati zag als armenarts met lede ogen toe hoe Amsterdam wegwijnde in haar situatie. Naar het Engelse voorbeeld van de *Social Hygiene Movement* ontwikkelde hij een particulier initiatief tot het verbeteren van de toestanden in en het verfraaien van de stad.¹⁹ Het ontstaan van stedenbouwkundige plannen in Engeland ging nog meer dan in andere Europese landen gepaard met de opkomst van de industrie.²⁰ Echter hadden deze ontwikkelingen ook een keerzijde en vervuilde het woonmilieu in de Engelse steden in de eerste helft van de negentiende eeuw aanzienlijk.²¹ In Londen waren epidemieën (twee grote cholera uitbraken in 1848 en 1849) en vuile leefomstandigheden als gevolg van open riolen een oorzaak voor de hoge sterftcijfers en de stankoverlast in de gehele stad. In 1858 kreeg de ingenieur Joseph William Bazalgette (1819-1891) van het Britse Parlement de opdracht om het uitgebreide stratennetwerk van de stad te gebruiken voor een gesloten rioolsysteem wat niet alleen de stad schoner hield maar ook de kans op grote epidemieën tegenging.²² Naast het fysiek schoner maken door middel van een rioleringsysteem in de hele stad ontwikkelde de *Metropolitan Board of Works* een grootschalig plan om de rivieroever van de Thames te verfraaien met monumentale gebouwen en een prettige wandelgang.²³ Ook werden daar in de jaren 1850 en 1860 Grand Hotels in Londen gebouwd waarbij het - in Nederland veel minder bekende - spoorweghotel een van de populairste typologieën was.²⁴

---

16 A. Van der Valk, 'Samuel Sarphati en het begin van de stadsuitbreiding in Amsterdam', uit: P.M.M. Klep, e.a., *Wonen in het Verleden. 17e – 20e eeuw economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie*, Amsterdam 1987, p. 117.

17 Van der Valk 1987 (zie noot 16), pp. 116-117.

18 Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 14), p. 195. De in 1853 opgerichte [sociale] woningbouwvereniging Salerno is een van de particuliere initiatieven die als eerste de relatie tussen de volksgezondheid en de slechte woonomstandigheden in Amsterdam legde.

19 Komossa 2010 (zie noot 6), p. 142. Stadsverfraaiing startte in het begin van de negentiende eeuw met kleine aanpassingen en initiatieven, maar het hield civiel technische ingenieurs tot aan het einde van de eeuw bezig. In elk stedenbouwkundig plan voor Amsterdam kwam het verfraaien en het schoner maken van het stedelijk weefsel weer terug. Ingenieurs als Rose in Rotterdam en Kalff in Amsterdam benaderde de verfraaiingsopdracht van de stad met stedenbouwkundige en architectonische modellen die het ideale moderne economische plaatje van de negentiende eeuw weerspiegelden. Innovatieve en technische noodzakelijkheden (infrastructuur, riolering, etc.) in het stedelijk centrum werden door middel van een stadsverfraaiing aan elkaar vast geknoopt.

20 G. Stephenson, 'Architecture, Town Planning and Civic Design', *The Town Planning Review* vol. 56 (nr. 2), pp. 165-167.

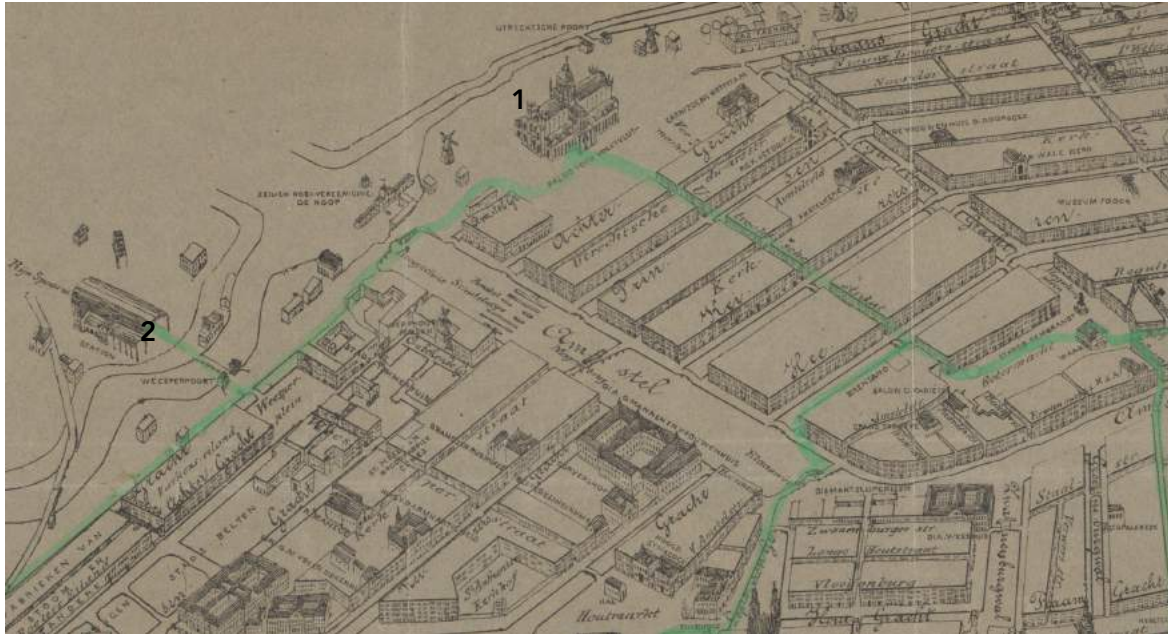
21 Wagenaar 2011 (zie noot 8), p. 163.

22 Wagenaar 2011 (zie noot 8), pp. 164-165. Hiervoor ontwikkelde Bazalgette een plan waarbij de rioolbuizen geïntegreerd werden in de bestrating onder het oppervlak, waarvandaan vertakkingen richting huizen en gebouwen ontsprongen. Op deze manier werden afvalstoffen en fecaliën verzameld onder het straatoppervlak en effectief en snel de stad uitgevoerd.

23 Wagenaar 2011 (zie noot 8), pp. 164-165. Hotels in Engeland zijn veel naar voorbeeld van de Amerikaanse hotels gebouwd.

24 N. Pevsner, *A History of building types*, London 1976, pp. 189-190. De monumenten en luxe hotels aan de rivieroever droegen bij aan de verfraaiing van de stad.

Afb. 6. Seyffardt's Boekhandel (uitgever), *Detail van de toeristenkaart van Amsterdam ter gelegenheid van de Internationale Tentoonstelling van Tuinbouw in april 1865 (de groene lijn geeft een route weer langs alle hoogtepunten van de tentoonstelling: het Paleis voor Volksvlucht (1), Hortus Botanicus, Artis Natura Magistra, diverse treinstations (2: Weesperpoortstation) en de jachthavens in het de bolwerken langs de Amstel)*, 1865, tekening / steendruk, SA collectie Kaarten van geheel Amsterdam, invent. nr. KAVA00093000001.

Het initiatief voor de plannen in Amsterdam formuleerde Sarphati in de vorm van een verfraaiings- en uitbreidingsplan rondom het Paleis voor Volksvlucht en beide Amstel oevers (Afb. 5).²⁵ Daarbij haalde hij als argumenten de situatie van concurrerende (Europese) steden aan, in de hoop dat het Amsterdamse stadsbestuur mee ging met zijn stedenbouwkundige plannen: “*overal [in moderne steden] zijn straten verbreed, gezonde wijken en prachtige wandelingen aangelegd, overal zijn de woonhuizen in aantal vermeerderd, in aanleg verbeterd en in bouwtrant verfraaid, overal is de bevolking door het bezoek van vreemdelingen en het vestigen van nieuwe gezinnen toegenomen, overal huist een leven en gewoel dat evenzeer tot genot als welvaart bijdraagt. Amsterdam daarentegen [is] door vele van zijn vermogende ingezetenen verlaten en zowel door landgenoten als vreemdelingen voorbijgegaan, alleen omdat hier geen fraaie wijken, geen goede huizen zijn om zich te vestigen, geen hotels om tijdelijk te vertoeven. Men heeft deze gevolgtrekking lang betwijfeld. Dit is thans niet meer mogelijk, daar uit cijfers en feiten blijkt, dat hier ten stede voor alle standen de nodige behuizing, voor vreemdelingen de nodige hotels ontbreken*”.²⁶ Om een representatieve context rondom het Paleis te verwezenlijken waren diverse nieuwe openbare gebouwen noodzakelijk, zo sprak Sarphati in 1860 al van een groot museum voor “*s lands [kunst]schatten, een groot waardig gasthuis voor vreemdelingen [hotel] en een staatsbibliotheek*”.²⁷ Sarphati hoopte met zijn plannen Amsterdam een wijk te schenken waar de boven- en middenklasse op een waardige manier konden wonen en recreëren, daarbij had hij

25 S. Sarphati, *Adres aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volksvlucht], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis*, Amsterdam 1860.

26 Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 14), p. 213. Citaat uit *Prospectus Nederlandsche Bouw Maatschappij*, 1864, Gemeente-archief Amsterdam, nummer 46.005.05.

27 Sarphati 1860 (zie noot 25), p. 22. Dit zijn later het Rijksmuseum (en Museumplein), het Amstel Hotel en de Universiteit van Amsterdam geworden, alleen het Amstel Hotel heeft Sarphati in zijn plannen kunnen verwezenlijken.

echter de financiële en wetgevende steun van de Amsterdamse gemeente nodig.²⁸ Zeker bij het verwerven van de geschikte bouwgronden waren onteigeningsverordeningen vanuit de gemeente noodzakelijk, Sarphati haalde hiervoor wederom voorbeelden uit het buitenland aan.²⁹ Met name Parijs gold in de tweede helft van de negentiende eeuw, na de voltooiing van de stedenbouwkundige plannen, als het stedenbouwkundige en bestuurlijke ideaal van vele Europese hoofdsteden.³⁰ Net als in Amsterdam was ook in Parijs de noodzaak tot opschonen en verfraaien gebonden aan de opkomst van de sociale middenklasse en de industrie.³¹ Het uitbreidingsplan van de Franse hoofdstad omvatte echter geen uitbreiding van het grondgebied, omdat de bestaande omwalling voldoende ruimte bood om de vernieuwingen door te voeren.³² De verantwoordelijke stedenbouwkundige planner was baron George-Eugene Haussmann (1809-1891). Hij verkreeg door zijn positie als Perfect van de Seine de macht om de Parijse gemeenteraad uit te sluiten in de besluitvorming, zodat zijn bewind direct meer slagkracht kreeg en hij kon waarborgen dat de transformatie van de stad centraal werd aangestuurd en een geheel werd.³³

Afb. 7. C. Outshoorn (?), *Plankaart voor de uitbreidingsplannen door S. Sarphati*, 1860, steendruk, Bijzondere Collecties universiteitsbibliotheek Amsterdam. (De rode cirkel is de locatie van het nog te bouwen Amstel Hotel)

28 S. Sarphati 1860 (zie noot 25). Met name voor het onteigenen en verwerven van bouwgronden in de nabijheid van het Paleis waren gemeentelijke verordeningen en financiën noodzakelijk.

29 Sarphati 1860 (zie noot 25), pp. 17-18.

30 B. Chapman, 'Baron Haussmann and the Planning of Paris', *The Town Planning Review* Vol. 24, No. 3 (Oct. 1953), p. 177.

31 H. Saalman, *Haussmann: Paris Transformed*, New York 1971, pp. 46-48. Voor deze nieuwe sociale laag van de bevolking bestonden nog geen faciliteiten op maat, voor de allerrijkste waren er paleizen en tuinen, voor de arme bevolking waren er ook woningen en voorzieningen, de middenklasse moest nog 'uitgevonden' worden.

32 Wagenaar 2011 (zie noot 8), pp. 165-167.

33 P. Panerai, J. Castex, J.C. Depaule, *De rationele stad. Van bouwblok tot wooneenheid*, Nijmegen 2003, pp. 17-21. De manier waarop Haussmann zijn bestuurlijke macht gebruikte voor het onteigenen van bouwgrond voor zijn stedenbouwkundige plannen is wat Sarphati voor ogen had om zijn plannen in Amsterdam te verwezenlijken.

Afb. 8. C. Outshoorn, *Tweede gedetailleerde plankaart voor de uitbreidingsplannen door S. Sarphati*, 1862, steendruk, Bijzondere Collecties universiteitsbibliotheek Amsterdam. (De rode cirkel is de locatie van het nog te bouwen Amstel Hotel)

Wat er volgens Sarphati in Amsterdam moest gebeuren somde hij in het eerste adres aan het stadsbestuur uitvoerig op: de Weesperbelt die in de directe nabijheid van het Paleis lag moest worden verplaatst; daarbij moesten de naastgelegen kazernes en veemarkten gesloopt worden, deze konden buiten de bestaande stadsomwalling opnieuw opgebouwd worden; en moest er concessie verleend worden aan hem om de verfraaiingsplannen tot een goed einde te brengen.³⁴ In een tweede adres uit 1862 verduidelijkte Sarphati nog enkele uitvoeringstechnische aspecten van de plannen.³⁵ In dit document beschreef hij dat het totale grondgebied wat hij voor zijn uitbreiding nodig had bestond uit 17% gronden binnen de omwalling en voor 83% buiten stedelijke gebieden, waardoor de druk op de binnenstedelijke bouwgrond niet te ernstig belast werd. Het plan was uitgedacht in zes vakken, waarbij hij ook het niveau van noodzakelijkheid per vak beargumenteerde (Afb. 8). Vak I en II eisten als eerste de aandacht op, omdat zij het zwaartepunt van de verfraaiing zouden vormen. Waar Sarphati steun van de gemeente verwachtte was de aanleg van de faciliteiten en de infrastructuur, die bovenal een samenhangend geheel met de oude stad moesten vormen omdat zonder een stratennetwerk de uitbreiding niet kon plaatsvinden.³⁶

Een concessie voor de uitvoering werd uiteindelijk op 22 oktober 1862 verleend.³⁷ Om de plannen, die tot dan toe volledig particulier waren, in goede banen te leiden richtte Sarphati in datzelfde jaar een bouw- en exploitatiemaatschappij op (Nederlandsche Bouw Maatschappij, N.B.M.) waarvan Cornelis Outshoorn in 1863

³⁴ Sarphati 1860 (zie noot 25).

³⁵ S. Sarphati, *Adres aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volksvlijt], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis*, Amsterdam 1862.

³⁶ Sarphati 1862 (zie noot 35). Hij was tevens van mening dat het voor het stadsbestuur de noodzakelijke plicht is om dit aan te leveren, omdat dit in andere steden ook door de openbare werken van de gemeenten uitgevoerd werd.

³⁷ Van der Valk 1987 (zie noot 16), p. 122.

technisch coördinator werd.³⁸ De uitwerking van de tekeningen en het verfraaiingsplan werd gedaan door Outshoorn, en de maatschappij werd belast met de bouw van de woningen en het exploiteren van de bouwgronden. Na de dood van Sarphati in 1866 versnipperde het grote stadsplan in kleinere blokken waarvan de meesten door de N.B.M. verkocht werden met het doel tot het bouwen van woonhuizen.³⁹ Het leidde tot een verrommeling van het ideaalbeeld zoals Sarphati deze in 1860 en 1862 in zijn adressen beschreef. Het plan van Sarphati was een opstap naar een noodzakelijke stadsuitbreiding maar moest na diens dood overgenomen worden door de dienst publieke werken van de gemeente om de uitbreiding nog in goede banen te leiden.⁴⁰ De plannen werden in 1864 opgepakt door de stadsingenieurs Jacobus Gerhardus van Niftrik (1833-1910) en later Jan Kalff (1831-1913).⁴¹ De belangrijkste speerpunten van het plan Van Niftrik (1866) en de opvolger Kalff (1867) waren grofweg hetzelfde in het plan van Sarphati: een schonere stad, bredere straten, meer lucht en licht en meer groen en het ontwikkelen van de moderne openbare gebouwtypologieën als losstaande monumenten in het stedelijk weefsel.⁴² Ook Van Niftrik plaatste typisch Franse elementen in de uitbreiding zoals stervormige verkeerspleinen, monumentale gebouwen in een open ruimte in het stedelijke weefsel en brede boulevards die de hoofdverkeersaders van de stad zouden moeten worden.⁴³ Van Niftrik gebruikte voor zijn civiel technische installaties als het rioolsysteem het Londense voorbeeld van Bazalgette.⁴⁴ In de nieuwe plannen voor Amsterdam werden openwater en grachten, die als bron van vervuiling en ziekten fungeerden, volledig verbannen.⁴⁵ De rationaliteit en logica in de plannen van Amsterdam vanaf 1860 zijn een goed voorbeeld van de ingenieursplannen voor stadsuitbreiding in Nederland in de negentiende eeuw. Het resulteerde in logische, relatief snel te realiseren stadsuitbreidingen.⁴⁶

Het uitbreidingsplan zou volgens Sarphati alleen een realistische kans van slagen hebben als zij zou worden omgeven door luxe herenhuizen en hotels.⁴⁷ Echter was er in het begin van de jaren 1860 nog geen sprake van een hotelgebouw in de stedenbouwkundige plannen. Op de huidige locatie van het hotel, van het voormalige bolwerk Oosterblokhuis, waren in een halve cirkel herenhuizen uitgetekend.⁴⁸ In 1863 verving Sarphati de

---

38 Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 14), p. 213.

39 Van der Valk 1987 (zie noot 16), pp. 125-126.

40 Wagenaar 2011 (zie noot 8), pp. 148, 162-175. Het plan werd uiteindelijk afgewezen omdat het de financiële taken van de stadsoverheid te buiten ging (Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 14), p. 223). Er trad een periode aan van enorme grond en bouw speculatie waar weinig door de gemeente aan 'planning' werd gedaan. Uiteindelijk werd deze periode afgesloten met de uitbreidingsplannen van J. Kalff uit 1875 en later Plan Zuid van Berlage (1915).

41 Wagenaar 2011 (zie noot 8), pp. 144-153.

42 Komossa 2010 (zie noot 6), p. 140. Stadsparken zijn geen uitvinding van Nederlandse bodem maar werden, net als boulevards en de nieuwe gebouw typologieën, overal in Europese steden toegepast. Het Rijksmuseum (en Museumplein), het Paleis voor Volksvlucht en in zekere mate het gebied rondom het DeLaMar theater werden aangemerkt als losstaande monumenten in een stedelijk weefsel.

43 K. Bosma e.a., *Bouwen in Nederland 600-2000*, Zwolle 2007, pp. 479-480.

44 Wagenaar 2011 (zie noot 8), p. 164. Van Niftrik bezocht Londen op het moment dat zijn collega Bazalgette het rioolsysteem in de stad introduceerde. Hij zag daar hoe zeer de stad schoner werd van een goed functionerend rioolnetwerk, waardoor hij bij terugkomst in Amsterdam eenzelfde netwerk introduceerde onder de Amsterdamse bestrating.

45 Komossa 2010 (zie noot 6) p. 149. Dit werd voornamelijk gedaan omdat medici hadden ontdekt dat in stilstaand en vervuild water dodelijke bacteriën konden ontstaan, om deze reden ontwikkelde zij in de tweede helft van de negentiende eeuw vers water toevoeringen van buiten de stad [uit de duinen of de vechtsreek] naar de stad voor schoon drinkwater (Bosma 2007 (zie noot 43), pp. 479-480).

46 Wagenaar 2011 (zie noot 8), p. 153. De architectuur in deze plannen werd alleen niet altijd gewaarborgd door de civiel technische aanpak van de stadsingenieurs. Hiervoor werd er in Nederland in 1842 de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst opgericht, die de architectonische kwaliteiten in de Nederlandse steden waarborgde.

47 Van der Valk 1987 (zie noot 16), pp. 118-119.

48 Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 14), p. 212.

herenhuizen met goedkeuring van de gemeenteraad voor een Grand Hotel met een duidelijke relatie met de stad; het Amstel hotel.⁴⁹ De keuze van het hotel buiten het bestaande centrum kon enkel worden verklaard vanuit financiële beweegredenen: de bouwgrond binnen de omwalling zou voor een dergelijk groot gebouw te veel kosten.⁵⁰ Bovendien werden de publieke gebouwtypen zoals musea, concertzalen en hotels vaker geplaatst in de stedelijke uitbreidingsringen omdat er enerzijds weinig ruimte was in de oude binnensteden en anderzijds de nieuwe openbare gebouwen beter bereikbaar waren in het bredere stratenpatroon en spoornetwerk van de negentiende eeuw.⁵¹ Daarnaast konden de nieuwe gebouwen als vrijstaand monument in een nog te plannen stedelijk weefsel gebouwd worden, zoals te zien is in het ontwerp van het operagebouw door Charles Garnier (1825-1898) in Parijs (Afb. 11).⁵² Voor een maximale benutting van de nieuwe theaterwijk werd er in een van de nieuwe bouwblokken rondom het monument het *Grand Hotel d'Opera* (1862) gerealiseerd (Afb. 13). Het bouwblok vullende ontwerp van Alfred Armand (1805-1888) werd gedefinieerd door de boulevards van Haussmann waardoor de vorm van het hotel ondergeschikt werd aan het stedenbouwkundige plan. De ontwerptechniek waarmee Haussmann in zijn overkoepelende plan het operagebouw en andere belangrijke monumenten in het stedelijk weefsel wist “te isoleren en visueel met elkaar te verbinden” met boulevards en straten werd door Sarphati dankbaar overgenomen.⁵³ Zo werd met de aanleg van de Sarphatistraat het Paleis voor Volksvlijt visueel verbonden met het Amstel Hotel, waarbij beide gebouwen als monument in het stedelijk weefsel werden gezien.⁵⁴

---

49 Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 14), p.217.

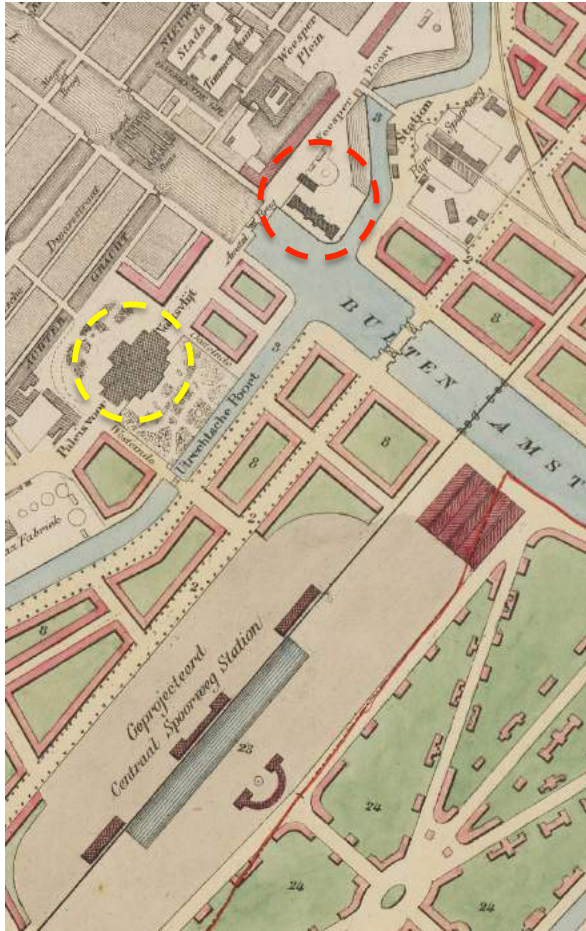
50 Van der Kooy, De Leeuwe 2001 (zie noot 14), pp. 218-219. Bovendien sloot de locatie aan bij de moderne maatstaven voor de reiziger: buiten lawaaierige gebieden van het centrum, in de nabijheid van treinstations en water.

51 Komossa 2010 (zie noot 6), p. 139.

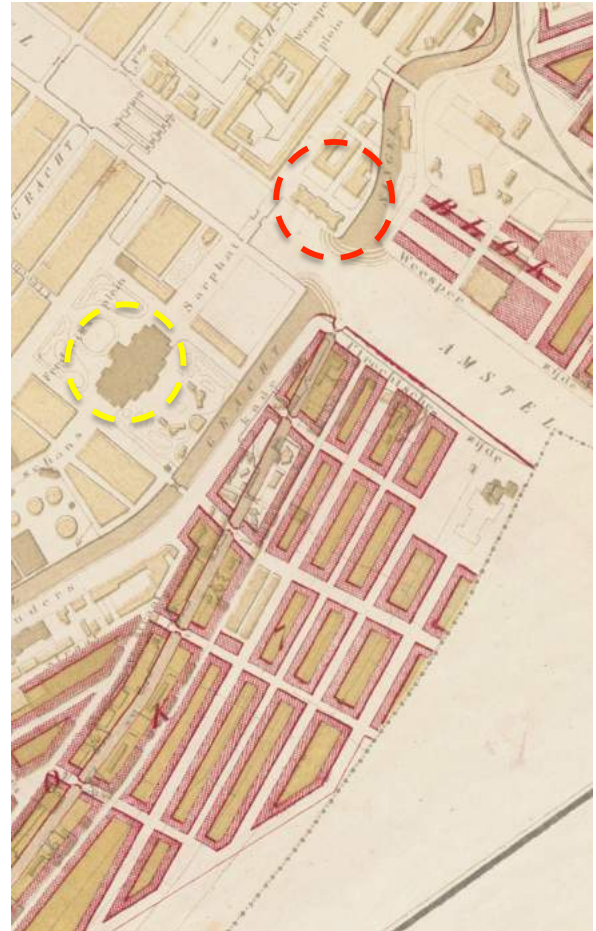
52 Chapman 1953 (zie noot 30), p. 189. Zij waren dus niet gebonden aan kavelvormen en konden dus in een ideale symmetrische opzet gebouwd worden.

53 Panerai, Castex, Depaule 2003 (zie noot 33), p. 30. Sarphati had echter minder slagkracht dan Haussmann waardoor er niet zo rigoureuus gesloopt kon worden in de binnenstad van Amsterdam zoals in Parijs.

54 In het plan van Parijs zijn de hotels niet behandeld als vrijstaand monument maar eerder als bouwblok opvulling en stedelijk weefsel. Het Grand Hotel d'Opera is in rangorde ondergeschikt aan het opera gebouw, evenals het Grand Hotel d'Louvre ondergeschikt is aan het paleis (zie Afb. 13).

Afb. 9. J.C. Loman jr., *Plan tot uitbreiding van Amsterdam*, origineel door J.G. van Nijtrik 1866. De rode cirkel geeft de locatie van het Amstel Hotel aan, de gele cirkel is het Paleis voor Volkslijt op het Frederiksplein, 1867, steendruk, SA collectie kaarten van geheel Amsterdam, invent. nr. 010035000150.

Afb. 10. J.C. Loman jr., *Plan tot uitbreiding van Amsterdam*, origineel door J. Kalff. De rode cirkel geeft de locatie van het Amstel Hotel aan, de gele cirkel is het Paleis voor Volkslijt op het Frederiksplein, 1875, steendruk, SA collectie Atlas Kok, invent. nr. KOKA00396000001.

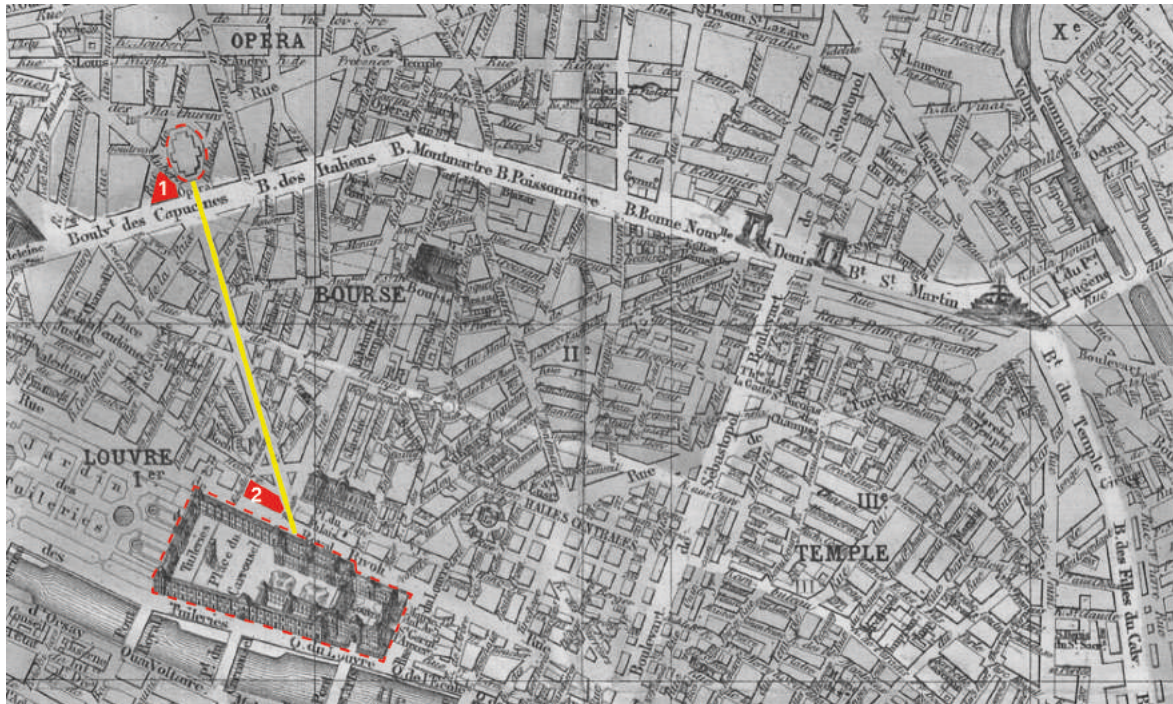

Afb. 11. ND/ Roger-Viollet (copyrights), *Avenue l'Opera in Parijs, de Opera van Garnier gezien vanaf het Louvre* (bouwblok aan de linkerzijde van de foto is het Grand Hotel du Louvre), ca. 1875, foto.

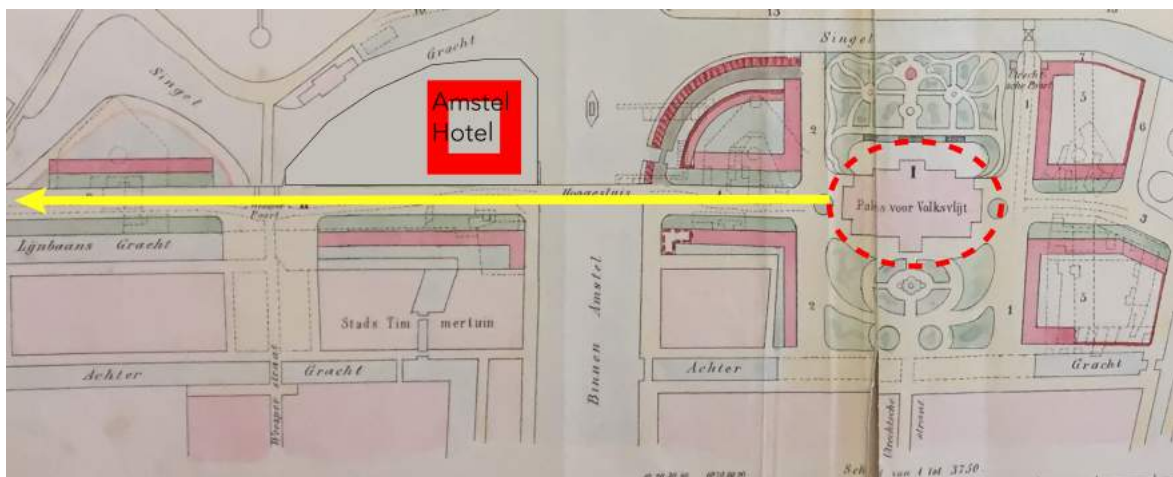

Afb. 12. G.K. Muller, *Foto van het Paleis voor Volkslijt gezien vanaf de Hoogesluis* (ten noorden van het Amstel Hotel), 1902, foto, SA collectie prentbrieffaarten, invent. nr. 010137000639.

Afb. 13. F. Garnier (?), *Paris na Haussmann detail van de kaart*, 1. Grand Hotel d'Opera (Opera van Garnier is omcirkeld), 2. Grand Hotel du Louvre (Louvre rood omlind), gele lijn: Avenue l'Opera verbindt de Opera en het Louvre visueel, 1864, tekening.

Afb. 14. C. Outhoorn / auteur, *Vak I en II van Plan Sarphati met de as van de Sarphatistraat vanaf het Paleis voor Volkslijt* (rode cirkel) lang het geplande Amstel Hotel (ingetekend door auteur). De manier van stedenbouwkundig plannen is ontleend uit Parijs (zie Afb. 9) maar de schaal in Amsterdam is vele malen kleiner, het is tevens niet duidelijk wat de Sarphatistraat visueel moest verbinden met het Paleis voor Volkslijt, 1862, steendruk, Bijzondere Collecties universiteitsbibliotheek Amsterdam.

Hoofdstuk 2. Ontstaansgeschiedenis Amstel Hotel.

Wat is een Grand Hotel?

De Grand Hotel typologie was een volledig nieuw soort gebouwtype voor het herbergen van vreemdelingen in de negentiende eeuw. De vroegste notitie van de typologie komt uit Parijs, geschreven in 1809 door de Franse architectuurtheoreticus Jean-Nicolas-Louis Durand (1760-1834) als pleidooi voor de ontwikkeling van een gedegen typologische uitvoering voor het bouwen van hotels.¹ Die hoteltypologie is vervolgens in de eerste helft van de eeuw ontwikkeld vanuit de herbergende functie in gastenhuizen en de oude stadskloosters.² In Europa was het ontwikkelingsproces van de typologie anders dan over de oceanen. Amerika was eerder in het bouwen van Grand Hotels (het *Tremont House* in Boston uit 1830 wordt gezien als het eerste Grand Hotel) en bovendien groeide deze hotels uit tot megagebouwen met honderden logeerkamers.³ In Europa daarentegen werd het kleinschalig, gemengde hotel met suites en kleine kamers het uitgangspunt voor de verdere typologische ontwikkelingen.⁴ Voor de casus van het Amstel Hotel zal enkel worden gekeken naar de typologische ontwikkelingen in Europa.

Afb. 1. H.W. Wollrabe, *Het Kurhaus in Den Haag (1884)*, dat 'andere' bekende Grand Hotel van Nederland. Een kuuroord aan zee, gezien vanaf Gevers Deynootplein, 1885, zwart-wit foto, Haagse beeldbank, scan uit fotoalbum FA 4016, invent. nr. HGA001902309.

In Europa ontstonden er drie soorten Grand Hotels: het stadshotel, het kuuroord (aan de kusten) en de spahotels (in natuurgebieden en nabij bronnen).⁵ De eerste hotels in Nederland waren over het algemeen de stedelijke hotels, omdat zij beter bereikbaar waren via het spoor en het toerisme in de negentiende eeuw zich vooral concentreerde in de stedelijke gebieden.⁶ In de architectuur waren er vaak verschillen te zien in de manier

1 J.N.L. Durand, *Recueil et parallèle des édifices de tous genres, anciens et modernes. Précis des leçons d'architecture données à l'Ecole Polytechnique*, vol II, Paris 1809, p. 180. Uit: N. Pevsner, *A History of Building Types*, London 1976, p. 173.

2 Pevsner 1976 (zie noot 1), pp. 169-170.

3 Pevsner 1976 (zie noot 1), p. 175.

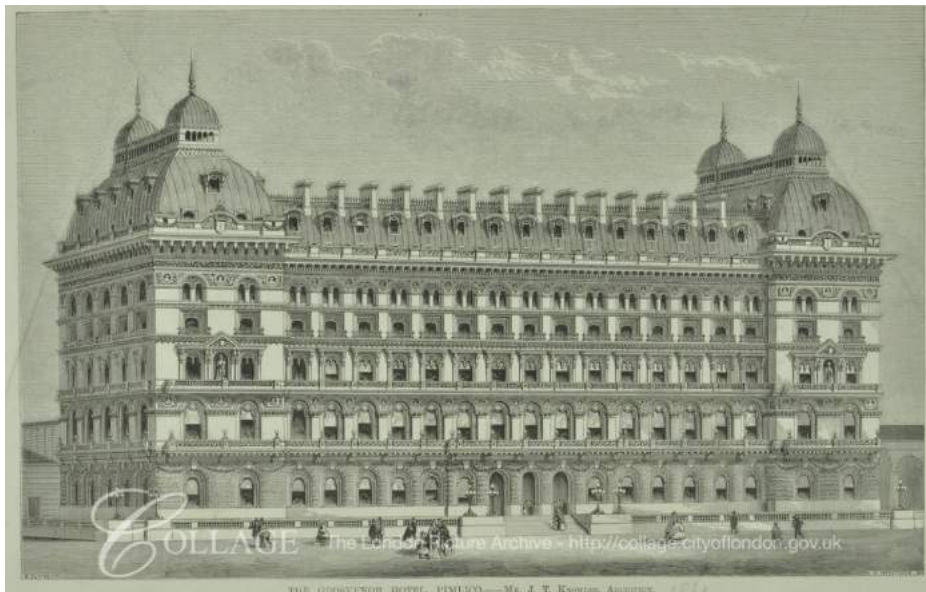
4 Pevsner 1976 (zie noot 1), pp. 178-184.

5 W. Bruls, D. van Hooff, *Grand Hotels van de Benelux*, Amsterdam 1991, pp. 25-34.

6 Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), pp. 25-34.

waarop de drie soorten gebouwd werden. Omdat een kuuroord of spa vaak vrije ruimte bezaten en niet gebonden waren aan kavelvormen en nabijgelegen panden werden deze hotels vaker dan een stadshotel symmetrisch opgebouwd (een voorbeeld is het Kurhaus in Scheveningen, Afb. 1).⁷ Voor alle drie de soorten gold dat de plattegrond zo ideaal mogelijk ingericht moest worden.⁸ Maar in de stedelijke context was de bouwkundige vorm van de hotels meer dan de andere twee soorten gebonden aan het weefsel van de stad en kon niet altijd ideaal van vorm zijn. Hierdoor kregen de stadshotels in Europa een karakter wat sterk geconcentreerd was op een aangenaam interieur.⁹

De sociaal-politieke situatie in Engeland was in het begin van de negentiende eeuw stabielere dan in het Europese vaste land waardoor de hotellerie zich vrij kon ontwikkelen. Londen was voor de rest van Europa het voorbeeld als het ging om het bouwen van hotels, waarbij een van de vroegste stedelijke hotels het Grosvenor (1860-1861) was (Afb. 2).¹⁰ Deze voorbeeldrol werd in de jaren 1850 overgenomen door Parijs.¹¹ Dit had niet alleen te maken met de vorming van de stedenbouwkundige plannen van Haussmann, maar ook met het afbouwen van onder andere het Louvre (1855), het Hôtel de Ville (1842) en de Grand Hotels die in de stad ontstonden om de toeristen te kunnen herbergen (Afb. 3).¹² De architectuurtaal waarin de Franse hotels ontworpen werden, de Second Empire, werd door het succes van de Parijse architectuuropleiding *Ecole des Beaux-Arts* over de rest van Europa verspreid.¹³ De hoge mansarde daken, paviljoeneinden, symmetrische opzet en het paleisachtige uiterlijk waren populaire vormen van de Second Empire architectuur voor Europese Grand Hotels (Afb. 1 - 3).¹⁴

Afb. 2. B. Sly, *Het Grosvenor hotel in Westminster, Londen*, 1861, houtgravure, London Metropolitan Archives, Metropolitan Prints Collection invent. nr. 311792.

7 Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), pp. 30-34. Zij stonden vaak als losstaande objecten in een park of natuurgebied.

8 Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), pp. 30-34. Een ideale inrichting van een hotel was symmetrisch van opzet en logisch in de bedrijfsvoering. De logica kwam voort uit de beschrijvingen van het hotelbedrijf in architectuurhandboeken.

9 Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), pp. 31-34.

10 J. d'Ormesson (red.), *Grand Hotel. The golden age of palace hotels, an architectural and social history*, London/Melbourne 1984, p. 17.

11 Pevsner 1976 (zie noot 1), p. 181.

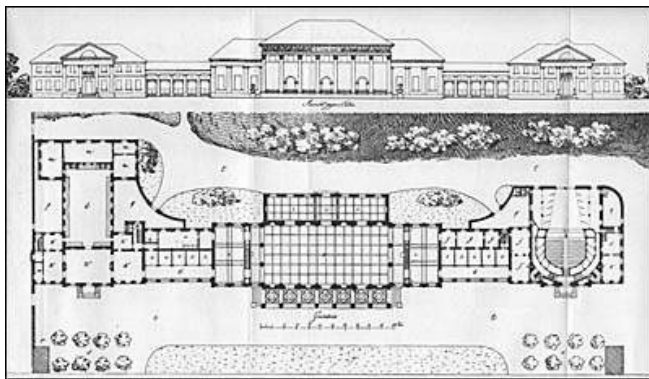
12 E. Denby, *Grand Hotels. Reality and Illusion*, London 1998, p. 84-85.

13 T. Copplestone, *World Architecture. An illustrated history*, London 1968, p. 313. Ook introduceerde de gevluchte Franse adel na de revolutie de architectuurtaal in de rest van Europa, met als gevolg dat de Franse hofcultuur uitgroeide tot hotelcultuur (Denby 1998 (zie noot 12), pp. 26-27).

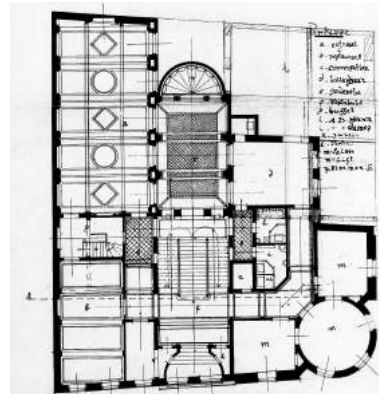
14 Denby 1998 (zie noot 12), p. 94.

Afb. 3. Onbekend, *Grand Hotel d'Opera in Parijs*, datum onbekend (1900?), zwart-wit foto.

Afb. 4. F. Weinbrenner, *Gevel en plattegrond van het oorspronkelijke Friedrichshof paleis in Baden-Baden*, in het begin van de negentiende eeuw verbouwd tot *Kürhaus Hotel*, ca. 1802, bouwtekening, locatie tekening onbekend.

Afb. 5. J.F. Henkenhaf, *Beletage van het Victoria Hotel Damrak Amsterdam* (gebonden aan de vorm van het kavel in het centrum dus niet 'ideaal' in opzet), 1889, bouwtekening, SA collectie Bouw- en Woningtoezicht, invent. nr. 5221BT902562.

Toch kwam de nieuwbouw van Grand Hotels in de eerste helft van de negentiende eeuw langzaam op gang. Het uitbouwen van paleizen tot hotelaccommodatie was in het begin veel aantrekkelijker omdat zij vaak het gewenste architectonische karakter bezaten.¹⁵ Zo werd in 1809 werd het Badischer hof in Baden-Baden (Duitsland) ingericht door de architect Friedrich Weinbrenner (1766-1826) tot een professioneel gasthuis (Afb. 4).¹⁶ In Amsterdam was het verbouwen van bestaande herenhuizen en stedelijke instellingen in de eerste helft van de negentiende eeuw populairder dan het opzetten van nieuwbouwplannen (Afb. 6).¹⁷ Uiteindelijk groeide deze herbergende functies in de stedelijke instellingen van Amsterdam uit tot het plannen van het eerste Nederlandse Grand Hotel aan de Amstel.

15 Pevsner 1976 (zie noot 1), pp. 169-175.

16 T. Avermaete, A. Massey (red.), *Hotel Lobbies and Lounges. The Architecture of Professional Hospitality*, Oxon/New York 2013, pp. 5-6.

17 Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), pp. 25-34.

Afb. 6. Onbekend, *Logement 'Het Wapen van Amsterdam'* (Kloveniersburgwal 64) te Amsterdam. Een van de Amsterdamse herenhuisen verbouwd tot logement / hotel, circa 1800, prent, SA collectie tekeningen en prenten, invent. nr. 010097003073.

De bouw van het hotel aan de Amstel.

In het stedenbouwkundige plan van Sarphati werd het huizenblok op het bolwerk Oosterblokhuis in 1863 vervangen voor een groot bouwblok vullend Grand Hotel aan de Amstel.¹⁸ Sarphati voorspelde dat evenals in de andere Europese steden vreemdelingen in Amsterdam ook in een waardig hotel geherbergd moesten worden: *“veel wordt tot verbetering en verfraaijing dezer stad gedaan. Honderden handen zijn bezig met het bouwen van huizen, en binnen een betrekkelijk korten tijd, zal Amsterdam aan zijne zuidzijde met een aantal nieuwe straten zijn vergroot. Het Paleis voor Volkslijt vormt daarvan een prachtig middelpunt, dat niet alleen kennis en welvaart zal verspreiden. Maar even als de hier bestaande musea, het Genootschap Natura Artis Magistra en zoo-vele openbaren instellingen, niet weinig bijdragen om het verblijf alhier te veraangemen. Door dit alles, zoowel als door de uitbreiding, welke spoorwegen, stoombootdiensten en andere middelen van vervoer ondergaan, wordt onze stad met elken dag meer en meer door landgenoten en vreemdelingen bezocht. En dit bezoek zou veel talrijker, de daaraan verbonden voordelen oneindig grooter zijn, indien hier, zoo als in andere groote steden, ruime, goede en sierlijke Hôtels bestonden. Het behoeft echter naauwelijks te worden herinnerd, dat dit geenszins het geval is, en dat hier de goede Hôtels even gering in aantal, als klein van omvang zijn. De hooge noodzakelijkheid van ten minste één nieuw en groot Hôtel voor Amsterdam, zal dan ook door niemand worden ontkend”*.¹⁹ Na het akkoord van de Amsterdamse gemeenteraad ontwierp Cornelis Outshoorn in 1865 een plan voor een nooit gebouwd carré vormig Grand Hotel (Afb. 7).²⁰ De locatie en de algemene opzet van het oorspronkelijke ontwerp hadden bijzonder veel weg van het net afgebouwde Parijse stadhuis (Hôtel de Ville 1867, Afb. 8). Zo waren beide gebouwen van carré vormige opzet met vier vleugels waarvan de hoofd vleugel evenwijdig aan de boulevard gepland was. Ook is het opmerkelijk dat beide gebouwen met een vleugel direct grenzen aan een rivier, en in beide situaties de boulevard voor de panden wordt opgebroken met een grote brug over deze rivieren. Daarnaast waren beide gebouwen bouwblok vullend en spraken zij dezelfde Second Empire architectuurtaal.²¹

18 H. van der Kooy, J. de Leeuwe, *Samuel Sarphati 1813 1866. Een biografie*, Amsterdam/Antwerpen 2001, p. 217 (zie ook hoofdstuk 1 van deze scriptie, pp. 24-25). De locatie buiten het centrum was voor een stedelijk Grand Hotel bijzonder maar niet ondenkbaar omdat bouwgrond buiten het centrum goedkoper was, en de nabijheid van het Rhijnspoorwegstation Weesperpoort deed de bereikbaarheid van het hotel voor veel toeristen goed (Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), p. 42).

19 S. Sarphati, *Amstel-Hotel prospectus*, Amsterdam 1865. Beschikbaar in het niet geïnventariseerde archief Amstel Hotel N.V., Stadsarchief Amsterdam, invent. nr. 1109.

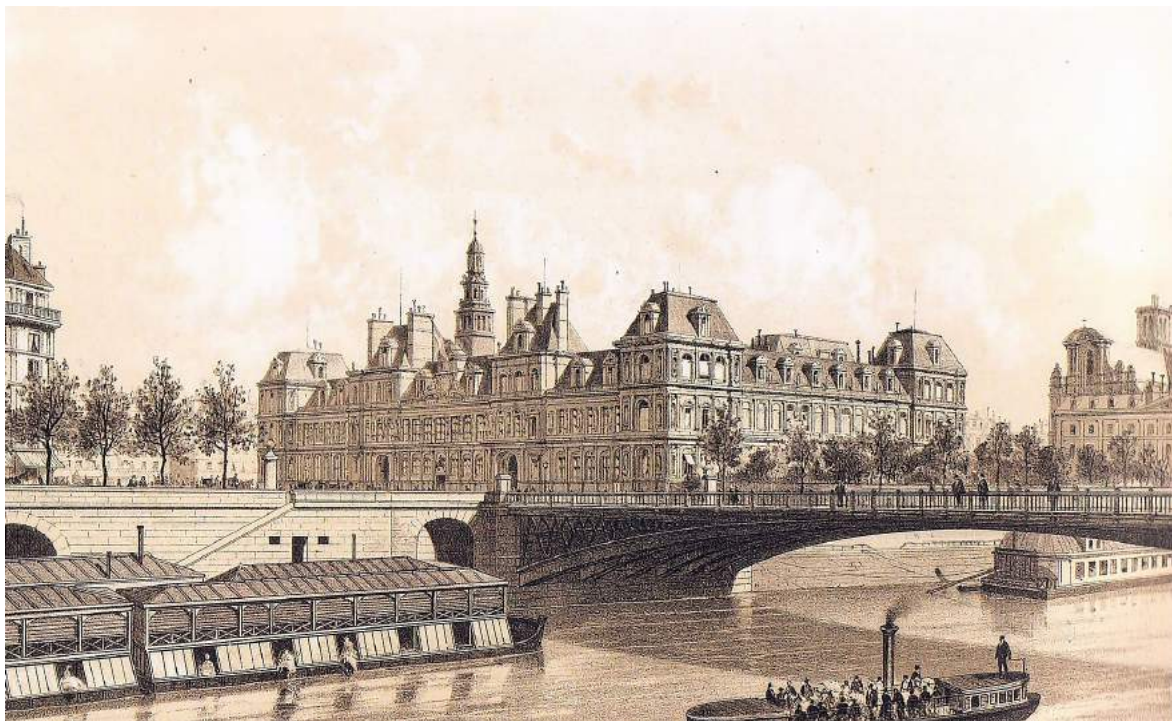
20 Waarschijnlijk is het carré vormige ontwerp ontstaan vanuit het voorbeeld van het Grand Hotel d'Opera in Parijs, wat weliswaar geen perfect symmetrisch geheel was maar net als in het ontwerp van Outshoorn een gietijzeren overkapping en een soortgelijke ruimteverdeling in verwerkt was.

21 In ieder geval hebben beide gebouwen soortgelijke paviljoeneinden, hoge mansarde daken, bouwkundige ornamenten afgeleid van de klassieke vormtaal, lange reeksen van dezelfde vensters op de bouwlagen en een 'bruikbare' kap door het plaatsen van reeksen dakkapellen.

Afb. 7. C. Outshoorn, *Oorspronkelijk carré vormig ontwerp van het Amstel Hotel met de hoofdgevel aan de huidige Sarphatistraat (in het verlengde van de Hoogesluis). De Franse architectuurtaal is in deze perspectief onmiddellijk duidelijk (zeker in vergelijking met Afb. 8, alleen de koepeltjes aan weerszijden van de middenpartijen in elke vleugel heeft Outshoorn zelf verzonnen)*, 1866, perspectieftekening, SA collectie los beeldmateriaal, invent. nr. 010194001812.

Afb. 8. T.J.H. Hoffbauer, *Perspectief van het Hôtel de Ville in Parijs, de hoofdopzet is nagenoeg identiek aan het oorspronkelijke ontwerp van het Amstel Hotel. De hoofdgevel ligt – net zoals in het perspectief van Outshoorn (Afb. 7) – evenwijdig aan de boulevard, in het verlengde van de brug over de rivier, en is geaccentueerd met een forse middenpartij. De hoeken van het gebouw zijn net als de hoeken van het Amstel Hotel geaccentueerd met hogere paviljoens*, 1867, gravure, locatie afbeelding onbekend.

Uiteindelijk werd vanwege problemen rondom de financiering voor het hotelgebouw in Amsterdam door Sarphati en de N.B.M. besloten om voorlopig enkel de westelijke riviervleugel uit te voeren.²² Dit besluit leidde tot veranderingen in het materiaalgebruik in de gevels ten opzichte van wat er in het bestek van Outshoorn beschreven stond.²³ Goedkopere materialen zoals terracotta vervingen de oorspronkelijke natuurstenen geveldetails. Met name het terracotta kreeg in de negentiende eeuw een enorme afzetmarkt in de Nederlandse bouw.²⁴ Voor het constructieve terracotta in de gevels van het hotel, zoals de kapitelen en consoles en diverse ornamenten ontwierp Outshoorn modellen die op grote schaal werden geproduceerd door de Utrechtsche Terra-Cotta Fabriek (Afb. 9 – 12).²⁵ Het terracotta moest vervolgens worden geschilderd en gezand om het duurdere Bentheimer zandsteen te imiteren.²⁶ Daarnaast is het hotel gebouwd in het typisch Hollandse baksteen in plaats van de duurdere en gangbare natuursteensoorten voor zulke luxe gebouwtypologieën.²⁷ Outshoorn koos hier vermoedelijk voor omdat Nederland nog geen stijltraditie in het bouwen van hotels kende maar ook omdat het materiaal een Nederlandse identiteit gaf aan het Amstel Hotel.²⁸ De architectuur van het hotel getuigt ook van het feit dat de Nederlandse Grand Hotel traditie naadloos kon aansluiten op de internationale ontwikkelingen in de hotelbranche maar dat de ontwerpen altijd respect hebben gehad voor de bestaande lokale bouwtradities.²⁹ De verkleinde versie van het oorspronkelijke Amstel Hotel werd uiteindelijk gebouwd tussen 1865 en 1867.³⁰ Vanwege de locatiekeuze op het voormalige bolwerk had het Amsterdamse hotel anders dan in andere Europese steden een volledig vrij en ruim kavel. Dit resulteerde in een van de weinige voorbeelden van perfect symmetrisch opgezette stedelijke Grand Hotels in Europa.³¹

---

22 B. Vreeken, E. Wouthuysen, *De Grand Hotels van Amsterdam. Opkomst en Bloei sinds 1860*, 's-Gravenhage 1987, pp. 78-80. De Amsterdamse bevolking moest door middel van aandelen van 500 gulden de bouw van ruim 1 miljoen gulden financieren maar zij zagen de bouw van het hotel als nutteloze weelde waar de stad niet bij zou baten.

23 C. Outshoorn, *Bestek en voorwaarden opbouw der Amstel Hotel*, Amsterdam 1865 (Het Nieuwe Instituut, archief Hogendijk, invent. nr. VUCA47), pp.15-24.

24 M. Stokroos, *Terra Cotta in Nederland*, Amsterdam 1985, pp. 7-8. Naast het Amstel Hotel kent ook de Nieuwe Sint Bavo in Haarlem enorme hoeveelheden (Zeister) terracotta. Vaak werden de bouwelementen ontworpen door de architect van het gebouw waarna de fabrieken de prenten in hun catalogi opnamen.

25 Catalogus van de Utrechtsche Terra-Cotta Fabriek circa 1870, bibliotheek van het Utrechts Archief (UA), losse steendrukken gebundeld met omslag.

26 Outshoorn 1865 (zie noot 23), pp. 24-25 en pp. 66-72. Ook werd er in het gebouw gebronsd om de metaalsoort na te bootsen en werden de gevels op het souterrain en de beletage voorzien van een rustica trompe-l'oeil in baksteen.

27 Denby 1998 (zie noot 12), pp. 94-95.

28 Vreeken, Wouthuysen 1987 (zie noot 22), pp. 80-81. Ook in: K. Bosma e.a., *Bouwen in Nederland 600-2000*, Zwolle 2007, p. 526.

29 Denby 1998 (zie noot 12), p. 137.

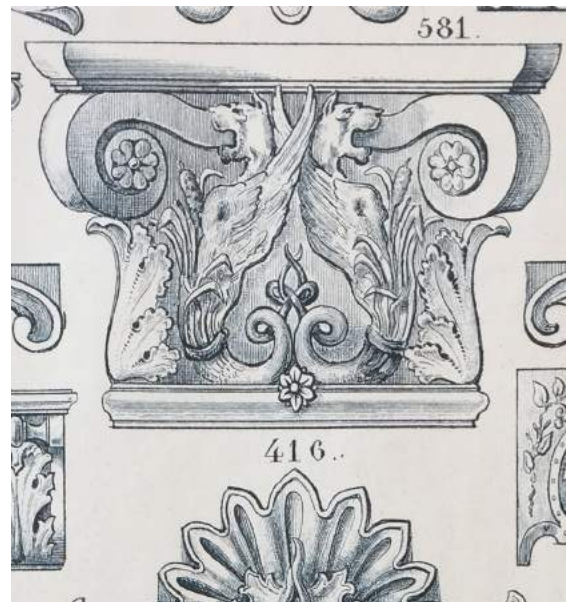
30 Vreeken, Wouthuysen 1987 (zie noot 22), pp. 78-80. Na oplevering sloeg de twijfel onder de Amsterdamse bevolking om in een trots.

31 Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), pp. 31-34. Verreweg de meeste stedelijke hotels waren gebonden aan de vorm van het kavel en de buurpanden. Omdat het Amstel Hotel aan de rand van het centrum gebouwd werd waren de omstandigheden ideaal genoeg om een symmetrische opzet na te streven in de architectuur en de plattegronden.

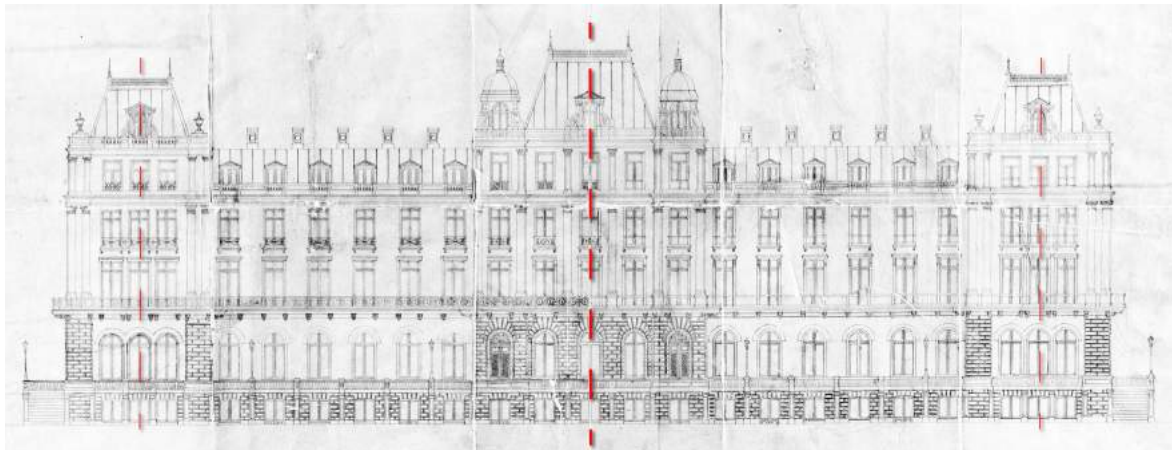
Afb. 9 en 10. K.M.L. de Wild, *De twee typen fantasie kapitelen in de gevels van het Amstel Hotel*, links het grote kapiteel ter hoogte van de vierde bouwlaag (een combinatie van ionische krullen en composiet elementen), links het kleinere kapiteel op de vijfde bouwlaag (wederom met ionische krullen maar een invulling van twee griffioen/slangen waarvan de staarten samen komen in een (scheepvaart?) knoop), 2017, terracotta bouwelementen, foto's door auteur.

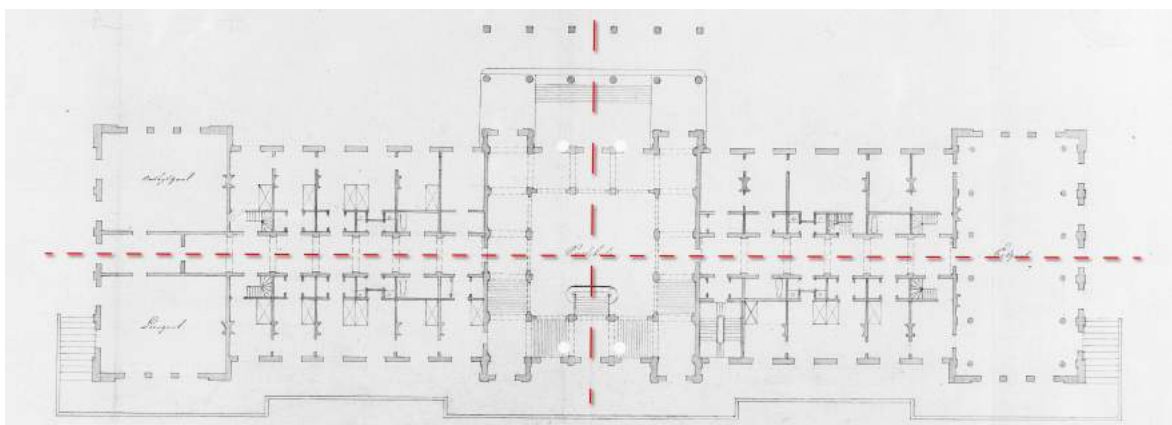
Afb. 11 en 12. Anoniem, *Modellen uit de catalogus van de Utrechtsche Terra-Cotta Fabriek*, de twee modellen zijn exact gelijk aan de bestaande kapitelen in het Amstel Hotel waardoor de conclusie getrokken kan worden dat deze fabriek de kapitelen heeft vervaardigd (gezien de grootte van de kapitelen waarschijnlijk naar ontwerp van C. Outshoorn), ca. 1870, steendrukken, het Utrechts Archief bibliotheek.

Afb. 13. Anoniem, *Exterieur van het Amstel Hotel aan het Professor Tulpplein (oostgevel)*, 1868, foto, SA collectie foto-afdrukken, invent. nr. OSIM00001003669.

Afb. 14. C. Outhoorn, *Westgevel van het Amstel Hotel aan de rivierzijde (de rode stippellijnen zijn de symmetrieassen in de gevel, de vette lijn is de hoofdas en de lichte lijnen zijn de secundaire assen)*, 1867, bouwtekening, SA Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen, invent. nr. 5221BT902548.

Afb. 15. C. Outhoorn, *Plattegrond belegate van het Amstel Hotel Amsterdam (noorden is gesitueerd aan de linkerzijde van de plattegrond, de rode stippellijnen vormen de twee belangrijkste symmetrieassen)*, 1863, bouwtekening, SA Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen, invent. nr. 5221BT902561.

De opbouw van het hotel was niet alleen in haar plattegrond maar ook in haar gevels symmetrisch (Afb. 13-15). De gebouwde langwerpige westvleugel bestond uit een centrale middenpartij, geaccentueerd met een semi-klassieke vormtaal van gevelpilasters en fantasiekapitelen.³² Aan weerszijden van het gebouwvolume werd de rijker gedecoreerde middenpartij nogmaals gespiegeld in gedecoreerde paviljoeneinden. Tussen de middenpartij en de paviljoens plande Outshoorn twee lagere en minder gedecoreerde gebouwvleugels. Het volledige volume kreeg vanwege haar opzet in vijf delen, het toepassen van de hoge mansarde daken met dak kronen en het accentueren van de opgaande beweging in de uiterste hoeken van het gebouw een verticale oriëntering.³³

Het hotelontwerp van Outshoorn werd opgebouwd uit vier bouwlagen en een kap, waarvan de logeerverdiepingen een vaste indeling rondom een dubbele corridor kregen.³⁴ Onder de kappen werd er ruimte gereserveerd voor opslag en personeel. De badkamers voor de gasten, de keuken, technische ruimtes en extra ruimtes voor het personeel werden in het souterrain geplaatst omdat deze functies het meeste geluidsoverlast konden veroorzaken in de logeerkamers. Als bufferzone tussen de activiteiten in het souterrain en de logeerkamers op de derde en vierde bouwlagen ontwierp Outshoorn een beletage verdieping waar de (eet)zalen, koffiekamers, salons, de woning van de conciërge, het *bureau* [de administratie en directie] en overige publieke functies gevestigd werden.³⁵ De beletage was middels een grote centrale hal en een entree partij direct verbonden met de openbare ruimte van de stad waardoor de functies op deze verdieping ook daadwerkelijk publiek toegankelijk werden. Tussen de paviljoeneinden en de centrale middenpartij plaatste de architect echter wel enkele logeerkamers die na de oplevering het meest gewild waren vanwege hun gunstige ligging aan de begane grond.³⁶ Een personenlift kende het hotel bij de oplevering nog niet, echter heeft er vanaf het begin naast de portier in de centrale hal een ruimte gezeten voor een *hijsschtoestel voor goederen* en naast de keuken in het zuidelijke paviljoensouterrain een *hijsschtoestel ten dienste der eetzaal* (Afb. 16).³⁷ De logeerkamers werden verdeeld in vier rangen die gebonden waren aan hun grootte, luxe in meubilering en de hoeveelheid trappen die bestegen moesten worden om de kamer te bereiken. De eerste en tweede rang werden geplaatst op de beletage en de eerste logeerverdiepingen, de derde en vierde rang waren logeerkamers op de tweede en derde logeerverdiepingen.³⁸ Volgens een bestek voor de bouw van het hotel uit 1865 waren de groottes van de logeerkamers gemengd om er voor te zorgen dat families en alleenstaande reizigers samen een logeerverdieping konden delen.³⁹

---

32 Niet volledig klassiek want het zijn fantasieontwerpen van Outshoorn gebaseerd op de klassieke vormtaal.

33 K.M.L. de Wild, *Bouwhistorisch onderzoek en waardstelling Amstel Hotel Amsterdam*, Amsterdam/Utrecht 2017, pp. 44-45. De buitenhoeken van de paviljoeneinden zijn vanaf het maaiveld tot en met de basementen op de gootlijst uitgerust met een inwendige hoek van tien centimeter diep, deze hoek vormt een lange doorlopende verticale lijn vanaf het straatniveau tot aan het dak waardoor de opgaande beweging van de architectuur versterkt wordt.

34 Outshoorn 1865 (zie noot 23), pp. 2-4.

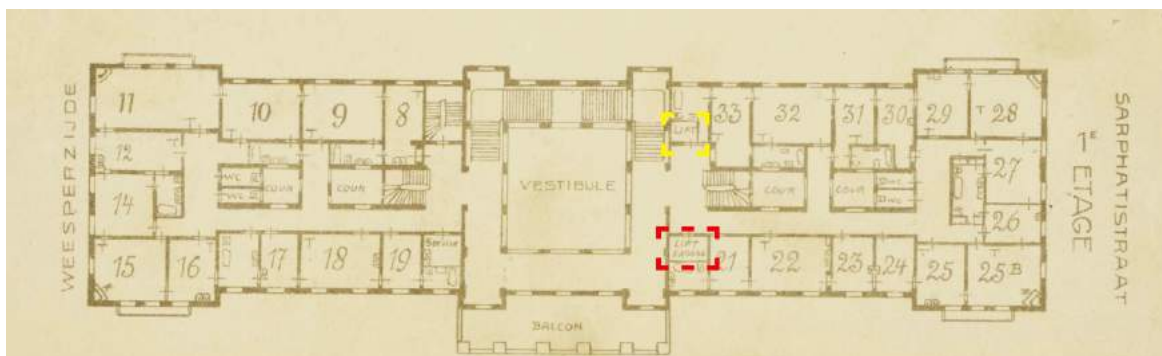
35 Outshoorn 1865 (zie noot 23).

36 Vreeken, Wouthuysen 1987 (zie noot 22), p. 82.

37 Outshoorn 1865 (zie noot 23), pp. 2-3. Volgens bouwhistorisch onderzoek is in ieder geval de goederen lift nog op locatie, de keukenlift vermoedelijk ook.

38 Outshoorn 1865 (zie noot 23).

39 Outshoorn 1865 (zie noot 23).

Afb. 16. Staal en Haalmeijer (aannemersbedrijf), *Plattegrond van de eerste etage van het Amstel Hotel, met de aangegeven liftposities in het gebouw (in het rood de oorspronkelijke goederen en bagage lift uit 1867 en in het geel de eerste personenlift uit 1883)*, 1926, opmeettekeningen, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

Een gestandaardiseerde opzet.

Hotelontwerp uit de negentiende eeuw was gebonden aan vaste opvolging van de functies in het gebouw. Er waren voor ontwerpers architectenhandboeken voorhanden waarin precies beschreven stond hoe de ruimtes aan elkaar verbonden moesten worden en hoe het hotelbedrijf zo optimaal mogelijk kon functioneren.⁴⁰ Het *Handbuch der Architektur* (1891-1898) van de Duitse architect Josef Durm (1837-1919) was een van de omvangrijkste architectuurhandboeken voor de negentiende-eeuwse architect. Het *Handbuch* besloot dat de *Gasthöfe höheren Ranges* [Grand Hotels] nooit minder dan vier bouwlagen hadden om een paviljoenachtig uiterlijk te voorkomen.⁴¹ Bovendien bestond het hotelbedrijf, ongeacht in welke architectuurtaal het gebouwd was, uit vijf vaste onderdelen die in elk hotel terug zouden moeten komen: gastenkamers met toebehoren, publieke ruimtes voor gasten en passanten, administratie, voorzieningen (keuken, badkamers, ketelhuis, wasserij en opslag) en diverse verkeersruimtes waarvan bij voorkeur de gast en het personeel gescheiden door het pand bewogen.⁴² Daarbij werden de voorzieningen bij voorkeur in de kelder geplaatst, en de gastenkamers in de bovenste verdiepingen voor een maximale afstand tussen de werkruimtes en de logeerkamer. De beletage kon daarnaast, net zoals in het Amstel Hotel, gebruikt worden om de gehorige functies in de kelder te scheiden van de rustige logeerverdiepingen (Afb. 14).⁴³ Bovendien mochten de gastenkamers nooit op de beletage of begane grond direct aan de openbare weg geplaatst worden.⁴⁴ Bij voorkeur werden de stedelijke hotels in de plint uitgerust met winkels (zoals het *le Grand Hotel d'Opera* in Parijs) of werd het souterrain half verdiept zodat de publieke verdieping of beletage meer privacy verkreeg (zoals in het Amstel Hotel).⁴⁵

40 J. Durm, H. Ende, E. Schmitt, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1904 -en- E. Guyer, *Das Hotelwesen der Gegenwart*, Zürich 1874.

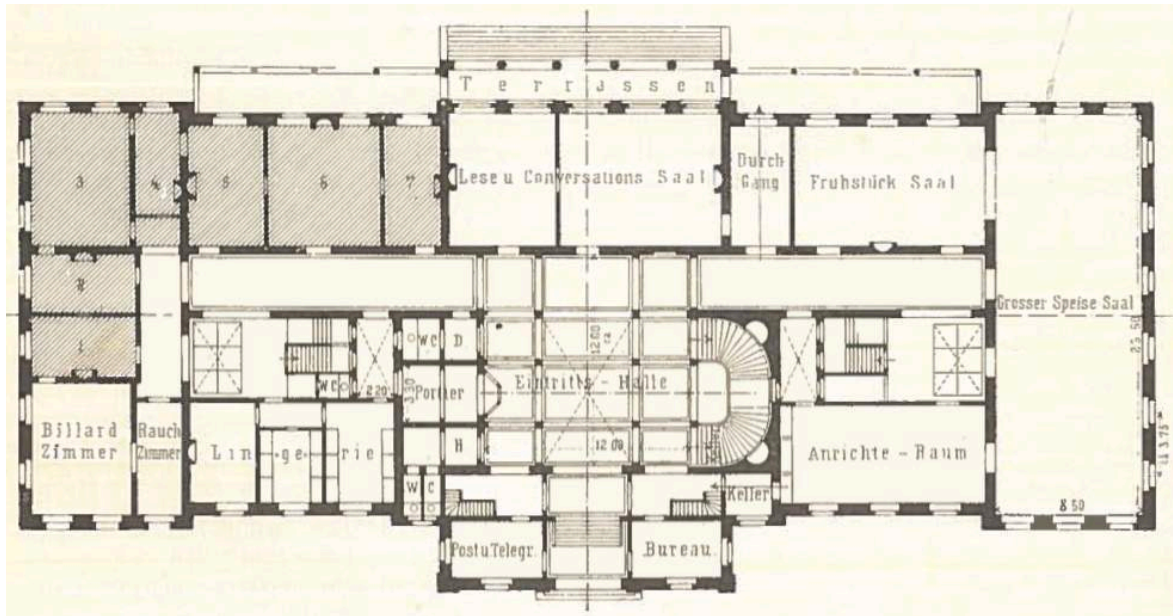
41 H. von der Hude, 'Gasthöfe höheren Ranges (Hotels.)', in: J. Durm, H. Ende, E. Schmitt, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1904, p. 302.

42 Von der Hude 1904 (zie noot 41), pp.302-303. Deze ruimtes zijn allemaal ook aanwezig in het oorspronkelijke ontwerp van het Amsterdamse hotel.

43 Deze scheiding van functies werd dan ook vrijwel in elk hotel wat in de negentiende eeuw gebouwd werd toegepast.

44 Het Amstel Hotel had aanvankelijk wel logeerkamers op de beletage maar deze waren vooral aan de zijde van de rivier geplaatst. Aan de zijde van de openbare weg plaatste Outshoorn in het hotel ontwerp op deze verdieping het bureau en de portiersloge.

45 Von der Hude 1904 (zie noot 41), pp. 302-317. Helaas is er geen oorspronkelijke plattegrond uit de negentiende eeuw gevonden van de begane grond verdieping van het Parijse hotel.

Afb. 17. Von der Hude, *Beletage van het Grand Hotel Beurivage in Ouchy (Zwitserland)*. De verdieping lijkt in opzet enorm op de beletage van het Amstel Hotel (de gast komt binnen in de centrale entreehal waar een monumentale trap is geplaatst, de publieke ruimtes van het hotel zijn op deze verdieping geplaatst, waarbij de eetzaal net als in het Amstel in een van de paviljoeneinden geplaatst is), 1904, tekening.

De hotelkamer was het belangrijkste onderdeel van het Grand Hotel, en de kamercapaciteit en de rang van het hotel bepaalde de opzet van het volledige gebouw en het hotelbedrijf.⁴⁶ Het aantal, de grootte en de soort kamers hing volledig af van het publiek waar het hotel voor bestemd was. De ontwerper moest ten alle tijden vermijden dat de corridors in de kamerverdiepingen kazerneachtig aan voelend.⁴⁷ De logeerverdiepingen in de hotels hadden bovendien in ieder geval op elke verdieping een meubelopslag en een dienstruimte vanwaar de kamers bediend konden worden.⁴⁸ Daarnaast moest er tenminste een badkamer per dertig bedden aanwezig zijn, hoewel het *Handbuch* erkent dat tijdens het schrijven over de Grand Hotels (dit hoofdstuk werd in 1904 gepubliceerd) in Amerika reeds hotels bestonden waar elke kamer een eigen badkamer had.⁴⁹ Bovendien moest de inrichting van kamers fungeren als vervangende woning voor de gast en werd het hotel van alle gemakken van een luxe woonhuis voorzien.⁵⁰ Naast de hotelkamer speelde ook de publieke ruimte in het hotel een belangrijke rol. In de stedelijke hotels werd zij vaak op de begane grond of de beletage geplaatst zodat de aanloop van passanten vanuit de stad (niet logerende gasten) ook mogelijk zou zijn. De publieke ruimtes van de stedelijke hotels werden voornamelijk gebruikt voor het verzamelen van de gasten en het ontbijt, overdags en in de avonden trok men de

46 Von der Hude 1904 (zie noot 41), pp. 303-308. Vanuit de kamercapaciteit werden rekenmodellen opgezet voor de grootte en de soort logeerkamers, maar ook de grootte van de eetzaal was gerelateerd aan de kamercapaciteit. Minstens 50% van het gebruiksoppervlak van een hotel moest ingevuld worden door hotelkamers. Een rang werd pas door de opdrachtgever bepaald als er onderzoek naar de mogelijkheden werd gedaan, meestal werden bij de stadshotels de kosten voor de bouwgrond op verschillende kavels en de nabijheid van attracties en stations meegenomen in de overweging waar het hotel gebouwd werd.

47 Guyer 1874 (zie noot 40), pp. 101-110. Dit werd verholpen in het ontwerp van het Amstel door het gebruiken van brede, gemeubileerde corridors.

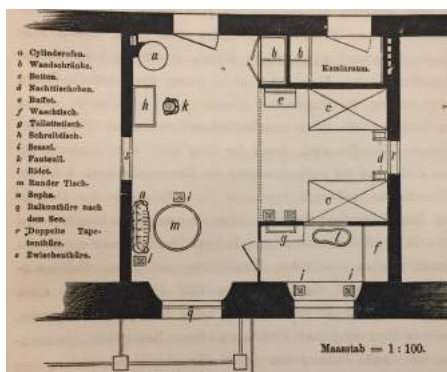
48 Von der Hude 1904 (zie noot 41), p. 306.

49 Von der Hude 1904 (zie noot 41), pp. 307. Badkamers in kuuroorden en spa hotels waren veel belangrijker dan in een stadshotel omdat het baden ook een reinigende en medicinale rol had.

50 Guyer 1874 (zie noot 40), pp. 122-126.

stad in om deze te bezichtigen.⁵¹ Wel was het een vereiste dat in de stedelijke hotels de hoofdzaal (vaak de eetzaal) buiten de drukte werd geplaatst, dus in de plattegrond aan een rustige zijde van een stad of aan een binnenhof.⁵² In het Amstel waren bij de oplevering de publieke ruimtes gesitueerd in de twee paviljoens op de beletage verdieping en in de centrale entreehal, gaandeweg de bouwgeschiedenis zijn de zalen uitgebreid met een restaurantzaal en een bar aan de westgevel, een rooksalon aan de oostgevel en drie zalen in de kelderuitbouw (de lounge uit 1990 en het restaurant en de spa in de kelderuitbouw).⁵³

Onder. Afb. 18. E. Guyer, *Harmonische indeling (theoretisch) van een hotelkamer in een Grand Hotel*, 1874, bouwtekening.

Afb. 19. Onbekend, *Interieur van de Royal Suite Amstel Hotel getuigd van smaak en luxe interieurontwerp (er zijn niet veel historische foto's van het interieur van het Amstel Hotel overgebleven, deze uit een reeks uit 1981 is een van de vroegste interieurfotografies)*, 1981, foto.

Belangrijk voor de bedrijfsvoering van het hotel was de strikte scheiding tussen gast en personeel (Afb. 20-22). Personeelsruimtes werden voor het grootste gedeelte voor de gast weggestopt, alleen de entreehal, receptie en de portiersloge waren ruimtes waar de personeels- en gastenstroom samen konden komen.⁵⁴ De inpandige personeelsruimtes werden bij voorkeur in de kelder of onder de kap geplaatst.⁵⁵ De routing van het personeel en de gasten werden streng gescheiden met verschillende trappenhuisen en liften.⁵⁶ Outshoorn plaatste de gedecoreerde entreehal van het Amstel centraal in zowel de gasten- als de personeelssequenties, waardoor deze ruimte als het visitekaartje van het hotel fungeerde.⁵⁷

51 Von der Hude 1904 (zie noot 41), pp. 308-311.

52 Von der Hude 1904 (zie noot 41), pp. 308-311. Wederom gold dat de grootte van de zaal vastgesteld was aan de hand van de capaciteit van het hotel.

53 De Wild 2017 (zie noot 33), pp. 44.

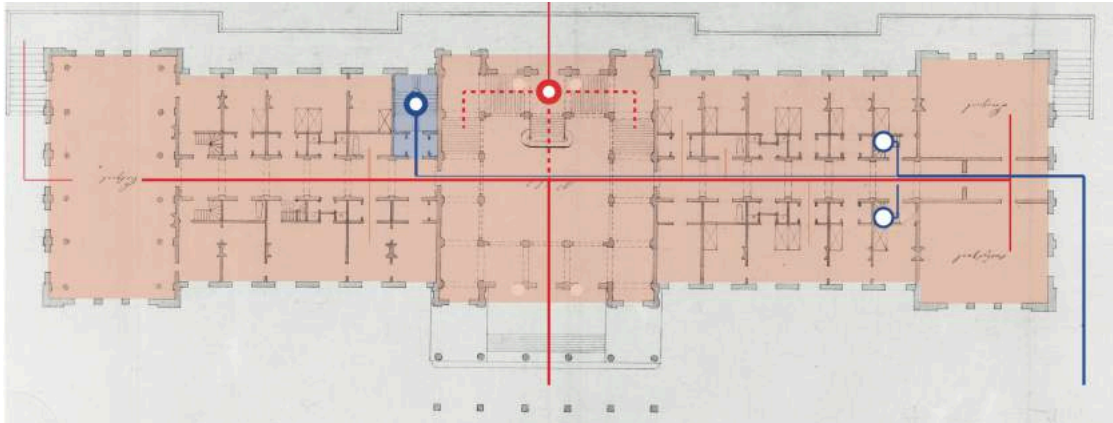
54 Von der Hude 1904 (zie noot 41), pp. 312-315. Deze opzet is ontleend uit de luxere woonhuizen uit deze periode, waar het personeel en de eigenaars ook gescheiden sequenties en ruimtes in hadden.

55 Von der Hude 1904 (zie noot 41), 312-315.

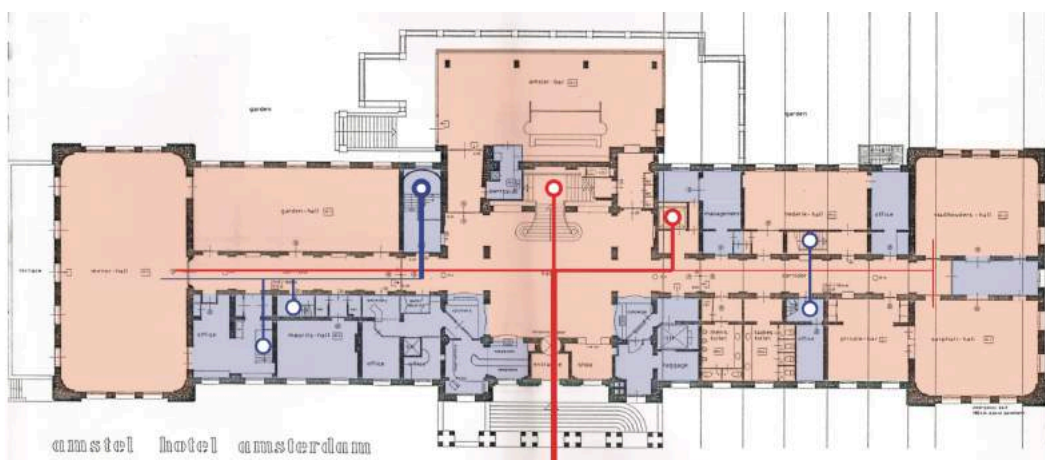
56 Von der Hude 1904 (zie noot 41), p. 317.

57 Vreeken, Wouthuysen 1987 (zie noot 22), p. 81. Het was het eerst een het laatste wat een gast van het hotel zal zien bij binnenkomst en vertrek.

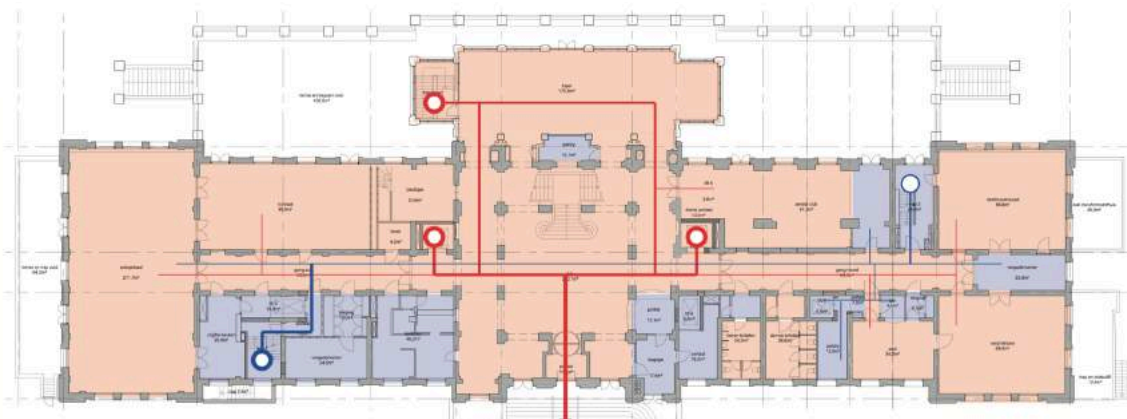

C. Outshoorn, 1863.

E. Lopes Cardozo, 1984.

Van Hoogevest Architecten, 2016.

Afb. 20-22. K.M.L. de Wild, *Analyse plattegronden van de beletage van het Amstel Hotel in drie verschillende stadia in de bouwgeschiedenis, de route en de ruimtes voor de gast (rood) en het personeel (blauw) is in de plattegronden uitgetekend. Duidelijk wordt gemaakt dat beide sequenties zich voor het grootste deel gescheiden in het pand bewegen, en dat de centrale entreehal in de middenpartij voor de gast altijd het belangrijkste knooppunt is geweest. De lijndikten geven de frequentie van het gebruik aan, een rondje geeft een stijgpunt (lift of trappenhuis) weer*, 2017, analyse tekening, door auteur.

De handboeken waren tenslotte niet zo zeer toegespitst op de architectuur van het hotelontwerp maar waarborgden voornamelijk de functionaliteit van het bedrijf.⁵⁸ Hieruit kan worden geconcludeerd dat het ontstaan van het Amstel Hotel niet alleen een architectonisch maar ook een economisch aspect heeft.⁵⁹ In de hotellerie was zowel het karakter van de architectuur en het interieur van belang maar minstens zo belangrijk is de herbergende functie, en de bedrijfsvoering in het gebouw. Het hotel moest niet alleen prettig zijn voor het oog maar ook voldoende geld opbrengen om al het personeel te onderhouden. De kamercapaciteit [de hoeveelheid kamers die per dag verhuurd kunnen worden] was voor het ontstaan van het Amsterdamse hotel van wezenlijk belang.⁶⁰ Het Amstel had echter na haar oplevering maar vijftieng kamers gereed voor gebruik, waardoor het hotel de eerste jaren na de opening in financieel zwaar vaarwater verbleef.⁶¹

Vergroting van de capaciteit door Margadant.

In de eerste decennia na de oplevering werden aanpassingen in en om het gebouw slechts minimaal uitgevoerd. In 1883 werd er een hijstoestel voor gasten tegenover de bestaande bagageliftschacht geïnstalleerd (Afb. 16, geel omcirkeld).⁶² Het Amstel was haar Amsterdamse en Europese concurrenten echter niet voor met het plaatsen van de personenlift: het *le Grand Hotel d'Opera* in Parijs had al in 1862 een hijstoestel en het American Hotel (Leidsekade Amsterdam) bouwde in 1881 aan een lift voor gasten.⁶³ Ook duurde het enige tijd voordat de nog niet afgewerkte hotelkamers in gebruik genomen konden worden. Pas met de komst van de Duitse arts en grondlegger van de fysiotherapie Johann Georg Mezger (1838-1909) in 1870 kwam het hotel toe aan het afmaken van de overige ruimtes.⁶⁴ Mezger hield achttien jaar lang praktijk in het hotel en onder zijn patiënten waren er veel van Europese adel, die vanwege het prettige verblijf in het Amstel ook vaste gasten van het hotel werden.⁶⁵ De zaken liepen na enkele jaren zo goed dat het hotel in 1886 een dependances ter vergroting van de kamercapaciteit liet bouwen tegenover het hoofdgebouw.⁶⁶ Na het vertrek van Mezger in 1888 werd door de Amstel Hotel Maatschappij besloten de capaciteit van het hoofdgebouw ook te vergroten.⁶⁷ Volgens ontwerp van architect Dirk Antonie Nicolaas Margadant (1849-1915) werden de tussengelegen vleugels verhoogd met een extra verdieping waardoor het karakteristieke gebouwwolume van Outshoorn met drie hogere partijen en twee lagere vleugels volledig veranderde.⁶⁸ De gevels behielden in zekere mate hun vijfdelige opzet maar de aansluiting van de daken van de vleugels op de hogere gebouwwolumes vlakke de oorspronkelijke architectuur deels uit.

---

58 Guyer 1874 (zie noot 40). Hierdoor is er geen geformuleerde architectuurstijl voor een Grand Hotel, ondanks dat er veel in de Second Empire werd ontworpen is dit niet uitsluitend het geval. In Engeland gebruikte men bijv. veel neogotiek in hun hotelontwerp.

59 Guyer 1874 (zie noot 40), pp. 335-338.

60 Guyer 1874 (zie noot 40), pp. 65-75. De initiële bouwkosten werden vaak in de eerste jaren van het hotel doorberekend in de kamerprijs. Om de bouwkosten terug te verdienen werden de kosten van de kamers bepaald op een percentage van die kosten. Een hotel met meer kamers die gereed waren kon dus meer geld opbrengen.

61 Vreeken, Wouthuysen 1987 (zie noot 22), p. 85.

62 *Grootboek 1182-1892* (ongepagineerd), in: het niet geïnventariseerde archief Amstel Hotel N.V., Stadsarchief Amsterdam, invent. nr. 1109.

63 Vreeken, Wouthuysen 1987 (zie noot 22), pp. 32-34. Het Doelen hotel kreeg in 1883 een hydraulische personenlift.

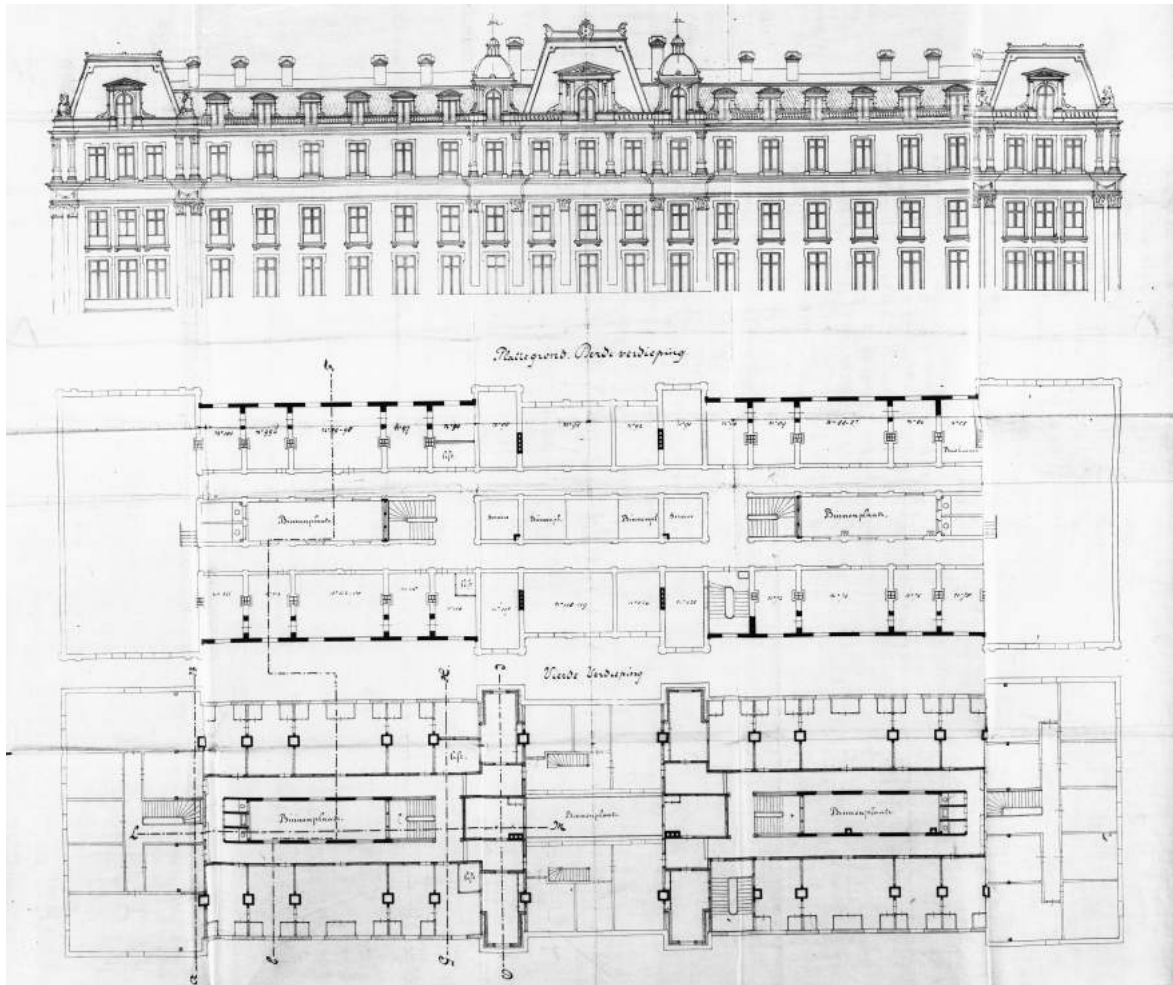
64 Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), pp. 41. Pas op dit moment gaat het beter met de financiële situatie van het hotel.

65 Bruls, Van Hooff 1991 (zie noot 5), pp. 41-45.

66 Vreeken, Wouthuysen 1987 (zie noot 22), pp. 90-91.

67 D'Ormesson 1984 (zie noot 10), pp. 19-22. De dependances werden in deze periode ook langzaam afgestaan.

68 Vreeken, Wouthuysen 1987 (zie noot 22), pp. 94-95. Het karakteristieke silhouet van het gebouw verdwijnt door de toevoeging van die extra verdieping.

Afb. 23. D.A.N. Margadant, *Bouwtekening voor het verhogen van de vleugels van het Amstel Hotel met een extra verdieping, geveltekening en plattegronden van de derde en vierde (de nieuwe) logerverdieping*, 1899, bouwtekening, SA Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen, invent. nr. 5221BT902557.

Afb. 24. Onbekend, *Amstel Hotel gezien vanaf de Amstel*, 1900, zwart-wit foto, SA foto-afdrukken, invent. nr. ANWT00147000001.

Margadant beschreef in het bestek ter verhoging van de hotelvleugels hoe zorgvuldig hij om ging met het oorspronkelijke materiaal tijdens de verbouwing.⁶⁹ “Overal waar nieuwe werken aan bestaanden worden aangesloten, moet het werk derwijze worden uitgevoerd, dat zoowel wat sterkte als aanzicht aangaat, een goed geheel wordt verkregen. Hiervoor moet zooveel van het bestaande worden weggenomen, dat de nieuwe werken kunnen worden uitgevoerd en aangesloten. Behoudens het bepaalde in het bestek, moeten alle beschadigingen worden hersteld en de vernieuwingen uitgevoerd overeenkomst het bestaande werk”.⁷⁰ De opdracht was om de muren van de buitengevels “optrekken ... tot gelijke hoogte als het midden gedeelte en de paviljoenen; het verhogen der muren aan de binnenplaatsen, maken van nieuwe bekappingen en een vierde verdieping op de vleugels”.⁷¹ Toch hield hij met deze verbouwing de oorspronkelijke mansarde kappen van Outshoorn aan, en sloot hij de nieuwe kappen van de tussenvleugels niet op gelijke hoogte aan op de paviljoeneinden en de middenpartij. Daarnaast was het hotel tijdens de verbouwing nog in bedrijf waardoor de verhoging in twee fasen werd opgedeeld. In principe werd per fase de gehele dakopbouw van de betreffende vleugel afgebroken, en zowel de houten constructie als de kapellen, balustrades en binnenwanden werden weggehaald.⁷² Het bouw materiaal werden na afbraak verzameld en gekeurd, schone metselstenen werden voor de nieuwe opbouw weer toegepast in het pand. Voor de opbouw van de nieuwe buitengevels van de verhoging, de vloeren en de kapconstructies werd nieuw materiaal aangeleverd. Maar Margadant sloot de afwerking van het nieuwe materiaal aan op de oude geveldelen van het hotel. De vorm van de vensters, lijsten en het metselverband werden overgenomen uit het oorspronkelijke ontwerp van Outshoorn. Hij introduceerde wel gestucte kozijnlijsten in plaats van de oorspronkelijke houten lijsten van Outshoorn.⁷³ De oplevering van het interieur werd volledig aangepast op de bestaande interieurafwerking in de overige verdiepingen van het hotel.

Afb. 25. Frenzo, *Amstel Hotel* net na de verbouwing door Margadant gezien vanaf het de Huddekade. De uitgelichte delen op de foto zijn de twee verhogingen uit de periode 1899-1900, in deze delen zijn de vensterlijsten van stucwerk (i.p.v. het oorspronkelijke geprofileerde hout in de delen van Outshoorn), 1900, foto, SA Collectie Stadsarchief Amsterdam: prentbriefkaarten, invent. nr. PBKD0018400001.

69 D.A.N. Margadant, *Bestek en Voorwaarden waarnaar door de Amstel-Hotel-Maatschappij zal worden aanbesteed: het verhoogen der vleugels van het Amstel-Hotel te Amsterdam*, Amsterdam 1899 (?). Beschikbaar bij de Tresor Collectie in de Universiteitsbibliotheek van Delft.

70 Margadant 1899 (zie noot 69), p. 25.

71 Margadant 1899 (zie noot 69), p. 1.

72 Margadant 1899 (zie noot 69), pp. 3-4

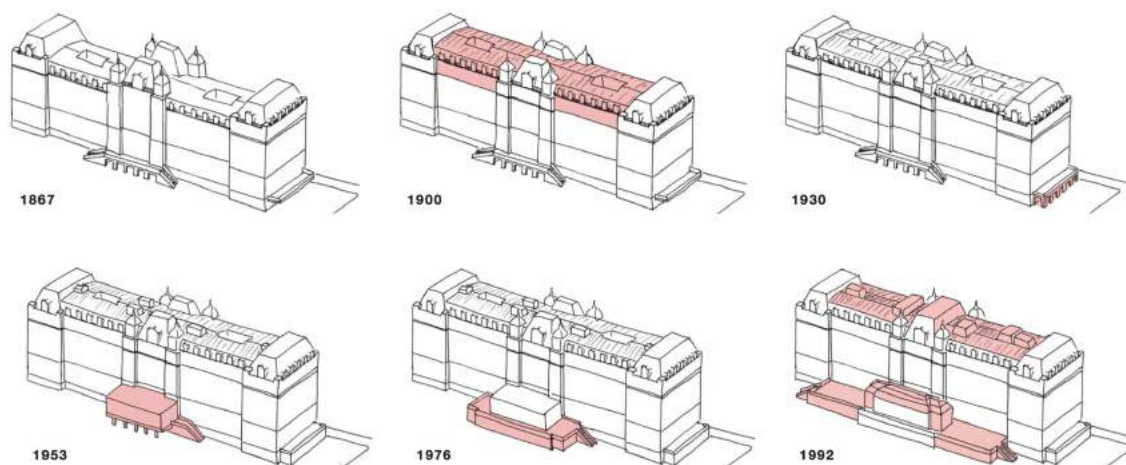
73 Margadant 1899 (zie noot 69), p. 19.

Hoofdstuk 3. Overlevering, bouw- en restauratiegeschiedenis.

Modernisering en verbouwingen tot aan de Tweede Wereldoorlog.

Afb. 1. S. Fischer, *Analysetekeningen van de grootste stappen in de bouwgeschiedenis van het Amstel Hotel, de rode kleuren zijn de aangebouwde delen van elke periode (de grootste aanpassingen werden gedaan in 1900, 1953 en 1992)*, 2017, analysetekeningen, copyrights S. Fischer.

Na de verhoging van de vleugels door Margadant veranderde ruim vijf decennia weinig aan het bouwvolume van het Amstel Hotel (Afb. 1). In de jaren 1910 en 1930 werden er nieuwe hekwerken aan de noord- en zuidzijde van de oostgevel geplaatst om toegang te verlenen tot het Amstelterras vanaf het Professor Tulpplein, en in 1926 werd het hotel voor het eerst sinds haar bouw volledig in plattegronden uitgetekend door het aannemersbedrijf Staal en Haalmeijer.¹ In hetzelfde jaar verbouwde het aannemersbedrijf de logeerkamers op de beletage aan de westgevel tot een extra restaurantzaal, Afb. 2). De overige bouwkundige aanpassingen in de eerste helft van de twintigste eeuw waren minimaal en vrijwel beperkt tot funderingsherstel en interieurveranderingen.²

Het Amstel Hotel werd vanaf het begin aangesloten op het waterleidingnetwerk van de gemeente.³ Toch was het in de negentiende eeuw gebruikelijk om de badkamers en toiletruimtes te groeperen in de kelder van het gebouw. De logeerkamers direct aansluiten op het netwerk zou betekenen dat er waterleidingen door kanalen in de tussenwanden van de logeerkamers zouden moeten komen, dit zou vanwege verouderde bouwmethodes tot te veel geluidsoverlast leiden.⁴ Dit probleem verdween toen men aan het eind van de negentiende eeuw nieuwe methoden voor tussenwanden ontdekte en de akoestische isolatie in de hotels als gevolg daarvan beter werd.⁵ Het *Ritz* in Parijs paste als eerste stadshotel in Europa in 1906 de nieuwe bouwtechnieken toe, waardoor elke

1 K.M.L. de Wild, *Bouwhistorisch onderzoek en waardestelling Amstel Hotel Amsterdam*, Amsterdam/Utrecht 2017, pp. 33-35.

Deze set plattegronden is de meest historische situatie bekend in het bronmateriaal.

2 'Gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel, 1906-2010', Stadsarchief Amsterdam.

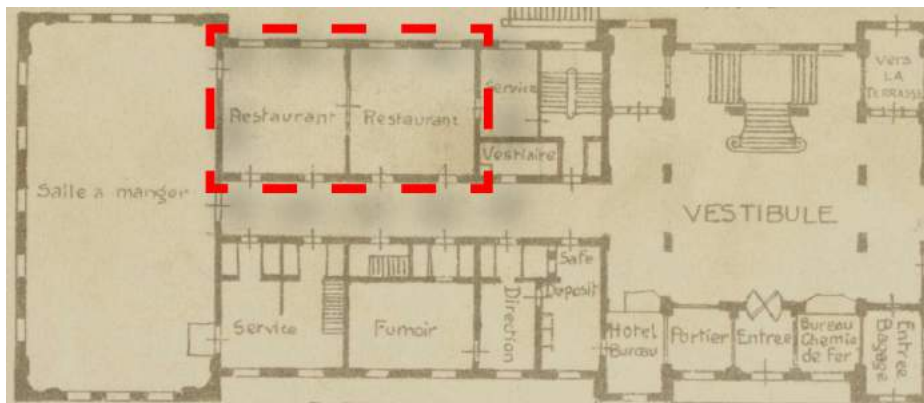
3 B. Vreeken, E. Wouthuysen, *De Grand Hotels van Amsterdam. Opkomst en Bloei sinds 1860*, 's-Gravenhage 1987, pp. 82-84.

4 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 3), p. 84.

5 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 3), pp. 38-39. Men paste o.a. dubbele vensters tegen het verkeerslawaai en stenen spouwmuren in plaats van enkelvoudige houten tussenwanden toe tegen gehorigheid van buurkamers.

logeerkamer een eigen badkamer kreeg.⁶ De verbouwingen in het Franse hotel, gebouwd door de Zwisterse hotelgigant Cesar Ritz (1850-1918) in 1898, betekende in het eerste decennium van de twintigste eeuw de start van de grote interieurmodernisering in de Grand Hotellerie.⁷ Het Amstel Hotel was relatief laat met het toepassen van badkamers bij elke logeerkamer. In 1917 verbouwde een onbekende architect de logeerverdiepingen en introduceerde badkamers *en suite*, waarvoor grote delen van de westelijke corridor plaats moesten maken (afb. 3-5).⁸

Naast het introduceren van de badkamers was het Amstel ook betrekkelijk laat met andere moderne interieurtechnieken. De verlichting van het Amsterdamse hotel geschiedde vanaf de oplevering in 1867 middels gaskousjes, maar sinds de ontdekking van elektrisch licht in 1879-1881 werden veel Europese hotels op een elektrisch netwerk aangesloten.⁹ Een van de eerste was het *Savoy Hotel* in Londen, waarvoor in 1889 de connectie met het gemeentelijk netwerk werd gemaakt.¹⁰ Het Amstel maakte als een van de laatste Europese hotels de weifelende overstap pas in 1892, nadat de kinderziektes uit het Amsterdamse elektranetwerk grotendeels opgelost waren.¹¹ Eenmaal aangesloten op het netwerk werd het elektrische licht direct uitbundig toegepast in de centrale hal en de zalen met sfeerverlichting.¹² Dirk Margadant ontwierp in diezelfde periode voor de toevoer van de elektriciteit een elektragebouwte voor het hotel. Als laatste hield de bedrijfsvoering van het Amstel Hotel ook betrekkelijk lang vast aan verouderde manieren van verwarming. Het Amstel had vanaf de negentiende eeuw in elke logeerkamer een kolenkacheltje welke de gast naar wens kon aanzetten of uitlaten.¹³ Echter kende enkele Amerikaanse hotels in de jaren 1840 al centrale verwarming vanuit een stoomkachel in de kelder.¹⁴ In de jaren 1890 introduceerde de Amstel Hotel Maatschappij eenzelfde type centrale stoomverwarming in het souterrain van het hotel, de kolenkachels zijn vervolgens met de verbouwing van Margadant in 1899-1900 volledig overbodig geworden.

Afb. 2. Staal en Haalmeijer / auteur, *De verbouwing van enkele hotelkamers in de zuidelijke hotelleugel tot restaurantzaal* (in 1938 werden beide ruimtes door het slopen van de tussenwand samengebracht in de huidige Tuinzaal), 1928 / 2017, analysetekening, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

6 N. Pevsner, *A History of building types*, London 1976, pp. 186-187.

7 T. Avermaete, A. Massey (red.), *Hotel Lobbies and Lounges. The Architecture of Professional Hospitality*, Oxon/New York 2013, pp. 10-11. Cesar Ritz ontwikkelde naast badkamers ook nieuwe manieren van hotelbedrijfsvoering, gedragsetiquette voor gast en personeel en springveermatrassen voor extra slaapcomfort.

8 *Losse documenten en mappen* (ongepagineerd), 'Amstel Hotel N.V.' (niet geïnventariseerd), Stadsarchief Amsterdam, invent. nr. 1109.

9 Pevsner 1976 (zie noot 6), p. 187.

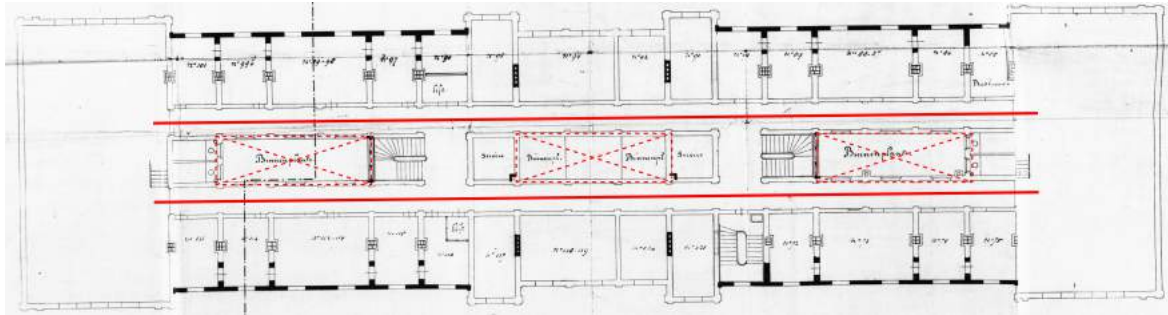
10 Pevsner 1976 (zie noot 6), p. 186.

11 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 3), p. 84.

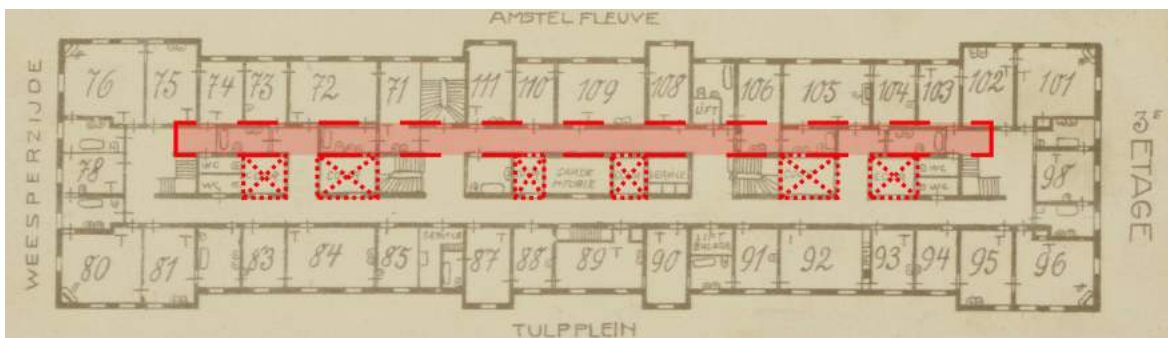
12 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 3), p. 84-85. Geen afbeeldingen van beschikbaar in het bronmateriaal.

13 Vreeken en Wouthuysen 1987 (zie noot 3), pp. 38-39.

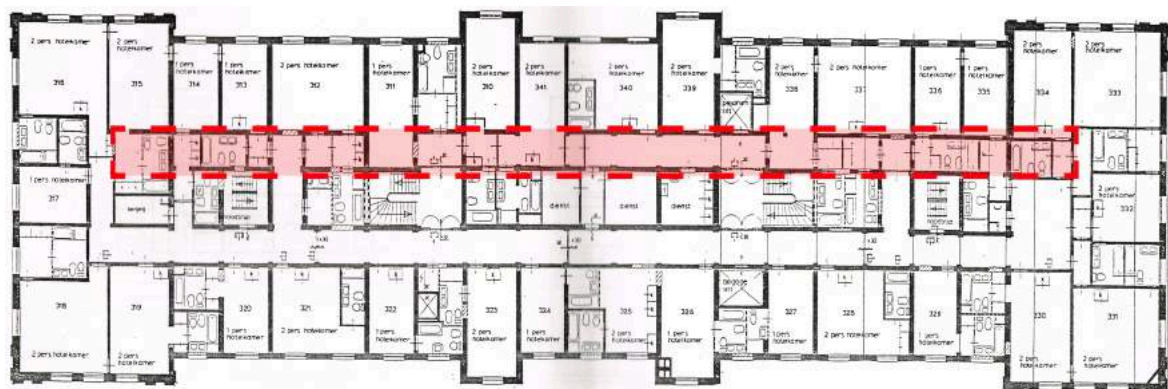
14 Pevsner 1976 (zie noot 6), pp. 187. Het *Eastern Exchange* in Boston (VS) had al een centrale verwarming in 1846.

Afb. 3. D.A.N. Margadant, *Bouwtekening derde logeerverdieping met het dubbele corridorsysteem (rode lijnen) en de lichtevoors door C. Outshoorn (rode stippellijnen)*, 1899, bouwtekening, SA Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen, invent. nr. 5221BT902557.

Afb. 4. Staal en Haalmeijer (aannemersbedrijf), *Plattegrond van de derde etage, de westelijke corridor wordt vervangen voor badkamers en de lichtevoors langzaam dichtgezet*, 1926, opmeettekeningen, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

Afb. 5. Erik Lopes Cardozo, *Plattegrond van de derde etage, de westelijke corridor is vrijwel volledig verdwenen*, 1984, opmeettekeningen, privé archief Lopes Cardozo.

Verandering in hotelbedrijf en toerisme na 1945.

Afb. 6. Onbekend, *Westgevel van het Amstel Hotel met de nog oorspronkelijke trappartij en het terras aan het water, op de paviljoeneinden en boven de middenpartij staan nog terracotta beelden die na de oorlog verdwenen zijn*, 1923, zwart-wit foto, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden veel van de Grand Hotelgebouwen in Europa bezet door het Duitse leger.¹⁵ De gebouwen waren vaak strategisch gesitueerd in of nabij stedelijke centra of bij plekken waar in de jaren voor de oorlog belangrijke havens en stations gevestigd werden. Ook het Amstel Hotel werd tussen 1940 en 1945 bezet door een Duits legioen, maar de hotelmaatschappij en het personeel bleven voor externe gasten in bedrijf.¹⁶ Het Amstel kwam vanwege het feit dat zij tijdens de oorlog in bedrijf is gebleven redelijk ongeschonden uit de oorlog. Enkele karakteristieke details werden in deze periode van de gevels afgehaald, maar bouwkundig en architectonisch gezien veranderde er weinig aan het gebouw (Afb. 6). De Grand Hotellerie in Europa veranderde van bedrijfsvoering na de oorlog, met name als gevolg van de opkomst van het massatoerisme en het ontstaan van de consumptiemaatschappij.¹⁷ De negentiende-eeuwse Grand Hotels verloren hun functie als vervangend woonhuis voor families die maandenlang in de stad verbleven. Toerisme versnelde, mensen bleven minder lang in hetzelfde hotel logeren en het gastenbestand van de hotels vergrootte. Daarnaast werden de publieke zalen in de hotels flexibeler ingezet, ook in het Amsterdamse hotel werden de zalen niet meer uitsluitend voor het ontbijt of het diner ingericht.¹⁸ Het enige wat onveranderd is gebleven sinds de oorlog in het luxe hotelbedrijf is de scheiding tussen gast en personeel in de hotelplattegronden.¹⁹ Beide stromingen werden bij nieuwbouw hotels alsmede in de renovatie van de oude hotels gerespecteerd en strikt gescheiden gehouden (Afb. 7).

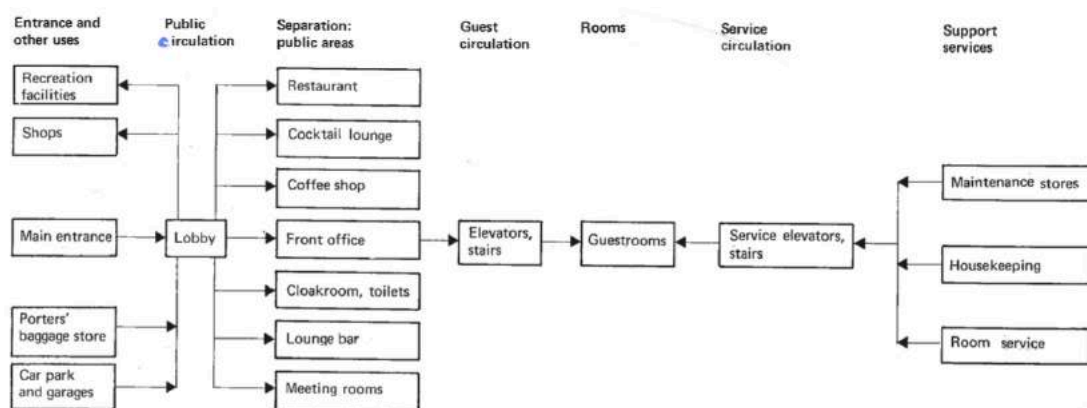
15 W. Bruls, D. van Hooff, *Grand Hotels van de Benelux*, Amsterdam 1991, pp. 14-15.

16 S. Fischer, *Bouw- en kleurhistorisch onderzoek exterieur Amstel Hotel*, Oegstgeest 2017.

17 W.A. Rutes, R.H. Penner, *Hotel Planning and Design*, New York 1985, pp. 30-31.

18 F.R. Lawson, *Hotels, Motels and Condominiums. design, planning and maintenance*, 1976, pp. 163-165.

19 Lawson 1976 (zie noot 17), pp. 120-128

Afb. 7. F. Lawson, *Schematische relaties tussen diverse onderdelen van een (luxe) hotel. De gast komt 'binnen' vanaf de linkerkant van het schema, het personeel vanaf de rechterkant. Duidelijk is dat de hotelkamer het belangrijkste element van het gebouw vormt, en voor de gasten de lobby en hoofdentree de belangrijkste verkeersknooppunten, ook geeft het schema aan dat de stromingen van gasten en personeel ook in modern hotelontwerp gescheiden zijn, 1976.*

Als laatste ontwikkeling in de luxe hotellerie van Europa ontstonden er moderne hotelgebouwen waar de oude Grand Hotels in kamercapaciteit niet mee konden concurreren.²⁰ De historische hotels moesten hun interieur en bedrijfsvoering gaan moderniseren om te kunnen blijven concurreren met de jongere hotels.²¹ Over het algemeen kan worden gezegd dat de Grand Hotels uit de negentiende eeuw die na de Tweede Wereldoorlog nog in bedrijf bleven voor een volledig nieuwe bouwcyclus kwamen te staan die gebaseerd werd op de trends in de moderne hotellerie.²² Om de nieuwe concurrenten voor te blijven werd het in de jaren 1950, 1960 en 1970 populair om de oude hotels grondig te renoveren en te voorzien van nieuw interieur.²³ Daarbij was het vanaf de jaren 1950 noodzakelijk dat het hotel elke zes jaar een volledige interieurvernieuwing onderging om de ontwikkelingen op dat gebied bij te houden.²⁴ Uit de bouwgeschiedenis van het Amstel blijkt ook dat het hotel zich om de zes tot tien jaar ergens liet vernieuwen.²⁵ Een van de nieuwe hotelrends uit de jaren 1960 en 1970 waren de zogenaamde *suite hotels* waarbij de kamers uitgerust waren met een klein keukenblok en een eethoek.²⁶ Om deze trend in de bouwpraktijk zo optimaal mogelijk uit te voeren werden de kamerplattengronden volgens een *back-to-back* principe uitgevoerd: dat betekende dat de kamers elkaars spiegelbeelden werden om de leidingschachten van de badkamers en de keukenblokken te kunnen groeperen (Afb. 11 en 12).²⁷ Ook het Amstel sloot aan op deze modernisering door het introduceren van diverse typen suites. Hiervoor werden de vaak nog semi-oorspronkelijke indelingen van de logeerverdiepingen gesloopt om plaats te maken voor extra grote kamers.²⁸ Ook werden veel negentiende-eeuwse Grand Hotels gerenoveerd om het moderne hotelbedrijf uit te kunnen dragen. Het detail in het historische hotelinterieur van deze oude hotels droeg bij aan het verblijfscomfort van de gasten, waardoor renovatie economisch gezien vaak gunstiger was dan sloop en

20 O. Riewoldt, *Hotel Design*, London 1998, pp. 8-11.

21 Riewoldt 1998 (zie noot 20), pp. 9-10.

22 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), pp. 113-115.

23 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), pp. 111-115.

24 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), pp. 115.

25 De Wild 2017 (zie noot 1), bijlage 1 – chronologisch bouwkundig overzicht. De vernieuwingen zijn geen integrale verbouwingen maar worden puntsgewijs uitgevoerd.

26 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), pp. 101-110.

27 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), p. 104. Op deze manier waren er minder leidingschachten in het pand nodig, het principe werd overgenomen van de appartementengebouwen uit deze periode.

28 Gemeentelijke vergunningen 1906-2011 (zie noot 2). Echter nog niet volgens het *back-to-back* principe.

nieuwbouw (Afb. 8).²⁹ Bovendien hadden de oude hotels, waaronder ook het Amstel Hotel, al voor de oorlog een naam voor zichzelf gemaakt, wat het werven van een nieuw gastenbestand vereenvoudigde.³⁰ Daarbij was het gebruikelijk dat de oudere hotels hun ouderdom en sociale geschiedenis gebruikten als karakteristieke en onderscheidende elementen in de concurrentiestrijd met de modernere hotels.³¹

Afb. 8. Onbekend, *Het interieur van de centrale entreehal (na verbouwing van Margadant), de aankomst hal is sinds de bouw van het hotel in 1865-1867 nagenoeg onveranderd gebleven*, 1900, prentbriefkaart, SA collectie prentbriefkaarten, invent. nr. PBKD00184000003.

Vanaf de jaren 1950 werd er door de Amstel Hotel Maatschappij gestart met het verbouwen en moderniseren van het hotel om aan de nieuwe moderne maatstaven van het hotelbedrijf te voldoen.³² Zo was het in de jaren 1950 en 1960 gebruikelijk om met de renovatie van de historische hotels de keukens en de restaurantzalen te vernieuwen volgens de gastronomische maatstaven.³³ Het Amstel Hotel sloot al aan op deze ontwikkelingen in 1946 wanneer de keukenindeling werd vergroot en in 1952 toen door de architect Frits Eschauzier (1889-1957) een loungebar ter hoogte van de beletage aan de rivierzijde werd geplaatst.³⁴ Dit zwevende volume buiten de oorspronkelijke gevel van het Amstel Hotel is uitgevoerd in een betonskelet, modernistisch van vormgeving en beschikt over grote doorlopende glasvlakken (Afb. 9). De architectuur van de loungebar heeft hierdoor een ander karakter dan het oorspronkelijke hotel. In de jaren daaropvolgend bleef de Amstel Hotel Maatschappij klussen aan de restaurantzalen en gastronomische indelingen van het hotel: in 1960 werd op verzoek van directeur De

29 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), p. 123.

30 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), p. 117. De historische hotels vormden inmiddels belangrijke sociaalhistorische schakels in de steden waar zij gebouwd waren.

31 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), pp. 117-120.

32 De Wild 2017 (zie noot 1), bijlage 1 - chronologisch bouwkundig overzicht. Amstel Hotel moest moderniseren om te blijven concurreren met de andere Grand Hotels in de stad.

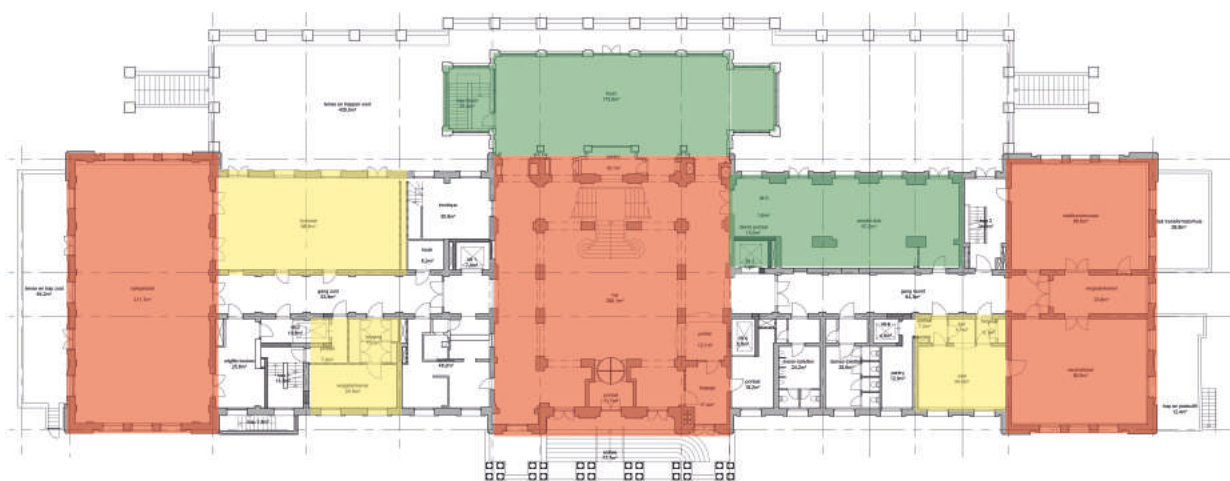
33 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), p. 128. In de tweede helft van de eeuw ontstond er een luxe cuisine cultuur in Europa waar extra ruimte voor gereserveerd moest worden in de hotelkeukens en restaurants (voor de bereiding en opdienen van de gerechten).

34 De Wild 2017 (zie noot 1), pp. 32-35.

Bes (levensdata niet beschikbaar) de Tuinzaal van nieuw interieur voorzien, in 1973 werd een zaal in het souterrain aan de westzijde van het pand vergroot tot een nieuwe restaurantzaal en in 1976 werd onder de loungebar een kelderuitbouw in baksteen gepland welke de ritmiek van de oorspronkelijke buitengevel uit 1867 volgde.³⁵ De vernieuwingen van het Amstel Hotel restaurant en haar zalen gingen door tot in de jaren 1990, wanneer de architect Erik Lopes Cardozo de oorspronkelijke loungebar verving voor een modern exemplaar en de souterrain uitbouw onder de lounge bestemde tot restaurantzaal en brasserie (Afb. 5 van de inleiding).³⁶ Inmiddels kent het hotel naast de vier zalen en de bar op de beletage een moderne lounge annex lunchroom, een brasserie en het sterrenrestaurant La Rive in de uitbouw van het souterrain (Afb. 10).

Afb. 9. P. Vermeij, *Foto van de oude Amstellounge uit 1953 van Eschauzier, westzijde Amstel Hotel, 1976, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.*

Afb. 10. K.M.L. de Wild, *Analyse plattegrond van de beletage, rode zalen zijn oorspronkelijk uit 1867, voorheen waren er tussen deze zalen enkel hotelkamers en badkamers gesitueerd. De gele zalen zijn in de twintigste eeuw erbij gekomen, de groene zalen zijn pas sinds de eenentwintigste eeuw in gebruik, 2017, analysetekening, door auteur.*

35 Gemeentelijke vergunningen 1906-2011 (zie noot 2).

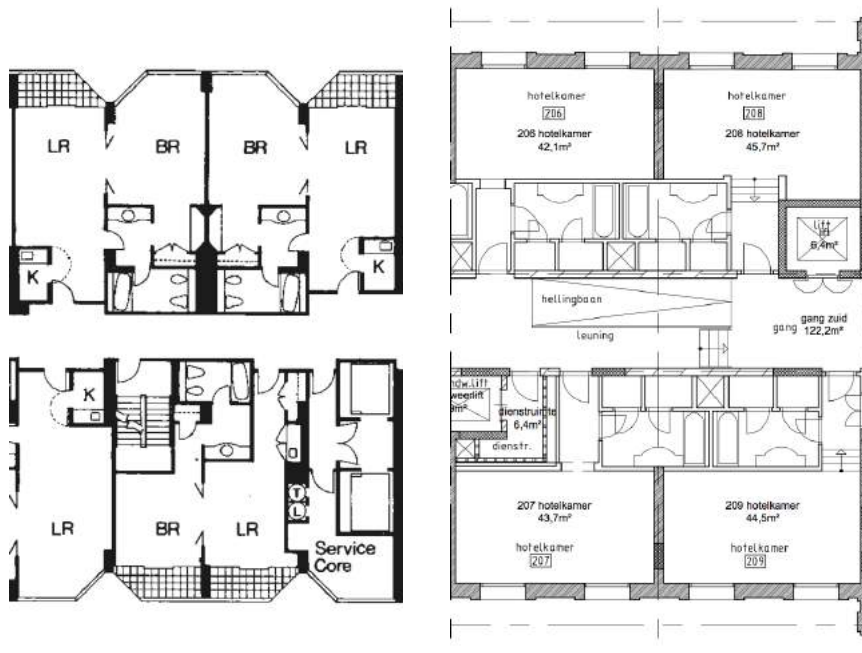
36 Vraaggesprek met dhr. E. Lopes Cardozo / raadpleging privé archief Lopes Cardozo, 28-04-2017.

Logeren en restaureren.

Een historisch hotel heeft eens in de vijftig jaar grote verandering of vernieuwing in haar bedrijfsvoering of architectuur nodig, waarbij idealiter zowel het interieur als het exterieur grondig gerenoveerd worden.³⁷ Chronologisch gezien kent het Amstel Hotel zes stappen in haar bouwgeschiedenis waarvan de stappen in 1900 (Margadant), 1953 (Eschauzier) en 1992 (Lopes Cardozo) om de halve eeuw de grote veranderingen in het hotelbedrijf vormen (Afb. 1). De veranderingen door Margadant en Eschauzier zijn reeds besproken, de toevoeging van de jaren 1990 vormt daarentegen onderdeel van de recentere restauratiegeschiedenis van het hotel.

De restauratiegeschiedenis van het Amstel begint in de jaren 1980, wanneer Erik Lopes Cardozo huisarchitect van de Amstel Hotel Maatschappij wordt.³⁸ Lopes Cardozo wordt gevraagd een plan te ontwikkelen voor reparatie- en reinigingswerkzaamheden aan het exterieur van het gebouw. Hoofdzakelijk bestond deze campagne uit het schoonmaken van de gevels waarbij de architect het oorspronkelijke voegwerk en diverse authentieke kleurenlagen grondig liet verwijderen.³⁹ Het bestek van Lopes Cardozo was na oplevering in 1985 zo secuur uitgevoerd dat vrijwel alle historische afwerkingslagen van gevelonderdelen die direct in het zicht waren zijn verdwenen en wit werden geschilderd.⁴⁰ Daarnaast verving Lopes Cardozo de diepliggende raamkozijnen in de gevels voor modellen die meer in het zicht geplaatst zijn.⁴¹

Afb. 11 (links). W.A. Rutes, H. Penner, *Het moderne back-to-back kamersysteem in Windsor Court Hotel in New Orleans (USA), de kamers worden zo veel mogelijk aan elkaar gespiegeld om schachtruimte te besparen*, 1985, bouwtekening.

Afb. 12 (rechts). Van Hoogevest Architecten, *Detail uit de kamerplattegrond van het Amstel Hotel, de kamers zijn na de verbouwing door Lopes Cardozo zoveel mogelijk ingedeeld volgens het back-to-back systeem*, 2016, privé archief Van Hoogevest Architecten Amersfoort.

37 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), p. 115. De vernieuwingen houden het oude hotel interessant voor terugkomende gasten.

38 Lopes Cardozo (zie noot 36), 28-04-2017.

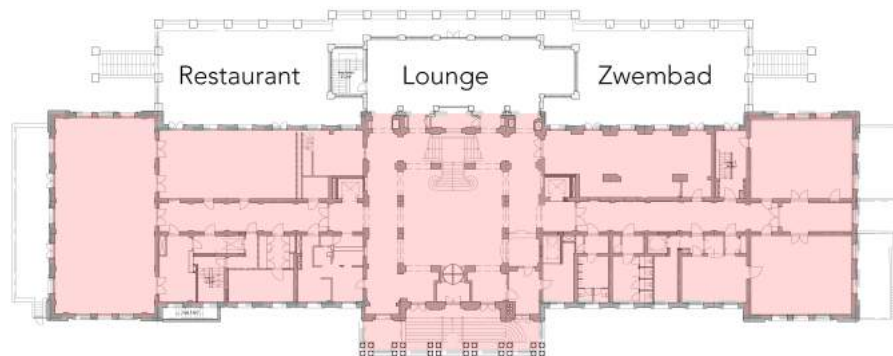
39 E. Lopes Cardozo, *Maintenance facades phase 1* [bestek en tekeningen], Amsterdam 1984, pp. 13-15. Volgens het bestek moest de lichte kleur van de nieuwe voegmortel de oude kleur zo dicht mogelijk benaderen, het kan mogelijk zijn dat de oorspronkelijke verflaag al van de voegen verdwenen was. De okerkleur is op enkele plaatsen van de gevel nog zichtbaar, volgens het kleuronderzoek van S. Fischer (2017, zie noot 16) was dit een gekleurde laag op de voeg die waarschijnlijk authentiek is.

40 Fischer 2017 (zie noot 16). Alle proefvlakken voor historische kleurafwerking in de gevels zijn op "onzichtbare" plekken in de gevels genomen.

41 Lopes Cardozo 1984 (zie noot 39), pp. 13-15.

Een tweede restauratiecampagne onder Lopes Cardozo startte in 1990, wanneer de hotelmaatschappij hem inschakelde voor een grondige restauratie en verbouwing van het dichtgeslibde interieur. In de jaren 1991 en 1992 werd het hotelbedrijf stilgelegd voor een volledige interne transformatie.⁴² Lopes Cardozo ontwierp een plan waarin vrijwel alle nog overgebleven historische afwerkklagen in het interieur verdwenen en plaats maakte voor een moderne en eenvoudiger hotelplattegrond.⁴³ De centrale entreehal en enkele onderdelen uit de Spiegelzaal werden gespaard in deze restauratie, maar de logeerverdiepingen kregen een volledig nieuwe bouwkundige indeling. De tussenwanden van de hotelkamers werden op de constructieve wanden na gesloopt en de architect introduceerde het *back-to-back* hotelkamersysteem (Afb. 12).⁴⁴ De plattegronden werden door het ingrijpen van Lopes Cardozo eenvoudiger om te lezen, en de westelijke corridor waar in 1917 de badkamers in waren geplaatst kwam nu volledig bij het oppervlak van de hotelkamers. Bovendien maakten de oorspronkelijke lichthoven van Outhoorn in beide vleugels plaats voor een brede, gemeubileerde gang (Afb. 5). De architect verving als laatste de verouderde badkamers voor moderne modellen.⁴⁵

Naast de veranderingen in het oorspronkelijke hotel voegde Lopes Cardozo ook een substantieel bouwvolume aan de westzijde van het pand toe (Afb. 13). De lounge van Eschauzier werd gesloopt en vervangen voor een exemplaar van beton, staal en glas.⁴⁶ Ook de uitbouw van het souterrain aan de westgevel maakte Lopes Cardozo drie maal zo groot om nieuwe restaurantzalen en een zwembad in het gebouw te kunnen plaatsen. De architect koos hiervoor een soortgelijk materiaal gebruik als de uitbouw van de kelder uit 1976 waardoor de vergroting niet alleen aansloot op een eerdere aanpassing maar vanwege het materiaalgebruik en dimensionering ook aansloot op het oorspronkelijke gebouw. De aanbouw uit de jaren 1990 beslaat sinds haar oplevering vrijwel de volledige breedte van de westzijde van het hotel en verhuld de volledige souterraingevel van het oorspronkelijke gebouw (Afb. 13-14).

Afb. 13. K.M.L. de Wild, *Analyse plattegrond van de beletage*, de rode kleur geeft het oorspronkelijke bouwvolume aan, zoals Outhoorn dat in 1867 opleverde, het volledige volume aan de westzijde (waar het restaurant, de lounge en het zwembad in gevestigd zijn) stamt uit de twintigste eeuw, 2017, analysetekening, door auteur.

42 Lopes Cardozo 2017 (zie noot 36).

43 'Presentatie map 1990-1992 Amstel Hotel', privé archief Lopes Cardozo 1992. Hij respecteerde de gevelindeling wel waardoor de verbouwing vanaf de buitenkant niet zichtbaar was. De architectuur behield hierdoor haar monumentale waarde.

44 Rutes en Penner 1985 (zie noot 17), p. 100-104. Archieftekeningen Lopes Cardozo, in ieder geval groepeerde Lopes Cardozo volgens dit hotelontwerpprincipe de badkamers zo veel mogelijk om de hoeveelheid leidingschachten te beperken.

45 'Bouwtekeningen Amstel Hotel', privé archief Lopes Cardozo 1992.

46 Losse documenten, privé archief Lopes Cardozo, 1991-1992. Deze lounge werd ontworpen door Lopes Cardozo als een ode aan de lichte architectuur van het Paleis voor Volksvlucht. RTKL Architects te Londen bedacht de zware betonnen constructie die het glazen ontwerp van Lopes Cardozo zal ondersteunen, waardoor de lichtheid van het oorspronkelijke ontwerp deels verloren is gegaan.

Na de oplevering van de campagne van Lopes Cardozo in de jaren 1990 is het hotel ruim twintig jaar lang niet gerestaureerd of gerenoveerd.⁴⁷ Echter bleek dat de staat van het exterieur in 2012 en 2013 zo erbarmelijk was dat een grootscheepse herstelcampagne niet verder uitgesteld kon worden. Het architectenbureau Van Hoogevest Architecten uit Amersfoort werd gevraagd om een plan uit te werken voor de benodigde herstelwerkzaamheden terwijl het hotel volledig in bedrijf kon blijven.⁴⁸ De belangrijkste focus van deze laatste restauratie is met name het repareren van de zinken dakbedekking en bakstenen in de buitengevels. Daarbij worden de gevels bij het herstel van het exterieur zo veel mogelijk benaderd naar de oorspronkelijke toestand van 1900.⁴⁹ Van Hoogevest initieerde voor de historische benadering in de restauratie een kleur- en bouwhistorisch onderzoek die de fundamentele vormen voor het terugbrengen van de oorspronkelijke afwerkingen.⁵⁰ Ook werd er tijdens de werkzaamheden aan het hotel een waardestellend onderzoek uitgevoerd voor het interieur, wat als basis kan dienen voor een toekomstige interieurrestauratie.

Afb. 14. K.M.L. de Wild, *Gevelimpressie westgevel op basis van het kleuronderzoek door Suzanne Fischer, 2017*, afbeelding door auteur.

47 De Wild 2017 (zie noot 1), p. 53. In 2013 werd de inrichting van de Amstel bar op de beletage door Van Hoogevest Architecten in Amersfoort nog aangepast.

48 Deze restauratiecampagne is in februari 2017 gestart met als hoofdaannemer Burgy Klassiek Bouwen uit Leiden.

49 Fischer 2017 (zie noot 16), p. 21. Het kleuronderzoek van Fischer concludeerde met een kleurpalet voor de geschilderde delen van de gevel welke de oorspronkelijke kleuren uit de negentiende eeuw benaderd. Deze kleuren komen in de huidige restauratiecampagne terug in de gevel.

50 Dit zijn onder andere de leeuwenbeelden op de hoeken van de paviljoeneinden en de oorspronkelijke detaillering van de bijbehorende basementkisten.

Concluderende samenvatting. Amstelografie

De Grand Hoteltypologie was een volledig nieuw architectonisch fenomeen in de negentiende eeuw, historisch ontwikkeld vanuit de herbergende functie voor vreemdelingen in stadhuizen, herbergen en kloosters. Samen met het spoorwegstation, het warenhuis en het museum werden de hotels belangrijke nieuwe openbare gebouwtypen in de Europese steden. Deze ontwikkelingen stonden in direct verband met het aanleggen van de internationale spoorwegennetwerken en de hierdoor betere bereikbaarheid van steden. Het gevolg hiervan was dat reizen betaalbaarder werd en het moderne toerisme op gang kon komen. Vanwege deze ontwikkelingen en de opkomst van de sociale middenklasse ontstonden er overal op het continent nieuwe moderne wijken in de bestaande steden. Deze nieuwe stedelijke gebieden ontwikkelden zich vaak tot cultureel en toeristisch hoogtepunt van de stad. De hoteltypologie kon hierdoor als passende logeëraccommodatie voor vreemdelingen en toeristen naadloos aansluiten op deze ontwikkelingen.

In Europa ontwikkelden deze nieuwe gebouwtypen zich met name in de tweede helft van de eeuw, waarbij eerst Londen en daarna Parijs toonaangevende voorbeelden aandroegen. Dit had mede te maken met de Wereldtentoonstelling in Londen (1851) en de stadsverfraaiing van Haussmann in Parijs (in de jaren 1850). Zowel Londen als Parijs werden vanwege hun ontwikkelingen in de bestaande oude stedelijke context uitgerust met luxueuze hotelgebouwen voor vreemdelingen. In navolging van deze belangrijke hoofdsteden werden er in de jaren 1860 in Amsterdam ook stappen gezet naar een moderne stedelijke maatschappij met bijbehorende openbare gebouwtypen. Het Amstel Hotel in Amsterdam, ontworpen door Cornelis Outshoorn, opende als eerste Nederlandse Grand Hotel in 1867 haar deuren. Over de initiator van het hotel, de joodse armenarts en filantroop dr. Samuel Sarphati, zijn in de laatste decennia van de twintigste eeuw enkele biografieën verschenen die zijn beweegredenen voor de bouw van een groot hotel in Amsterdam verduidelijken. Toch blijkt in de (internationale) literatuur over negentiende-eeuwse Grand Hotels het Amstel Hotel nauwelijks besproken te worden. Van de omvangrijke internationale onderzoeken is het merendeel gericht op Engeland, Frankrijk, Duitsland en Amerika, waarbij een enkeling het Amstel als 'terzijde' vermeld. Ook in de Nederlandstalige overzichtswerken komt de architectuur en de bouwgeschiedenis van het Amsterdamse hotel minimaal aan bod. Dit heeft volgens de onderzoekers te maken met het feit dat de hotellerie bij uitstek naar de toekomst kijkt en historisch bronmateriaal niet voorhanden is. De recentere literatuur herhaalt deze algemene informatie, wat geleid heeft tot een historiografische lacune in de bouw- en architectuurgeschiedenis van het Amstel Hotel. Deze masterscriptie had daarom als hoofddoel de architectuur- en bouwgeschiedenis van het hotel voor het eerst sinds haar bestaan nauwkeurig uiteen te zetten.

Gelijktijdig met het scriptieonderzoek is door de auteur ook bouwhistorisch onderzoek naar het hotel gedaan. Uit de bouwhistorie van het hotel kwam naar voren dat de geschiedenis opgebouwd was uit drie aspecten: de voorgeschiedenis en de stedenbouwkundige context; de ontstaansgeschiedenis van het hotel; en de verbouwings-, gebruiks- en restauratiegeschiedenis. Om deze reden werd het hoofddoel van de scriptie driedig behandeld in individuele hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk heeft de stedenbouwkundige context besproken aan de hand van de oorspronkelijke plannen van Sarphati voor Amsterdam. Het tweede en derde hoofdstuk focussen respectievelijk op de oorspronkelijke bestekken voor de bouw van het hotel en het archiefmateriaal voor de verbouwings- en restauratiehistorie.

De belangrijkste initiator voor de stedelijke ontwikkelingen in de tweede helft van de negentiende eeuw in Amsterdam was de arts Samuel Sarphati. Naast de plannen voor de bouw van Nederlands' eerste Grand Hotel was hij ook de drijfveer achter de bouw van het eerste grote tentoonstellingsgebouw voor nijverheid het Paleis voor Volksvlijt (1864) en de eerste grote uitbreidingsplannen van de stad sinds de aanleg van de grachtengordel. Sarphati was naast Amsterdammer ook reiziger en niet wereldvreemd. Hij nam van zijn studiereizen naar Londen en Parijs in 1851 moderne ideeën voor stadsuitbreiding- en verfraaiing terug naar zijn geboortestad. In de jaren 1850 en 1860 droeg hij diverse plannen voor aan de gemeente om het gebied rond het knooppunt van de Amstel en de oude stedelijke omwalling uit te breiden met een moderne stedelijke inpassing. Daarbij implementeerde hij direct ook de 'noodzakelijke' openbare gebouwtypologieën zoals zijn tentoonstellingsgebouw en het hotel. Als grote architectonische inspiratiebron tijdens het vormen van de plannen in Amsterdam gold het werk van Haussmann in Parijs en de Franse paleisarchitectuur. Ondanks dat het Amstel Hotel tijdens het plannen door Sarphati nog geen onderdeel van de verfraaiing was sprak hij al wel over de noodzaak van een groot en luxueus hotel in de Nederlandse hoofdstad. In 1863 verving hij een beoogd huizenblok op het voormalige bolwerk Oosterblokhuis door een groot hotelgebouw. Dit nog niet gebouwde Amstel Hotel werd bewust buiten het bestaande centrum gepland omdat het samen met het Paleis voor Volksvlijt op het naastgelegen bolwerk het zwaartepunt van de stedelijke uitbreiding moest vormen. Bovendien was de bouwgrond op deze locatie goedkoper dan in de binnenstad, en was er de mogelijkheid om een perfect symmetrisch gebouw te ontwerpen.

Outshoorn ontleende voor de architectonische uitstraling van het hotel elementen uit de Franse Second Empire, een architectuurtaal uit Parijs die veel Europese hotels en publieke gebouwen reeds sierde. Helaas voor dit onderzoek liet de architect nauwelijks beschrijvingen of tekeningen na, maar de essentiële bestekken voor de opbouw en de inrichting van het oorspronkelijke hotel geven aan dat de opbouw van het Amsterdamse hotel gangbaar was voor deze periode. De verdeling van de functies en de ruimtes in het gebouw van Outshoorn, alsmede de architectonische uitstraling en zijn materiaalgebruik, zijn in grote lijnen hetzelfde als wat er over de hoteltypologie in de gangbare architectuurhandboeken werd geschreven. Het Amstel Hotel sloot daarom direct aan op de internationale ontwikkelingen binnen de luxe hotelbedrijven. Toch wijkt de bouwgeschiedenis op sommige punten af van datgene wat in de bestekken of handboeken vermeld staat. Zo bleek door financieringsproblemen het uitvoeren van gevelelementen in natuursteen onhaalbaar, waardoor grote delen van het decoratieve programma werden vervangen voor goedkopere kunststeen elementen uit de Utrechtsche Terra-Cotta Fabriek. Ook werd vanwege diezelfde financieringsproblemen afgezien van het oorspronkelijke carré vormige plan met vier vleugels en werd enkel de riviervleugel gerealiseerd. Toch bleek na drie decennia dat de kamercapaciteit van het hotel te klein was voor de vraag. In 1899 gaf de Amstel Hotel Maatschappij aan hun huisarchitect Dirk Margadant de opdracht om met respect voor de oorspronkelijke architectuur beide tussenvleugels een verdieping te verhogen. Deze verbouwing was gereed in 1900 en betekende een keerpunt in de gebruiksgeschiedenis van het hotel. Bovendien sluit het hotelbedrijf met deze eerste grote verbouwing aan op de moderne opvatting dat historische hotels zich minstens eenmaal in de vijftig jaar grondig moeten vernieuwen om het gastenbestand te behouden en te blijven concurreren met andere luxe hotels in dezelfde regio. Een halve eeuw na de verbouwing door Margadant besloot de Maatschappij door de architect Eschauzier een loungebar ter hoogte van de beletage aan de rivierzijde te plaatsen. Grofweg vijftig jaar later volgt er nog een aanzienlijke volumevergroting door de architect Lopes Cardozo aan de keldergevel van dezelfde zijde.

De twintigste eeuw bracht nieuwe uitdagingen met zich mee voor de hotelcultuur in Europa. Zo verdween het gebruik van de luxe hotelbedrijven als tijdelijk woonhuis waar gasten maandenlang verbleven, en werden er hogere eisen gesteld aan interieurvoorzieningen in de woon- en logeeraccommodaties. Het verbouwingsarchief van het Amstel Hotel getuigt van het feit dat zij altijd heeft aangesloten op de nieuwe trends in de luxe hotellerie. Het heeft geresulteerd in een omvangrijke bouwgeschiedenis van vele kleine verbouwingen en aanpassingen in met name het hotelinterieur. Niet alle verbouwingen waren voor het doel van deze scriptie even noemenswaardig, maar toch heeft ruim een eeuw van interieuraanpassingen geleid tot het vrijwel volledig afwezig zijn van de oorspronkelijke interieurafwerkingen. Zo hebben de campagnes onder de architect Lopes Cardozo in 1984 en de jaren 1990 geresulteerd in het verdwijnen van alle afwerkingen in de kamerverdiepingen en de kelder. Enkel de centrale entreehal en de Spiegelzaal (beide op de beletage) bevatten nog historische interieurdetails, die bijdragen aan het karakter en het comfort van de gasten. Met name een historische entreehal wordt in de huidige Grand Hotellerie vaak gebruikt als het visitekaartje van een hotel, het Amstel is daar geen uitzondering op.

Nu het Amstel Hotel op bouw- en architectuurhistorisch vlak uiteen is gezet blijkt dat het hotel een rijkere geschiedenis heeft dan men altijd aangenomen heeft. Het doel van dit onderzoek was met name het Amstel Hotel in het internationale kader te plaatsen, zonder de connectie met haar Amsterdamse ontstaansgeschiedenis te verliezen. Deze scriptie kan ook het startpunt zijn voor diepgaandere onderzoeken op verschillende niveaus van het Amsterdamse hotelbedrijf, waardoor er meer kennis beschikbaar wordt gesteld over de ontwikkeling van deze luxe gebouwtypologie in Nederland en toekomstige verbouwingen en restauraties in het Amstel op architectuurhistorische wijze onderbouwd kunnen worden. Volgens de moderne trends in de hotellerie staat er namelijk over grofweg twee decennia weer een grote verbouwing of verandering voor het Amstel op de agenda, dan is het namelijk vijftig jaar nadat Lopes Cardozo de laatste grote verbouwing ondernam. Het niet geïnventariseerde archief in Amsterdam bied voor de toekomst nog voldoende materiaal om de evolutie van het hotelbedrijf van het Amstel te onderzoeken en wellicht te koppelen aan de bouwkundige aanpassingen uit deze bouwhistorische tijdlijn. Ook bied het bronmateriaal in het stadsarchief te Amsterdam in combinatie met dit onderzoek een basis voor een grondige interieur historisch uiteenzetting.

Afb. 1. K.M.L. de Wild, *Interieur van de Spiegelzaal op de beletage van het Amstel Hotel*, 2017, afbeelding door auteur.

Bibliografie.

- T. Avermaete, A. Massey (red.), *Hotel Lobbies and Lounges. The Architecture of Professional Hospitality*, Oxon/New York 2013.
- K. Bosma e.a., *Bouwen in Nederland 600-2000*, Zwolle 2007.
- W. Bruls, D. Van Hooff, *Grand Hotels van de Benelux*, Amsterdam 1991.
- B. Chapman, 'Baron Haussmann and the Planning of Paris', *The Town Planning Review* Vol. 24, No. 3 (Oct. 1953), pp. 177-192.
- T. Copplestone, *World Architecture. An illustrated history*, London 1968.
- E. Denby, *Grand Hotels. Reality and Illusion*, London 1998.
- J.N.L. Durand, *Recueil et parallèle des édifices de tous genres, anciens et modernes. Précis des leçons d'architecture données à l'Ecole Polytechnique, vol II*, Paris 1809.
- J. Durm, H. Ende, E. Schmitt, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1904.
- E. Gramsbergen, *Kwartiermakers in Amsterdam. Stedelijke instellingen als aanjagers van de ruimtelijke ontwikkeling 1560-1880*, Nijmegen 2014.
- E. Guyer, *Das Hotelwesen der Gegenwart*, Zürich 1874.
- A.N.J. Fabius, E. Van Biema, *Reizen en pleisteren, bijdragen tot de geschiedenis van het Hôtel en Reiswezen*, Amsterdam 1895.
- S. Fischer, *Bouw- en kleurhistorisch onderzoek exterieur Amstel Hotel*, Oegstgeest 2017.
- H. von der Hude, 'Gasthöfe höheren Ranges (Hotels.)', in: J. Durm, H. Ende, E. Schmitt, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1904, deel 4 (band 4), pp. 298-352.
- S. Komossa, *Hollands bouwblok en publiek domein. Model, regel, ideaal*, Nijmegen 2010.
- H. van der Kooy, J. de Leeuwe, *Samuel Sarphati 1813-1866. Een biografie*, Amsterdam 2001.
- F.R. Lawson, *Hotels, Motels and Condominiums. design, planning and maintenance*, 1976.
- E. Lopes Cardozo, *Maintenance facades phase I* [bestek en tekeningen], Amsterdam 1984.
- D.A.N. Margadant, *Bestek en Voorwaarden waarnaar door de Amstel-Hotel-Maatschappij zal worden aanbesteed: het verhoogen der vleugels van het Amstel-Hotel te Amsterdam*, Amsterdam 1899 (?).
- C. Outshoorn, *Bestek en voorwaarden opbouw der Amstel Hotel*, Amsterdam 1865.
- J. d'Ormesson (red.), *Grand Hotel. The golden age of palace hotels, an architectural and social history*, London/Melbourne 1984.
- P. Panerai, J. Castex, J.C. Depaule, *De rationele stad. Van bouwblok tot wooneenheid*, Nijmegen 2003.
- N. Pevsner, *A History of building types*, London 1976.
- O. Riewoldt, *Hotel Design*, London 1998.

Rijksmonumentenregister, *monumentnummer: 4741*,

< <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monuments/4741?MonumentId=4741> > geraadpleegd op 27-05-2017.

W.A. Rutes, R.H. Penner, *Hotel Planning and Design*, New York 1985.

H. Saalman, *Haussmann: Paris Transformed*, New York 1971.

S. Sarphati, *Adres aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volksvlijt], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis*, Amsterdam 1860.

S. Sarphati, *Adres aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volksvlijt], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis*, Amsterdam 1862.

G. Stephenson, 'Architecture, Town Planning and Civic Design', *The Town Planning Review* vol. 56 (nr. 2), pp. 135-173.

M. Stokroos, *Terra Cotta in Nederland*, Amsterdam 1985.

H.W. Valk, 'Over de verbouwing van Leeuwenstein', in: *Gedenkboek uitgegeven bij gelegenheid der officieele opening van het nieuwe gemeentehuis te vught*, Vught 1937.

A. Van der Valk, 'Samuel Sarphati en het begin van de stadsuitbreiding in Amsterdam', uit: P.M.M. Klep, e.a., *Wonen in het Verleden. 17e – 20e eeuw economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie*, Amsterdam 1987.

B. Vreeken, E. Wouthuysen, *De Grand Hotels van Amsterdam. Opkomst en bloei sinds 1860*, 's-Gravenhage 1987.

C. Wagenaar, *Town planning in the Netherlands since 1800*, Rotterdam 2011.

K.M.L. de Wild, *Bouwhistorisch onderzoek en waardestelling Amstel Hotel Amsterdam*, Universiteit Utrecht 2017.

Geraadpleegde archiefstukken.

Archivalia per stad.

Amsterdam. Stadsarchief Amsterdam, invent. nr. 1109, Amstel-Hotel N.V. (niet geïnventariseerd).

Enkele stukken: handgeschreven bestek door C. Outshoorn uit 1866, notulen bestuursvergaderingen e.d. 1945-1955, knipselmappen uit de periode 1950-1990.

Rotterdam. Het Nieuwe Instituut, gedrukt bestek door C. Outshoorn uit 1865, invent. VUCA47, archief D.A. Hogendijk.

Utrecht. Het Utrechts Archief, catalogus van de *Utrechtsche Terra-Cotta Fabriek* circa 1870, archiefbibliotheek, losse steendrukken gebundeld in omslag.

Archivalia op naam.

Erik Lopes Cardozo architect B.N.A. Privé archief met bestekken, tekeningen en presentatiemateriaal uit de periode 1980-1995.

Van Hoogevest Architecten. Privé archiefstukken met fotodocumentatie uit de periode 2012-2017.

Overig bronmateriaal.

Vraaggesprek (diversen) hotelpersoneel, 26-04-2017.

Vraaggesprek E. Lopes Cardozo, 28-04-2017.

Lijst van gebruikte afbeeldingen.

Afkortingen van diverse veelvoorkomende archieven:

OBS	Online Beeldbank Stadsarchief (Amsterdam)
SA	Stadsarchief Amsterdam
LC	Privé archief Erik Lopes Cardozo
VHA	Privé archief Van Hoogevest Architecten

Afbeeldingen inleiding.

Titelblad. Afb. 1. E. Lopes Cardozo, *Aquarel/schets Amstel Hotel Oostgevel (Prof. Tulpplein)*, 1990-1992, kopie van een aquarel, privé archief Lopes Cardozo (LC).

Afb. 2. A. Jager, *De achtergevel van het Amstel Hotel aan de Amstel*, 1875, foto, Stadsarchief Amsterdam (SA) collectie kabinetfoto's, invent. nr. 010005000992. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010005000992> >.

Afb. 3. Smeeton en Tilly, *Portret van Cornelis Outshoorn (1810-1875) om zijn gebouwen*, 1875, prent, SA collectie tekeningen en prenten, invent. nr. 010097000096. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010097000096> >.

Afb. 4. H. Wolff, *Portret van arts Samuel Sarphati (1813-1866), oprichter van het Paleis voor Volksvlijt en het Amstel Hotel*, ca. 1850, prent, SA collectie tekeningen en prenten, invent. nr. 010097014618. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010097014618> >.

Afb. 5. E. Lopes Cardozo, *Schets van de westgevel van het Amstel Hotel met de nieuwe lounge*, 1990-1992, inkt op papier, Amsterdam. Bron: LC.

Afbeeldingen hoofdstuk 1.

Afb. 1. E. Maaskamp, *Kaart van Amsterdam*, 1800, tekening, Stadsarchief Amsterdam (SA) collectie Atlas Kok, invent. nr. KOKA00171000001. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/KOG-AA-3-03-52> >.

Afb. 2. E. de Geest, H.J. Schellema, *Plattegrond der stad Amsterdam, de gele cirkels stellen de oude bastions voor waar in de negentiende eeuw openbare gebouwtypologieën werden gepland. 1: DeLaMar theater, 2: Rijksmuseum, 3: Paleis voor Volksvlijt, 4: Amstel Hotel, de rode stip is de locatie van het oude Weesperpoortstation*, 1900, kaart, SA collectie Atlas Kok, invent. nr. KOKA00533000001. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/KOKA00533000001> >.

Afb. 3. Buffa en Zonen, *Detail bolwerk Oosterblokhuis (rode cirkel) van een kaart van Amsterdam*, 1850, steendruk, SA collectie Kaarten van geheel Amsterdam, invent. nr. KAVA00087000001. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/KOG-AA-3-04-34> >.

Afb. 4. E. Wagner, *Detail Oosterblokhuis met Amstel Hotel (rode cirkel) in een kaart van Amsterdam uit de reisgids 'Holland und Belgien' van Baedemaker (zwarte cirkel Paleis voor Volksvlijt)*, 1870, steendruk, SA Collectie Atlas Kok, invent. nr. KOKA00493000000. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/KOG-AA-3-04-61> >.

Afb. 5. K.M.L. de Wild, *Omtrek van het plangebied van S. Sarphati, getekend op de stadsplattegrond van E. de Geest en H.J. Schellema uit 1900*, 1900/2017, tekening/analyse, afbeelding door auteur.

Afb. 6. Seyffardt's Boekhandel (uitgever), *Detail van de toeristenkaart van Amsterdam ter gelegenheid van de Internationale Tentoonstelling van Tuinbouw in april 1865 (de groene lijn geeft een route weer langs alle hoogpunten van de tentoonstelling: het Paleis voor Volkslijt (1), Hortus Botanicus, Artis Natura Magistra, diverse treinstations (2: Weesperpoortstation) en de jachthavens in het de bolwerken langs de Amstel)*, 1865, tekening / steendruk, SA collectie Kaarten van geheel Amsterdam, invent. nr. KAVA00093000001. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/KAVA00093000001> >.

Afb. 7. C. Outshoorn (?), *Plankaart voor de uitbreidingsplannen door S. Sarphati*, 1860, steendruk, Bijzondere Collecties universiteitsbibliotheek Amsterdam. In: S. Sarphati, *Adres aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volkslijt], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis*, Amsterdam 1860.

Afb. 8. C. Outshoorn, *Tweede gedetailleerde plankaart voor de uitbreidingsplannen door S. Sarphati*, 1862, steendruk, Bijzondere Collecties universiteitsbibliotheek Amsterdam. In: S. Sarphati, *Adres aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volkslijt], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis*, Amsterdam 1862.

Afb. 9. J.C. Loman jr., *Plan tot uitbreiding van Amsterdam, origineel door J.G. van Niftrik 1866. De rode cirkel geeft de locatie van het Amstel Hotel aan, de gele cirkel is het Paleis voor Volkslijt op het Frederiksplein*, 1867, steendruk, SA collectie kaarten van geheel Amsterdam, invent. nr. 010035000150. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010035000150> >.

Afb. 10. J.C. Loman jr., *Plan tot uitbreiding van Amsterdam, origineel door J. Kalf. De rode cirkel geeft de locatie van het Amstel Hotel aan, de gele cirkel is het Paleis voor Volkslijt op het Frederiksplein*, 1875, steendruk, SA collectie Atlas Kok, invent. nr. KOKA00396000001. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/KOKA00396000001> >.

Afb.. 11. ND/ Roger-Viollet (copyrights), *Avenue l'Opera in Parijs, de Opera van Garnier gezien vanaf het Louvre (bouwblok aan de linkerzijde van de foto is het Grand Hotel du Louvre)*, ca. 1875, foto. Bron: < <https://www.nga.gov> >.

Afb. 12. G.K. Muller, *Foto van het Paleis voor Volkslijt gezien vanaf de Hoogesluis (ten noorden van het Amstel Hotel)*, 1902, foto, SA collectie prentbriefkaarten, invent. nr. 010137000639. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010137000639> >.

Afb. 13. F. Garnier (?), *Parijs na Haussmann detail van de kaart, 1. Grand Hotel d'Opera (Opera van Garnier is omcirkeld), 2. Grand Hotel du Louvre (Louvre rood omlijnd), gele lijn: Avenue l'Opera verbindt de Opera en het Louvre visueel*, 1864, tekening. Bron: < <http://www.oldmapsofparis.com/> >.

Afb. 14. C. Outshoorn / auteur, *Vak I en II van Plan Sarphati met de as van de Sarphatistraat vanaf het Paleis voor Volkslijt (rode cirkel) lang het geplande Amstel Hotel (ingetekend door auteur). De manier van stedenbouwkundig plannen is ontleend uit Parijs (zie Afb. 9) maar de schaal in Amsterdam is vele malen kleiner, het is tevens niet duidelijk wat de Sarphatistaat visueel moest verbinden met het Paleis voor Volkslijt*, 1862, steendruk, Bijzondere Collecties universiteitsbibliotheek Amsterdam. In: S. Sarphati, *Adres aan de gemeente Amsterdam 'tot het bebouwen en verfraaijen van genoemd Paleis [voor Volkslijt], den Buiten-Amstel en de Hoogesluis*, Amsterdam 1862.

Afbeeldingen hoofdstuk 2.

Afb. 1. H.W. Wollrabe, *Het Kurhaus in Den Haag (1884), dat 'andere' bekende Grand Hotel van Nederland. Een kuuroord aan zee, gezien vanaf Gevers Deynootplein*, 1885, zwart-wit foto, Haagse beeldbank, scan uit fotoalbum FA 4016, invent. nr. HGA001902309. Bron: Haagse Beeldbank, < <http://www.haagsebeeldbank.nl/afbeelding/42974bf8-cf38-3e3a-f190-04a4c576c8d3> >.

Afb. 2. B. Sly, *Het Grosvenor hotel in Westminster, Londen*, 1861, houtgravure, London Metropolitan Archives, Metropolitan Prints Collection invent. nr. 311792. Bron: Collage, the London Picture Archive, < <https://collage.cityoflondon.gov.uk/view-item?i=311934> >.

Afb. 3. Onbekend, *Grand Hotel d'Opera in Parijs*, datum onbekend (1900?), foto. Bron: < <http://www.nealprince-asid.com/id737.html> >.

Afb. 4. F. Weinbrenner, *Gevel en plattegrond van het oorspronkelijke Friedrichshof paleis in Baden-Baden, in het begin van de negentiende eeuw verbouwd tot Kurhaus Hotel*, ca. 1802, bouwtekening, locatie tekening onbekend. Foto: website Schwarzwald informationen, < <https://www.schwarzwald-informationen.de/stadtkreis-baden-baden/baden-baden/museen-kunst-und-kultur/kurhaus-baden-baden.html> >.

Afb. 5. J.F. Henkenhaf, *Beletage van het Victoria Hotel Damrak Amsterdam (gebonden aan de vorm van het kavel in het centrum dus niet 'ideaal' in opzet)*, 1889, bouwtekening, SA collectie Bouw- en Woningtoezicht, invent. nr. 5221BT902562.

OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/5221BT902562> >.

Afb. 6. Onbekend, *Logement 'Het Wapen van Amsterdam' (Kloveniersburgwal 64) te Amsterdam. Een van de Amsterdamse herenhuisen verbouwd tot logement / hotel*, circa 1800, prent, SA collectie tekeningen en prenten, invent. nr. 010097003073. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010097003073> >.

Afb. 7. C. Outshoorn, *Oorspronkelijk carré vormig ontwerp van het Amstel Hotel met de hoofdgevel aan de huidige Sarphatistraat (in het verlengde van de Hoogesluis). De Franse architectuurtaal is in deze perspectief onmiddellijk duidelijk (zeker in vergelijking met afb. 8, alleen de koepeltjes aan weerszijden van de middenpartijen in elke vleugel heeft Outshoorn zelf verzonnen)*, 1866, perspectieftekening, SA collectie los beeldmateriaal, invent. nr. 010194001812. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/010194001812> >.

Afb. 8. T.J.H. Hoffbauer, *Perspectief van het Hôtel de Ville in Parijs, de hoofdopzet is nagenoeg identiek aan het oorspronkelijke ontwerp van het Amstel Hotel. De hoofdgevel ligt – net zoals in het perspectief van Outshoorn (afb. 7) – evenwijdig aan de boulevard, in het verlengde van de brug over de rivier, en is geaccentueerd met een forse middenpartij. De hoeken van het gebouw zijn net als de hoeken van het Amstel Hotel geaccentueerd met hogere paviljoens*, 1867, gravure, locatie afbeelding onbekend. Foto: Wikipedia, < https://de.wikipedia.org/wiki/F%C3%A9odor_Hoffbauer#/media/File:Hotel_de_Ville_Paris_Hoffbauer_1867.jpg >.

Afb. 9 en 10. K.M.L. de Wild, *De twee typen fantasie kapitelen in de gevels van het Amstel Hotel, links het grote kapiteel ter hoogte van de vierde bouwlaag (een combinatie van ionische krullen en composiet elementen), links het kleinere kapiteel op de vijfde bouwlaag (wederom met ionische krullen maar een invulling van twee griffioen/slangen waarvan de staarten samen komen in een (scheepvaart?) knoop)*, 2017, terracotta bouwelementen, foto's door auteur.

Afb. 11 en 12. Anoniem, *Modellen uit de catalogus van de Utrechtsche Terra-Cotta Fabriek, de twee modellen zijn exact gelijk aan de bestaande kapitelen in het Amstel Hotel waardoor de conclusie getrokken kan worden dat deze fabriek de kapitelen heeft vervaardigd (gezien de grootte van de kapitelen waarschijnlijk naar ontwerp van C. Outshoorn)*, ca. 1870, steendrukken, het Utrechts Archief bibliotheek.

Afb. 13. Anoniem, *Exterieur van het Amstel Hotel aan het Professor Tulpplein (oostgevel)*, 1868, foto, SA collectie foto-afdrukken, invent. nr. OSIM00001003669. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/OSIM00001003669> >.

Afb. 14. C. Outshoorn, *Westgevel van het Amstel Hotel aan de rivierzijde*, 1867, bouwtekening, SA Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen, invent. nr. 5221BT902548. Foto: OBS, < http://beeldbank.amsterdam.nl/beeldbank/indeling/detail/start/4?q_searchfield=Amstel+Hotel&q_sk_datering_van=1850-1870&f_sk_documenttype%5B0%5D=bouwtekening >.

Afb. 15. C. Outshoorn, *Plattegrond belegate van het Amstel Hotel Amsterdam (noorden is gesitueerd aan de linkerzijde van de plattegrond)*, 1863, bouwtekening, SA Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen, invent. nr. 5221BT902561. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/5221BT902561> >.

Afb. 16. Staal en Haalmeijer (aannemersbedrijf), *Plattegrond van de eerste etage van het Amstel Hotel, met de aangegeven liftposities in het gebouw (in het rood de oorspronkelijke goederen en bagage lift uit 1867 en in het geel de eerste personenlift uit 1883)*, 1926, opmeettekeningen, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

Afb. 17. Von der Hude, *Beletage van het Grand Hotel Beauvige in Ouchy (Zwitserland)*. De verdieping lijkt in opzet enorm op de beletage van het Amstel Hotel (de gast komt binnen in de centrale entreehal waar een monumentale trap is geplaatst, de publieke ruimtes van het hotel zijn op deze verdieping geplaatst, waarbij de eetzaal net als in het Amstel in een van de paviljoeneinden geplaatst is), 1904, tekening. Uit: J. Durm, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1904, p. 344.

Afb. 18. E. Guyer, *Harmonische indeling (theoretisch) van een hotelkamer in een Grand Hotel*, 1874, bouwtekening. Uit: E. Guyer, *Hotelvases der Gegenwart*, Zürich 1874, p. 185.

Afb. 19. Onbekend, *Interieur van de Royal Suite Amstel Hotel getuigd van smaak en luxe interieurontwerp (er zijn niet veel historische foto's van het interieur van het Amstel Hotel overgebleven, deze uit een reeks uit 1981 is een van de vroegste interieurofnames)*, 1981, foto. Bron: Stadsarchief Amsterdam, entree 1109 Amstel Hotel N.V. (niet geïnventariseerd).

Afb. 20-22. K.M.L. de Wild, *Analyse plattegronden van de beletage in drie verschillende stadia in de bouwgeschiedenis, de route en de ruimtes voor de gast (rood) en het personeel (blauw) is in de plattegronden uitgetekend. Duidelijk wordt gemaakt dat beide routes zich voor het grootste deel gescheiden in het pand bewegen, en dat de centrale entreehal in de middenpartij voor de gast altijd het belangrijkste knooppunt is geweest. De lijndikten geven de frequentie van het gebruik aan, een rondje geeft een stijgpunt (lift of trappenhuis) weer*, analyse tekening, door auteur.

Afb. 23. D.A.N. Margadant, *Bouwtekening voor het verhogen van de vleugels van het Amstel Hotel met een extra verdieping, geveltekening en plattegronden van de derde en vierde (de nieuwe) logeerverdieping*, 1899, bouwtekening, SA Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen, invent. nr. 5221BT902557. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/5221BT902557> >.

Afb. 24. Onbekend, *Amstel Hotel gezien vanaf de Amstel. De drieledige horizontale opzet na Margadant is duidelijk*, 1900, zwart-wit foto, SA foto-afdrukken, invent. nr. ANWT0014700001. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/ANWT0014700001> >.

Afb. 25. Frenzo, *Amstel Hotel net na de verbouwing door Margadant gezien vanaf het de Huddekade. De uitgelichte delen op de foto zijn de twee verhogingen uit de periode 1899-1900, in deze delen zijn de vensterlijsten van stucwerk (i.p.v. het oorspronkelijke geprofileerde hout in de delen van Outshoorn)*, 1900, foto, SA Collectie Stadsarchief Amsterdam: prentbriefkaarten, invent. nr. PBKD0018400001. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/PBKD0018400001> >.

Afbeeldingen hoofdstuk 3.

Afb. 1. S. Fischer, *Analysetekeningen van de grootste stappen in de bouwgeschiedenis van het Amstel Hotel, de rode kleuren zijn de aangebouwde delen van elke periode (de grootste aanpassingen werden gedaan in 1900, 1953 en 1992)*, 2017, analysetekeningen, copyrights S. Fischer. Uit: S. Fischer, *Bouw- en kleurhistorisch onderzoek exterieur Amstel Hotel*, Oegstgeest 2017, pp. 8-9.

Afb. 2. Staal en Haalmeijer / auteur, *De verbouwing van enkele hotelkamers in de zuidelijke hotelvleugel tot restaurantzaal (in 1938 werden beide ruimtes door het slopen van de tussenwand samengebracht in de huidige Tuinzaal)*, 2017, analysetekening, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

Afb. 3. D.A.N. Margadant, *Bouwtekening derde logeerverdieping met het dubbele corridorsysteem (rode lijnen) en de lichthoven door C. Outshoorn (rode stippellijnen)*, 1899, bouwtekening, SA Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen, invent. nr. 5221BT902557. OBS, < <http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/5221BT902557> >.

Afb. 4. Staal en Haalmeijer (aannemersbedrijf), *Plattegrond van de derde etage, de westelijke corridor wordt vervangen voor badkamers en de lichthoven langzaam dichtgezet*, 1926, opmeettekeningen, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

Afb. 5. Erik Lopes Cardozo, *Plattegrond van de derde etage, de westelijke corridor is vrijwel volledig verdwenen*, 1984, opmeettekeningen, LC.

Afb. 6. Onbekend, *Westgevel van het Amstel Hotel met de nog oorspronkelijke trappartij en het terras aan het water, op de paviljoeneinden en boven de middenpartij staan nog terracotta beelden die na de oorlog verdwenen zijn*, 1923, zwart-wit foto, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

Afb. 7. F. Lawson, *Schematische relaties tussen diverse onderdelen van een (luxe) hotel. De gast komt 'binnen' vanaf de linkerzijde van het schema, het personeel vanaf de rechterzijde. Duidelijk is dat de hotelkamer het belangrijkste element van het gebouw vormt, en voor de gasten de lobby en hoofdentree de belangrijkste verkeersknooppunten, ook geeft het schema aan dat de stromingen van gasten en personeel ook in modern hotelontwerp gescheiden zijn*, 1976. Uit: F. Lawson, *Hotels, Motels and Condominiums*, 1976, p. 105.

Afb. 8. Onbekend, *Het interieur van de centrale entreehal (na verbouwing van Margadant), de aankomst hal is sinds de bouw van het hotel in 1865-1867 nagenoeg onveranderd gebleven*, 1900, prentbriefkaart, SA collectie prentbriefkaarten, invent. nr. PBKD00184000003. OBS, <
<http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/PBKD00184000003> >.

Afb. 9. P. Vermeij, *Foto van de oude Amstellounge uit 1953 van Eschauzier, westzijde Amstel Hotel*, 1976, SA gemeentelijke vergunningen Amstel Hotel 1906-2010.

Afb. 10. K.M.L. de Wild, *Analyse plattegrond van de beletage, rode zalen zijn oorspronkelijk uit 1867, voorheen waren er tussen deze zalen enkel hotelkamers en badkamers gesitueerd. De gele zalen zijn in de twintigste eeuw erbij gekomen, de groene zalen zijn pas sinds de eenentwintigste eeuw in gebruik*, 2017, analysetekening, door auteur.

Afb. 11. W.A. Rutes, H. Penner, *Het moderne back-to-back kamersysteem in Windsor Court Hotel in New Orleans (USA), de kamers worden zo veel mogelijk aan elkaar gespiegeld om schachtruimte te besparen*, 1985, bouwtekening. Uit: W.A. Rutes, H. Penner, *Hotel Planning and Design*, New York 1985, p. 103.)

Afb. 12. Van Hoogevest Architecten, *Detail uit de kamerplattegrond van het Amstel Hotel, de kamers zijn na de verbouwing door Lopes Cardozo zoveel mogelijk ingedeeld volgens het back-to-back systeem*, 2016, VHA.

Afb. 13. K.M.L. de Wild, *Analyse plattegrond van de beletage, de rode kleur geeft het oorspronkelijke gebouvolume aan, zoals Outshoorn dat in 1867 opleverde, het volledige volume aan de westzijde (waar het restaurant, de lounge en het zwembad in gevestigd zijn) stamt uit de twintigste eeuw*, 2017, analysetekening, door auteur.

Afb. 14. K.M.L. de Wild, *Gevelimpressie westgevel op basis van het kleuronderzoek door Suzanne Fischer*, 2017, afbeelding door auteur, in opdracht van Van Hoogevest Architecten.

Afbeeldingen conclusie.

Afb. 1. K.M.L. de Wild, *Interieur van de Spiegelzaal op de beletage van het Amstel Hotel*, 2017, afbeelding door auteur.